

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1981 **4** letnik 35

ZČ, Ljubljana, 35, 1981, številka 4, strani 323–412 in VII–XII

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 12. 1981.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič, Albina Nečak-Lük, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Milan Pahor (italijanščina), Janez Peršič (italijanščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 640 din, za društvene člane 400 din, za društvene člane-upokojence 300 din, za društvene člane-študente 200 din (vse cene za letnik 35/1981)
Cena te številke v prosti prodaji je 180 din.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, oktober 1982

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Vasilij Melik, Dvajset zborovanj slovenskih zgodovinarjev 325—331
Twenty Meetings of the Slovenian Historians
Двадцать собраний словенских историков
- Peter Štih — Janez Peršič, Problem langobardske vzhodne meje 333—341
The Question of the Langobardian East Frontier
Проблема лангобардской восточной границы
- Milan Pahor, Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu 343—353
Contribution to the History of the Liberation Front (OF) in Trieste
К истории Освободительного фронта в 1941 г. в Триесте
- Dušan Nečak, Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje 355—369
The Austrian Emigration 1941—1945 and the Yugoslav Question
Австрийская эмиграция в 1941—1945 гг. и югославский вопрос

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- 13., 14. in 15. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije (Peter Vodopivec) 371—374
13th, 14th and 15th Meeting of the Czechoslovakian-Yugoslav Historical Commission
13-ое, 14-ое и 15-ое заседания чехословацко-югославской исторической комиссии
- Peti kolokvij o razsvetljenstvu v Matrafüred (Madžarska) (Peter Vodopivec) 375—376
Fifth Colloquium in the Enlightenment (Matrafüred — Hungary)
Пятый colloquium об эпохе просветительства в Матрафюреде (Венгрия)

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (Vasilij Melik) 377—378
- Helfried Valentinitisch, Das Landesfürstliche Quecksilberwerk Idria 1575—1659 (Ferdo Gestrin) 378—382
- Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878 (Martin Grum) 382—385
- Mihailo Dinčić, Srpske zemlje u srednjem veku (Ignacij Voje) 385—387
- Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća (Ignacij Voje) 387—389
- Gojko Nikoliš, Korijen, stablo, pavetina (Ludvik Čarni) 389—391
- Ksenija Levak, Gojmiš Budal, Lonjer (Milan Pahor) 391—392
- Lexikon des Mittelalters (Janez Peršič) 392

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

- Miloš Rybář, Zgodovinske publikacije v letu 1980 393—408
Historical Publications in 1980
Исторические публикации в 1980-ом году

IZVLEČKI — SYNOPSSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 35, 1981, 3 in 35, 1981, 4 .. VII.—XII.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 224 011, 224 046, int. 209

vas vabi, da vstopite v eno izmed zgodovinskih društev kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1981 znaša društvena članarina 80 (1982: 100) dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 400 (1982: 500) dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 200 (oziroma 250) dinarjev. Poleg študentov imajo popust tudi upokoјenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 300 (oziroma 375) dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 320 (1982: 400) dinarjev, če so članarino vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Narodni muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Vasilij Melik

DVAJSET ZBOROVANJ SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Prvo idejo za zborovanja slovenskih zgodovinarjev* je dal Franjo Baš, takrat banovinski arhivar, na občnem zboru Zgodovinskega društva v Mariboru 16. januarja 1938. Na seji odbora Muzejskega društva za Slovenijo 1. junija 1938, na kateri je bil tudi Baš, se je v diskusiji že določil namen zborovanj: predavanja in diskusije o znanstvenih vprašanjih, ki omogočajo izmenjavo mnenj med znanstvenimi delavci, muzejska, arhivska in konservatorska vprašanja ter pouk zgodovine na šolah vseh stopenj; bilo je tudi sklenjeno, naj bo pripravljalni sestanek v Celju, prvo zborovanje pa v Ljubljani ob stoletnici Muzejskega društva. Na pripravljalnem sestanku 5. februarja 1939 je predložil Baš predlog pravilnika zborovanj slovenskih zgodovinarjev. V končni obliki ga je sprejelo prvo zborovanje, ki je bilo v Ljubljani v čitalnici Narodnega muzeja 16. decembra 1939 in mu je predsedoval Baš. Trajalo je dopoldne in popoldne, skupaj šest ur. Namen zborovanj je bil v pravilniku takole začetan: »ugotoviti sodobno stanje slovenske historiografije, slovenskih zgodovinskih ustanov in organizacij ter zgodovinskega pouka na Slovenskem, podati pristojnim faktorjem pregled sodobnih znanstvenih, didaktičnih in organizacijskih problemov ter predlagati način njih rešitve. Zborovanja naj bi bila vsako leto v jeseni in po možnosti vsako leto v drugem kraju«. Natanko je bil določen organizacijski sistem. Za vsako zborovanje so bile predvidene razprave v smislu dnevnega reda, ekskurzija, ki naj ponazori krajevne zgodovinske probleme in predstavi krajevne zgodovinske

- Zborovanja slovenskih zgodovinarjev:
1. Ljubljana, 16. decembra 1939
poročilo (F. Zwitter), resolucija, pravilnik zborovanj: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 21, 1940, str. 143
 2. Ptuj, 7.—8. septembra 1940
poročilo (F. Zwitter), resolucija: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 21, 1940, str. 147
 3. Ljubljana, 10. novembra 1946
poročilo (M. Golia): Zgodovinski časopis 1, 1947, str. 184
 4. Maribor, 26.—28. septembra 1947
poročilo (M. Golia), resolucija: Zgodovinski časopis 2/3, 1948/9, str. 188
 5. Bilje in Solkan (Nova Gorica), 8.—9. oktobra 1948
poročilo (B. Grafenauer), resolucija: Zgodovinski časopis 2/3, 1948/9, str. 194
 6. Celje in Laško, 2.—4. aprila 1950
poročilo (L. Petauer), resolucija: Zgodovinski časopis 4, 1950, str. 208
 7. Ljubljana, 3.—5. maja 1951
poročilo (L. Petauer), resolucija: Zgodovinski časopis 5, 1951, str. 278
 8. Ptuj, 18.—20. septembra 1953
poročilo (B. Otorepec), resolucija: Zgodovinski časopis 8, 1954, str. 195
 9. Koper in Piran, 26.—28. septembra 1955
poročilo (B. Grafenauer), resolucija: Zgodovinski časopis 9, 1955, str. 223
 10. Ravne na Koroškem, 23.—25. septembra 1957
poročilo (B. Grafenauer): Zgodovinski časopis 10/11, 1956/7, str. 307
 11. Murska Sobota, 28.—30. septembra 1959
poročilo (B. Grafenauer), sklepi: Zgodovinski časopis 14, 1960, str. 226
 12. Kočevje, 14.—16. oktobra 1963
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 17, 1963, str. 261
 13. Novo mesto, 22.—24. oktobra 1965
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 21, 1967, str. 251
 14. Nova Gorica, 9.—13. septembra 1968
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 23, 1969, str. 158
 15. Velenje, 10.—13. septembra 1970
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 24, 1970, str. 279
 16. Skofja Loka, 4.—8. oktobra 1972
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 27, 1973, str. 149
 17. Piran in Trst, 2.—6. oktobra 1974
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 28, 1974, str. 381
 18. Kranjska gora in Jesenice, 29. septembra—2. oktobra 1976
poročilo (T. Zorn): Zgodovinski časopis 31, 1977, str. 217
 19. Maribor, 27. septembra—1. oktobra 1978
poročilo (B. Grafenauer): Zgodovinski časopis 32, 1978, str. 491
 20. Ljubljana, 1.—4. oktobra 1980
poročilo (B. Grafenauer): Zgodovinski časopis 34, 1980, str. 469

* Časopis za zgodovino in narodopisje 33, 1938, str. 62.

zbirke in spomenike od tipa selišč do objektov spomeniškega varstva ter sestaneke delegatov pri zborovanju sodelujočih društev. V začetku so bila to Muzejsko društvo za Slovenijo v Ljubljani, muzejska društva v Mariboru, Ptuj, Celju in Škofji Loki, Zgodovinsko društvo v Mariboru in Umetnostnozgodovinsko društvo v Ljubljani. Vsako društvo je imelo po en glas, večja društva pa po en glas na 50 članov. Od zborovanja do zborovanja naj bi se volila organizacijski in nadzorni odbor.² Ta sistem je veljal samo pred vojno, ko je bilo mogoče organizirati še eno (drugo) zborovanje na Ptujski gori in v Ptuj. Tretjega (mariborskega) je že onemogočila vojna. Tako je bilo po osvoboditvi treba začeti skoraj popolnoma na novo.

Decembra 1945 izvoljeni odbor Muzejskega društva za Slovenijo si je postavil dve nalogi: pripraviti novo zborovanje slovenskih zgodovinarjev in »reorganizirati društvo reš v pravi organizacijski center slovenskih zgodovinarjev.«³ V ta namen je bilo namesto Muzejskega društva za Slovenijo 9. novembra 1946 ustanovljeno Zgodovinsko društvo za Slovenijo, dan za tem, 10. novembra 1946, pa je bilo v Ljubljani, v prostorih Narodne in univerzitetne knjižnice, dobrih šest let za drugim, tretje zborovanje slovenskih zgodovinarjev. S tem se je začela neprekinjena vrsta zborovanj, o kateri mi je poročati na tem jubilejnem dvajsetem zborovanju.

Po predvojni konceptiji naj bi bila zborovanja slovenskih zgodovinarjev nekaj vrhovni arbiter slovenskih zgodovinarjev, obenem pa koordinator dela posameznih, med seboj neodvisnih in samostojnih društev. Po osvoboditvi se je uveljavil drug koncept: novo Zgodovinsko društvo za Slovenijo naj bi bilo centralno društvo, vsa dotedanja in nova zgodovinska in muzejska društva pa njegove podružnice. To centralistično stališče je zlasti prišlo do izraza na zborovanju v Mariboru 1947. Od njega se zdaj spet vračamo k načelom zveze.

Zborovanja so skupno organizirala Zgodovinsko društvo za Slovenijo in muzejska ali zgodovinska društva ali druge organizacije z ozemlja, kjer so bila zborovanja. Kakor je bilo predvideno že v začetku, so bila vsakokrat v drugem kraju. Doslej so bila že domala v vseh slovenskih pokrajinah. Bila so v Murski Soboti, v Ptuj, na Ptujski gori, v Mariboru, na Ravnah na Koroškem, v Velenju, Celju in Laškem, v Novem mestu in Kočevju, v Ljubljani, v Škofji Loki, na Jesenicah in v Kranjski gori, v Solkanu, Novi Gorici, Biljah, Trstu, Kopru in Piranu. V Ljubljani smo danes četrtič, dvakrat smo bili v Mariboru, Ptuj, Piraču in Novi Gorici (če računamo Solkan k njej). Prvotne zamisli, da bi bila zborovanja vsako leto, ni bilo mogoče obdržati; uresničljiva bi bila le ob mnogo manjšem številu udeležencev. Držali smo se je v letih 1946—1951, vendar je bilo zborovanje, ki bi moralo biti jeseni 1949, preloženo na pomlad 1950. Po letu 1951 smo prešli na dveletna zborovanja: leta 1961 je slovensko zborovanje odpadlo, ker je bil v Ljubljani III. kongres jugoslovanskih zgodovinarjev, tako da so med 11. in 12. zborovanjem potekla kar štiri leta; tri leta so potekla tudi med 13. in 14.; s tem pa smo dosegli, da se jugoslovanski kongresi in slovenska zborovanja nič več ne motijo: zvezni so zdaj ob lihih, naša ob sodih letnicah. Dvojé zborovanj je bilo v pomladi, troje v prvi polovici septembra, sedem v drugi polovici septembra, pet (z letošnjim) v prvi polovici oktobra, po eno v drugi polovici oktobra, v novembru in decembru. Ekskurzija je bila že po pravilniku predvidena kot sestavni del zborovanj. Brez nje sta bili samo prvo in tretje (prvo povojno) zborovanje, trikrat je bila poldnevna (1940, 1947, 1948), od leta 1950 naprej pa je enodnevna. Z zborovanji so bile dostikrat povezane otvoritve razstav, proslave obletnic društev, ustanov in zaslužnih zgodovinarjev.

Delovni del zborovanja je obsegal v začetku dan (1939, 1946, 1947) ali poldrug dan (1940, 1948), nato pa se je za dalj časa ustalil na dveh dneh. Precejšno spremembo je prineslo zborovanje v Novi Gorici 1968. Tedaj se je občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je bil dotlej vselej posebej, povezal z zborovanjem

² Prav tam 34, 1939, str. 143; Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 21, 1940, str. 145. Opozarjam na to, da je besedilo pravilnika v ČZN drugačno od onega v GMS ravno glede zastopstva društev (en glas na 50 članov).

³ Zgodovinski časopis 1, 1947, str. 186.

v eno smiselno celoto. Delovni del se je močno raztegnil: odtlej traja tri (1970, 1976, 1980) ali štiri dni (1968, 1972, 1974, 1978). Na zborovanju pred šestimi leti (1974) se je prvič pojavila kot posebna oblika okrogla miza (nato še 1978, 1980) in vzporedno z njo posebno zasedanje šolske sekcije. Dve leti zatem, na naslednjem zborovanju (1976) so začele poleg šolske sekcije zasедati v istem času tudi sekcija za gospodarsko in lokalno zgodovino, v Mariboru (1978) še sekcija za sodobno zgodovino.

S tem v zvezi se je širilo tudi število referatov. V prvih letih jih je bilo šest, sedem. Na 14. zborovanju v Novi Gorici 1968, katerega prelomno vlogo smo že omenili, se je dvignilo na 15 in je bilo podobno ali višje na vseh naslednjih, višek pa je doseglo v Mariboru 1978, ko jih je bilo napovedanih 27. Referirali so starejši in mlajši zgodovinarji, pa tudi (zlasti pri lokalnih temah) umetnostni zgodovinarji, geografi, ekonomisti, tehniki, juristi in drugi. Na nekaterih zborovanjih so sodelovali tudi strokovnjaki-zgodovinarji iz drugih republik, v zadnjem desetletju smo pritegnili tudi slovenske zgodovinarje iz zamejstva, na zadnjem mariborskem zborovanju pa so nastopili tudi inozemski zgodovinarji, ki se ukvarjajo z vprašanji, zanimivimi za našo zgodovino.

Števila udeležencev zborovanj ni vedno prav lahko ugotoviti, ne samo zaradi fluktuacije, ki se seveda vedno kaže po posameznih dnevih in delih dneva. Marsikatera poročila števila sploh ne navajajo, ponekod pa so razlike med podatki, ki jih daje poročevalec o zborovanju v Zgodovinskem časopisu, in med podatki, ki jih navaja tajnik Zgodovinskega društva za Slovenijo v svojem poročilu o delu društva, prav tako objavljenem v Zgodovinskem časopisu. Prvo zborovanje leta 1939 je imelo 50—60 udeležencev, drugo, (pred štiridesetimi leti) ves čas zborovanja nad 20. Kakor kaže, je leta 1950 prvič prišlo čez sto ljudi, leta 1968 prvič več kot 200. Najbolj obiskani sta bili menda zborovanji v Škofji Loki 1972 in v Mariboru 1978, kjer se je udeležba približala številu 300 ali ga celo dosegla.

Zborovanja so bila navadno povezana s kako pomembno obletnico v slovenskem razvoju ali v razvoju za zborovanje izbranega kraja ali pokrajine. Taki obletnici je bil posvečen tudi del programa. Tako je bilo recimo prejšnje zborovanje v Ljubljani leta 1951 posvečeno desetletnici Osvobodilne fronte: Metod Mikuž je predaval o specifičnostih narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda, France Škerl pa o političnih tokovih v prvem letu Osvobodilne fronte. Dostikrat je bilo obletnic tudi več. Zborovanje v Novi Gorici 1968 je bilo posvečeno stoletnici uveljavljanja slovenskega političnega življenja (prvi volilni zmagi 1867 in obdobju taborov 1868—1871), petdesetletnici nastanka Jugoslavije in petindvajsetletnici vseljenske vstaje na Primorskem. Zborovanje v Škofji Loki 1972 je bilo namenjeno tisočletnici prve omembe Škofje Loke in petstoletnici začetka kmečkih uporov oziroma štiristoletnici hrvaško-slovenskega kmečkega upora.

Vsebinsko so se naša dosedanja zborovanja ukvarjala s tremi vrstami vprašanj: prvič so se ukvarjala z metodologijo, tehniko in organizacijo zgodovinskega dela, drugič so prikazovala dosežke znanstvenega dela v slovenski in lokalni zgodovini, tretjič pa so razpravljala o problemih šolskega pouka. Šolska problematika je bila na vrsti od vsega začetka. Resolucija prvega, predvojnega zborovanja je zahtevala, da se v današnjih učnih načrtih za pouk zgodovine v srednjih šolah, ki so preobloženi z zunanjimi dogodki, dejstvi in imeni, bolj upošteva gospodarska, socialna in kulturna zgodovina ter da se učni načrti s sodelovanjem zgodovinskih društev v tem smislu revidirajo. Posebej se je o pouku razpravljalo na polovici zborovanj, bodisi da so bila zajeta posamezna vprašanja metodike zgodovinskega pouka, bodisi da se je govorilo o različnih učnih načrtih, deležu zgodovine v njih in o problematiki načrtov za zgodovino.

V ospredju pozornosti so bila v začetku načelna in tako imenovana organizacijska vprašanja. Že pred vojno so čutili slovenski zgodovinarji potrebo po večji med-

sebojni povezavi, predvsem pa po ustvaritvi predpogojev za uspešno in kvalitetno znanstveno delo: po izdajanju zgodovinske bibliografije, po ureditvi muzejev in arhivov, po zakonih o arhivih, muzejih in varstvu zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih spomenikov. Glede bibliografije si lahko prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev lasti izredne zasluge. Melitta Pivec-Steletova je predavala o stanju slovenske historične bibliografije. Sedma točka resolucije je sklenila, »da se referat tiska, da skrbijo naša zgodovinska društva za sestavo tekoče ter za izpopolnitev stare slovenske historične bibliografije in da zgodovinska društva poskrbe denarna sredstva za izdajo take bibliografije«. Že konec leta 1940 je objavil Stanko Jug bibliografijo, za leti 1938 in 1939, v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo (21, 1940, str. 74). S tem se je začelo objavljjanje tekoče slovenske zgodovinske bibliografije, ki se je nadaljevalo po osvoboditvi v Zgodovinskem časopisu.

Vprašanja muzejev in arhivov, arheološkega dela, zgodovinskih društev in njihove povezave so se po osvoboditvi pojavila ponovno in s še večjo težo, saj je šlo zdaj za graditev nove družbe in drugačnega življenja, za postavitev osnov načrtnega dela in za muzealizacijo in arhivalizacijo, ki so v vojni in v prvih povojnih letih prešle kdo vekom ali se našle v zbirnem centru. Tako je bilo prvo zborovanje po osvoboditvi (1946) v celoti posvečeno takim aktualnim problemom, na štirih naslednjih zborovanjih pa je bil uvodni referat takoimenovano »organizacijsko poročilo«, ki so mu sledile obsežne diskusije. Vse do leta 1955 je bil bistven sestavni del vsakega zborovanja sprejem resolucije, ki je ugotavljala stanje, postavljala želje in zahteve glede organizacije zgodovinskih društev in znanstvenega dela, arhivskih in muzejskih problemov, konkretnih arhivov, muzejev, knjižnic in njihovih prostorov, glede zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih spomenikov, ter glede pouka zgodovine v šolah. Tak način dela je počasi postajal manj potreben. Glavna načelna vprašanja so rešili, nastale so mreže arhivov in muzejev, z rastjo novih strokovnjakov pa je prišlo tudi do delitve dela, nastala so posebna društva arhivarjev in muzealcev-konservatorjev, ki so prevzela glavno skrb za vprašanja arhivov in muzejev, cela vrsta problemov pa se je reševala na posebnih ožjih posvetovanjih.

Na naših zborovanjih je bilo v referatih, diskusijah in resolucijah več analiz razvoja in stanja našega zgodovinarstva, kritičnih pretresov njegovega dela in načrtov za nadaljnje ustvarjanje, vse to bodisi za našo zgodovino kot celoto, bodisi za posamezna obdobja ali probleme. Tu je treba opozoriti na pobudo, ki jo je dalo 4. zborovanje v Mariboru 1947, ko je predaval Bogó Teplý o zgodovinski problematiki Maribora in mariborske pokrajine in se zavzel za delo na (kot je rekel) glavni nalogi zgodovinarjev: gospodarski in socialni zgodovini Slovencev. Podal je tudi shemo tega dela, v katerem bi naj bilo posebej obdelano kmetijstvo, posebej pa roko-delstvo, obrt in industrija. Izvoljen je bil iniciativni odbor iz zastopnikov akademije (ki je imela sama nekaj podobnega v načrtu), Zgodovinskega društva in muzejskih društev. Vendar je resolucija 6. zborovanja čez dve leti ugotovila, da je Zgodovinsko društvo v Mariboru doslej edino pristopilo k reševanju nalog, ki smo si jih zastavili glede zgodovine agrarne tehnike, in naprosila inštitut za zgodovino pri SAZU, da sprjeme med svoje načrte tudi leksikon za gospodarsko zgodovino Slovencev. Tudi naslednje zborovanje je govorilo o tej problematiki. Tako se je rodila Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev v enciklopedični obravnavi po panogah, ki jo izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti.⁵ Zborovanja so se zavzemala tudi za ustanovitev in uveljavljanje časopisa za krajevno zgodovino (Kronike). Posebej je bil pomemben na zborovanju leta 1955 referat Pavla Blažnika o potih in vidikih slovenske krajevné zgodovine. Ptujsko zborovanje 1953 je v svoji resoluciji pozitivno ocenilo, »da se slovenski zgodovinarji prvenstveno bavijo s problemi slovenske gospodarske in družbene zgodovine«, ugotovilo pa pri tem, »da so še vedno zanemarljive nekatere panoge in razdobja, posebno zgodovina Slovencev v razdobju med

⁵ Obširneje o tem v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, Ljubljana 1970, str. 6.

prvo in drugo svetovno vojno. Isto zborovanje je ugotovilo, da je nujno potrebno »organizirati načrtno proučevanje in zbiranje virov za slovensko zgodovino, ki se nahajajo v tujini«, leta 1959 pa so sklepi zborovanja v Murski Soboti ugotovili, da je slovensko zgodovinopisje »doslej posvečalo premalo pozornosti posebnim vprašanjem Prekmurja; zato je treba smotno vzeti v obdelavo zlasti madžarske vire za posamezna vprašanja prekmurske zgodovine in jih, izčrpati, evidentirati, mikrofilmirati. Na vseh teh področjih smo gotovo dosegli pomemben napredek. Opozoril bi še na resolucijo, ki jo je sprejelo drugo zborovanje (1940) in ki je pozdravila začeta raziskovanja iz zgodovine medicine in farmacije na Slovenskem ter vabila v prihodnosti naše kulturne zgodovine vse prirodoslovne, tehnične in gospodarske stroke, da posvetijo več zanimanja zgodovinskemu razvoju svojih področij.

Med razvojem zborovanj so postali njegova glavna vsebina znanstveni referati, ki so seznanjali udeležence s posameznimi obdobji in stranmi slovenske zgodovine in s preteklimi in sedanjimi problemi krajev in pokrajin, kjer smo zborovali. Lojalni referati so bili na zborovanjih, od vsega začetka, prikazovanje posameznih obdobij splošne slovenske zgodovine pa v prvotnem konceptu zborovanja ni bilo predvideno in se je uveljavilo sorazmerno pozno. V tem sklopu so bila doslej zajeta različna obdobja in različni problemi slovenske zgodovine; v veliki meri v povezavi s pomembnimi obletnicami, o katerih smo že prej govorili. Na ta način smo razpravljali o stari karantanski državi, o slovenskem kmetu v srednjem veku, o kmečkih uporih, o trgovini med primorskimi mesti in zaledjem ter našimi in italijanskimi kraji v srednjem veku, o železarstvu, o štetjih prebivalstva v beneški Istri, o revoluciji leta 1848, o drugi polovici 19. stoletja in času do pred prvo svetovno vojno, o razvoju slovensko-nemške jezikovne meje na Štajerskem in o germanizaciji prav tam, o odmevih oktobrske revolucije, o uporih Slovencev v avstrijski vojski med prvo svetovno vojno, o razpadu habsburške monarhije in prvih letih stare Jugoslavije, o kočevskih Nemcih med obema vojnama. Posebno pozornost smo posvetili problematiki zahodne in severne meje po prvi svetovni vojni, med vojnoma in po drugi vojni. O teh problemih smo govorili kar na petih zborovanjih. O delavskem gibanju smo razpravljali za ves čas od njegovih začetkov. O narodnoosvobodilnem boju smo razpravljali prvič že v letu 1848. Nekaj referatov te vrste je bilo posvečenih splošnim problemom, največ pa posameznim pokrajinam: Primorju, Kočevski, Dolenjski, Gorenjski, Šaleški dolini, Koroški in Mariboru. Povojno obdobje so zajemali doslej samo lokalni referati. Tudi gospodarska zgodovina je bila zajeta bolj v lokalnih kot v splošnih referatih, posebej pa je opozoriti na kompleksnejše obravnavanje agrarne problematike, trgovine in železarstva. Pomembna novost je bilo obravnavanje italijansko-slovenskih stikov v srednjem veku in rusko-slovenskih stikov v 19. stoletju. Prav tako predstavlja pomembno novost mariborski referat o zgodovinskem pogledu na varstvo naravnega okolja. Glede posameznih slovenskih pokrajin moramo vsekakor omeniti kot pozitivno, da smo, čeprav še ne v dovolj veliki meri, vključili v naše prikaze tudi Beneško Slovenijo in Prekmurje. Bežni oris na zborovanjih zajete problematike ne vključuje referatov z letošnjega, ljubljanskega zborovanja, ki se je šele začelo; tudi sicer se bo utegnil mnogim zdeti presumen in prepovršen, saj nekje navaja posamezne naslove, drugje pa ne, saj nekje zajema lokalne teme, drugje pa ne.

O zajeti problematiki je treba povedati še dve stvari. Iz dveh referatov na kočevskem zborovanju 1963, ki sta ocenjevala slovensko narodno gibanje v 19. stoletju, eden v širših potezah (Zwitter: Slovenski politični prerod 19. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike), drugi v podrobnostih (Melik: O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja), se je rodilo širše zasnovano sistematično obravnavanje slovenske zgodovine od dobe taborov do konca prve svetovne vojne, ki je polnilo z referati zborovanja od leta 1968 v Novi Gorici do danes. Te serije se je prijelo ime »revizija slovenske zgodovine«, ker je prinesla več popravkov dosedanjih vrednotenj te zgodovine in številne nove poglede in podatke. V zadnjem delu seveda ne gre za nobeno revizijo več, saj je segel Prijatelj le

do srede devetdesetih let. Tu gre v mnogočem za prvo celovito podobo našega razvoja v začetku 20. stoletja. Referati so bili organizirani tako, da jih je nekaj obsegalo splošen pregled določenega obdobja ali določene problematike, nekaj pa razvoj po posameznih pokrajinah. Na žalost je nekaj referatov odpadlo, nekaj pa jih ni bilo objavljenih.

Pred osmimi leti, na zborovanju v Škofji Loki (1972) smo se lotili na podlagi predloga republiškega odbora za proslavo obletnice kmečkih uporov v več referatih analize elementov revolucionarnosti v slovenskem razvoju od kmečkih uporov do narodnoosvobodilnega boja. Referati so izšli v posebni knjižici.

Gotovo je, da moremo po zborovanjih le deloma meriti stanje slovenskega zgodovinarstva. Naša zborovanja niso edina zgodovinska zborovanja, to so bila le v začetku. Nastala je cela vrsta posebnih posvetovanj, ki jih, nekje za širše kroge, nekje za ožje strokovnjake prirejajo inštitucije in društva v najrazličnejših povezavah. Naša zborovanja so le najširša, namenjena najbolj širokim krogom zgodovinarjev. Glavna vrednost zborovanj seveda ni v trenutnem odmevu med udeleženci, ampak v tem, kar od njih ostane. Spomin opeša in zbledi, ostane pa to, kar je natisnjeno in objavljeno. Zato nam danes le malo koristijo naslovi predavanj, ki jih beremo na starih vabilih ali v poročilih o zborovanjih. Tudi v arhiv Zgodovinskega društva, v katerem so shranjeni nekateri, a nikakor ne vsi referati, se bo potrudil le malokdo. Referati morajo biti objavljeni v tisku. Žal velik del referatov, zlasti v starejšem času, ni izšel. Nekateri so raztreseni po različnih časnikih in časopisih, nekateri so izšli v posebnih knjižicah (tako poleg že omenjenih Elementov revolucionarnosti še prekmurski referati z zborovanja v Murski Soboti 1959), precej jih je v Zgodovinskem časopisu, Časopisu za zgodovino in narodopisje in v Kroniki. Objavljeni referati ohranjajo svojo vrednost, predvsem pa so opora za nadaljnje znanstveno delo. Na zborovanju v Kranjski gori in na Jesenicah je bilo napovedanih 16 referatov, od teh samo eden ni izšel; objavljenih 15 pa pomeni 220 strani razprav v Zgodovinskem časopisu. Taka publikacija predstavlja veliko obogatitev naše zgodovinske znanosti. Zato se moramo dosledno zavzemati za natis vseh referatov.

Glavna negativna stran naših zborovanj postaja prenatrpanost programov. Nekdanje manjše število referatov je omogočalo širšo in včasih zelo pomembno diskusijo; sedanje veliko število poročil duši razpravljanje. Ne glede na to pa so po mojem mnenju organizatorji zborovanj vodili v celem pravilno politiko. Najprej so se predvsem obravnavala načelna vprašanja organizacije in načrtnega razvoja zgodovinskega raziskovanja, nato pa je poudarek vedno bolj prehajal na znanstveno obravnavo naše preteklosti. Dosedanje pot bo treba nadaljevati s širjenjem kroga referentov v smislu interdisciplinarnosti in internacionalnosti, z načrtnim vključevanjem določenih problemov gospodarske zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja ter dobe po drugi svetovni vojni.

Vsekakor se na prehojeno pot naših zborovanj lahko ozremo z zadovoljstvom!

Zusammenfassung

ZWANZIG TAGUNGEN SLOWENISCHER HISTORIKER

Vasilij Melik

Die Idee für die Tagungen slowenischer Historiker gab Franjo Bas in der Hauptversammlung des Historischen Vereins in Maribor am 16. 1. 1938. In den auf diese erste Idee folgenden Besprechungen wurde als Ziel der Tagungen festgelegt, »den aktuellen Stand der slowenischen Historiographie, der slowenischen historischen Institutionen und Organisationen sowie des Geschichtsunterrichts in Slowenien festzustellen, den dafür zuständigen Faktoren eine Übersicht aktueller wissenschaftlichen, didaktischen und organisatorischen Probleme sowie die Art und Weise für deren Lösung vorzulegen«. Sie sollten »jedes Jahr im Herbst und womöglich immer in einem anderen Ort stattfinden«. Vor dem Krieg konnten noch zwei Tagungen organisiert

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

werden, während die dritte schon durch den Krieg verhindert wurde, so daß nach dem Kriegsende ein neuer Anfang nötig war. Die ursprüngliche Idee, die Tagungen jedes Jahr stattfinden zu lassen, konnte nicht beibehalten werden, nach 1951 ging man zu zweijährigen Tagungen über. Der Arbeitsteil umfaßte am Anfang einen Tag oder zwei. 1968 wurde die Tagung mit der Hauptversammlung des Historischen Vereins für Slowenien, in den siebziger Jahren aber auch mit den Sitzungen einzelner Sektionen (der Sektion für den Geschichtsunterricht, für die Wirtschafts-, Orts- und zeitenössische Geschichte) verbunden. Die Zahl der Teilnehmer wuchs von einigen Dutzend auf 200—300.

Inhaltlich wurden auf den Tagungen drei Fragenkomplexe behandelt: Methodologie, Technik und Organisation der Geschichtsforschung; Darstellung der Forschungsergebnisse in der slowenischen allgemeinen- und Ortsgeschichte; Probleme des Geschichtsunterrichts. Die Hauptaufmerksamkeit galt anfangs prinzipiellen und organisatorischen Fragen. Bis 1955 bildete den wesentlichen Teil jeder Tagung die Verfassung und Annahme einer Resolution, die den jeweiligen Stand konstatierte sowie Wünsche, äußerte und Forderungen aufstellte, die die Organisation historischer Vereine und der geschichtswissenschaftlichen Arbeit, Probleme von Archiven und Museen betraf. Eine solche Arbeitsweise erwies sich als immer weniger notwendig. Es war nämlich ein Netz von Archiven und Museen entstanden, es wurden Archiv- und Museumsvereine gegründet und viele Probleme konnten schon innerhalb besonderer, engerer Beratungen gelöst werden. In den Vordergrund der Tagungen traten wissenschaftliche Referate, die vor allem in der letzten Zeit meist auch veröffentlicht werden (im »Zgodovinski časopis«, »Časopis za zgodovino in narodopisje«, in der »Kronika«). Bedeutende Verdienste erwarben sich die Tagungen slowenischer Historiker unter anderem vornehmlich dadurch, daß sie die Veröffentlichung einer laufenden slowenischen Bibliographie zur Geschichte im »Zgodovinski časopis« organisierten, daß sie die Anregung gaben für die wirtschaftliche und gesellschaftliche Geschichte der Slowenen, die in enzyklopädischer Form nach den einzelnen Fachbereichen behandelt und von der Slowenischen Akademie der Künste und Wissenschaften herausgegeben wird. Ein weiteres Verdienst dieser Tagungen besteht auch darin, daß auf ihnen seit 1968 die slowenische Geschichte von den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des 1. Weltkriegs in Form Referaten systematisch behandelt wurde.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Askerčeva 12/I, telefon, 224 011, 224 046, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 50 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 100 din
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 80 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 80 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 80 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 200 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 100 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 80 din
GMDS 14/1933 — 30 din	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 20 din
GMDS 15/1934 — 30 din	GMDS 23/1942 — 50 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 30 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 20 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite več letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še skoraj vse letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa naslednje zvezke glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 160 din	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 26/1972, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din (kmalu razprodan)	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 160 din
ZČ 10-11/1956-57 — 360 din (kmalu razprodan)	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 120 din
ZČ 12-13/1958-59 — 280 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 120 din
ZČ 14/1960 — 200 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 16/1962 — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 160 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 120 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 19-20/1965-66 — 360 din (kmalu razprodan)	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 21/1967 — 200 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 120 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 280 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
	ZČ 34/1980, št. 3 — 160 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 160 din
	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200. dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Peter Štih. — Janez Peršič

PROBLEM LANGOBARDSKE VZHODNE MEJE

Kje točno je potekala langobardska vzhodna meja od časa preselitve Langobardov v Italijo (568) pa do propada njihove države (774/76), je problem, ki je mučil že vrsto zgodovinarjev.¹ Slovenski raziskovalci zgodovine so se mu posvečali predvsem z vidika slovenske zahodne etnične meje, saj so bolj ali manj mislili, da je že predfrankovska slovanska kolonizacija kot prednja straža avarske države dosegla langobardski »limes«, in se je torej ustalila na približno današnji slovensko-romanski jezikovni ločnici na robu Furlanske nižine. Vzhodna strateško-politična meja langobardske države naj bi bila obenem tudi zahodna etnična meja Slovanov.² Dostikrat jih je pri interpretaciji zgodovinskih podatkov, kot bomo videli, vodila želja, da bi bila zahodna slovanska etnična meja čim starejša in torej zgodovinsko čim bolj utemeljena. Avtorja te razprave bosta po kratki interpretaciji skopih pisanih virov predložila svojo rešitev obravnavanega problema, ki pa jo nikakor ne smatrata kot edino možno. Sele nato bosta, v nasprotju z ustaljeno navado, opravila kritiko tozadevne slovenske strokovne literature.

Po ohranjenih ostankih sinodnih zapisnikov oglejskega patriarhata je mogoče konec 6. stoletja spremljati razkroj antične cerkvene organizacije v naših krajih in s tem v zvezi sklepati tudi o napredovanju Slovanov v Vzhodne Alpe. Podoben pomen imajo tudi podatki o bojih Slovanov z Bavarci in Langobardi na zahodni meji takratnega slovanskega ozemlja. Glavni pisani vir s temi podatki je, poleg dveh pism papeža Gregorja I., Pavla Diakona *Historia Langobardorum*.³ Seveda si rešitve problema o poteku naseljevanja in naselitve Slovanov proti zahodu ne moremo zamisliti brez upoštevanja rezultatov arheologije, katere pomen je v zadnjem času močno zrastel. Z vidnimi rezultati pa se uveljavljata tudi toponomastika in filološka analiza jezikovnega razvoja alpskih Slovanov pri reševanju tega problema.

Avarska nevarnost je bila verjetno vzrok, da so Langobardi pod kraljem Alboinom s pogodbo prepustili Panonijo Avarom in se v začetku aprila 568 napotili proti Italiji, »da bi ji zagospodovali«.⁴

Ze takoj, neposredno po vstopu v Italijo, je Alboin imenoval svojega nečaka Gisulfa za furlanskega vojvodo in mu zaupal obrambo Italije na njeni vzhodni meji. Gisulf je sprejel vojvodstvo šele, ko mu je Alboin dodelil izbrane langobardske rode in črede plemenitih konj.⁵ Očitno Alboin tudi tu, čeprav daleč od njih, ni zaupal Avarom in pogodbi, ki jo je še pred odhodom v Italijo sklenil z njimi. Na drugi strani pa je bila vzhodna meja Italije najboljčutljivejša za razne vdore. Italija je — kot poroča Pavel Diakon — od vseh strani zavarovana, ali z morjem, ali z visokimi gorami, le na vzhodu ima širok in popolnoma raven vhod (*largius patentem et planissimum ingressum*), ki nam ga je staviti v Vipavsko dolino.⁶ Gotovo je na Alboina, da je takoj organiziral obrambo vzhodne meje, vplivalo tudi dejstvo, da je sam, s celim ljudstvom brez kakršnihkoli ovir — po pripovedovanju vira: *sine aliquo obstaculo*⁷ — prišel v Italijo. Predstavljati si moremo, da se je verjetno zamislil ob

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

¹ Tuja literatura o tem vprašanju je navedena v M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, *Razprave Znanstvenega društva za historične vede* 5/6, Ljubljana 1930, 348.

² Drugače T. Knific, glej op. 81.

³ HL, ed. G. Waitz v MGH SS, Hannoverae 1878.

⁴ HL II, 7.

⁵ HL II, 9.

⁶ HL II, 9; Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 36, 1915, 231; B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, *Arheološki vestnik* 21-22, 1970/71, 19.

⁷ HL II, 9.

dejstvu, da bi lahko isto pot uporabil še kdo drug, tako kot so jo pred njim že uporabljali. Na drugi strani pa nam ta podatek kaže, da je z bizantinsko obrambo moralo biti nekaj narobe. Bizantinski obrambni limes na vzhodni meji Italije, ki so ga lahko gradili in izpopolnjevali šele od leta 562, ko so izrinili Franke iz Beneškega, pa do 568 (torej le 6 let), naj bi se naslonil na predhodnega gotskega.⁸ Toda gotski limes na vzhodnem robu Furlanske nižine ni dokazan; saj se v virih tistega časa nikdar ne omenja. Poznamo le njihove obrambne postojanke ob zahodnih Alpah in na južnem Tirolskem.⁹ Poleg tega je bila Savia do jeseni 538 še v gotških rokah,¹⁰ kar bi pomenilo, da so zgradili obrambno linijo sredi svoje države (vsekakor pa je to možnost treba dopustiti, saj je šlo za vprašanje obrambe Italije). Panoński del gotške države v vsakem primeru ni bil nebranjen, saj so nam po pisanih virih znahe gotške vojaške posadke na tem prostoru.¹¹ Sistem bizantinskega obrambnega limesa (limitanei, castella, clausurae) nam je znan iz severne Afrike in takega si moremo, po mnenju Hartmanna,¹² predstavljati tudi v Italiji za časa Narsesa. Nek obrambni sistem na vzhodni meji Furlanije je torej gotovo bil, prejkone provizoričen in ne popoln, saj je doba šestih let, kolikor so ta prostor držali Bizantinci, kratka.¹³

Langobardi se v prvi dobi po naselitvi v Italiji pri organizaciji obrambe svoje vzhodne meje niso naslonili na bizantinske temelje, ampak so svojo obrambno črto imeli precej bolj na vzhodu. Njihov obrambni sistem je temeljil na treh, strateško zelo pomembnih točkah. Kastel Carnium (Kranj) je obdržal svoj izpostavljeni položaj, le da je spremenil svojo strateško vlogo od zahoda proti vzhodu. Tako je zapiral pot v zgornjesavsko dolino, s tem pa tudi poti, ki so vodile v dolino Bače in naprej v Furlanijo.¹⁴ Vdore, s severa, iz dravske doline, naj bi odbijala utrdba Meclaria (Megvarje). Tretja postojanka je morda bila naselbina Castra (Ajdoščina).¹⁵

Padec Sirmija v obrske roke leta 582 pomeni začetek močnejšega naseljevanja Slovanov v vzhodne Alpe. Prav v zvezi s tem naselitvenim valom propade v osemdesetih letih 6. stoletja langobardski kastel Carnium,¹⁶ približno v istem času propade tudi utrdba Meclaria, saj najmlajši novc iz tega kraja datira v leto 584/85.¹⁷ Usoda obrambne točke vzhodno od Vipavske doline oziroma v njej nam ni znana. Na poseben pomen antičnega limesa po razvodju med Savo in Sočo v času, ko se v vzhodne Alpe naseljujejo Slovani, kažejo tudi v večji meri ohranjena stara krajevna imena zahodno od tega poznoantičnega obrambnega sistema.¹⁸ Vsekakor pa so se od konca 6. stoletja dalje Langobardi branili predvsem v utrdbah furlanskega limesa,¹⁹ potem ko so boji med Langobardi in Avari — Slovani (Kranj, Megvarje) pripeljali do resničnega zbližanja njihovih mej. Kot posledica teh bojev se kaže sklenitev langobardsko-avarskega miru leta 592. (Agilulfus rex cum Avaris pacem fecit).²⁰ Leta 596 je avarski kakan poslal svoje poslanca k Agilulfu v Mediolanum (Milano) in z njim sklenil mir.²¹ Posledica česa je ta mir, ne vemo. Toliko bolj pa lahko predpostavljamo, kaj je pogojevalo sklenitev tretjega, tokrat »večnega« miru (pax per-

⁸ M. Kos, o. c. v op. 1, 337.

⁹ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I*, Ljubljana 1978, 222.

¹⁰ M. Kos, ocena razprave L. Hauptmanna Postanek in razvoj Kranjske, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 10, Ljubljana 1929, 26.

¹¹ F. Kos, *Gradiivo I*, št. 6, 14.

¹² L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter I*, 1897, 351.

¹³ O tem problemu glej: J. Šabel, Kasnoantično in zgodnesrednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, 1975.

¹⁴ J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien*, München 1962, 14, taf. 72; D. Svöljšak-T. Knific, *Vipavska dolina*, Situla 17, 1976, 79.

¹⁵ D. Svöljšak-T. Knific, o. c., 79.

¹⁶ B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, 429; isti: *Proces doseljavanja Slovana na zapadni Balkan in v istočne Alpe*, Posebna izdanja ANUBiH 12, 1969, 39.

¹⁷ F. Stefan, *Numismatische Zeitschrift NF* 30, 1937, 45, taf. 9.

¹⁸ P. Petru, *Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek*, *Zgodovinski časopis* 32, 1978, 223.

¹⁹ Ta »limes« je predstavljala linija kastelov, od katerih vemo za Venzone — Gemona (Hümin) — Osoppo — Ragogna — Artegna (Rtini) — Nimis (Neme) — Cedad — Ippis — Cormons (Krmim) — Farra — Aris — Potium (najbrž Panzano pri Monfalconu) z odcepi proti severovzhodu in vzhodu (Megvarje, Solkan in morda še kakšna utrdba). Zanimivo je, da Ibligo Pavla, diakona (HL IV. 38) D. Svöljšak in T. Knific locirata v današnji Invillino (o. c. v op. 15, 79), čeprav ga večina znanstvenikov vidi v današnjem Ippisu.

²⁰ HL IV. 4.

²¹ HL IV. 13.

pětuā) med Langobardi in Avari leta 602.²² Dobra tri leta pred tem dogodkom (599) zveemo iz pisma papeža Gregorja I. o zmāgi eksarha Kalinika nad Slovani,²³ s tem pa posredno tudi o nekē slovanski akciji proti Bizantincem. Gregor nas, v svojem pismu pūšča delno na čedilu²⁴ ne pove nam, kje so bili Slovani odbiti. Po vsej verjetnosti je šlo za Slované, ki so skušali prodreti v bizantinsko Istro, katere severovzhodna meja pa za obračnavano obdobje žal ni točno ugotovljena^{25a} (meje antične province Istre so segale na severu do črte Timāv—Nanos—Javornik—Snežnik). Prav od tod, s severa, je po vsej verjetnosti grozila slovanska nevarnost Istri.²⁴ Toda že iz naslednjega leta (600) imamo ohranjeno pismo istega papeža solinskemu škofu, v katerem pravi, da je zelo vznemirjen zaradi Slovanov, ki skozi istrski vhod že silijo v Italijo (de Sclavorum gente, quia per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt).²⁵ Samó po sebi se nam postavlja vprašanje, ali ni morda ta istrski vhod papeža Gregorja istó kot Pavla Diakona »largius patentem et planissimum ingressum«.²⁶ Términ istrski vhod vsebuje ime pokrajine Istre, kar nam ga delno že lokalizira. Poleg tega vemo, da vodi v Italijo. Kakšnega krajevnega ali pokrajinskega imena Pavlov široko odprti in zelo raven vhod ne pove, ima pa zato opis geografskega prostora, za katerega vemo, da je raven in širok ter da je na meji Italije in Panonije. Na podlagi tega Pavlovega opisa ga lahko lokaliziramo v Vipavsko dolino.²⁷ Če v pismu papež govori o Slovanih, ki silijo v Italijo, to še ne pomeni njihove naselitve na mejnem področju. Če so Slovani skozi istrski vhod silili v Italijo, so morali prebiti neke vzhodno od tega vhoda (področje Postojnskih vrat), to je najbrž v Ljubljanski kotlini. Gotovo pa so ti poskusi slovanskega širjenja proti zahodu vznemirjali Langobarde in v njih lahko vidimo tudi vzroke za sklenitev avarsko-langobardskega mirovnega sporazuma leta 602, katerega iniciatorji so bili Langobardi (legati Agilulfi regressi a cacano, pacem perpetuam factam cum Avaribus nuntiarunt).²⁸

Kot v potrditev novega miru in zavezništva so združeni Langobardi, Avari in Slovani — verjetno brž po sklenitvi miru — napadli bizantinsko Istro in jo vsó oropali.²⁹ Da je bil omenjeni napad kmalu po sklenitvi avarsko-langobardskega miru, moremo sklepati iz pripovedi Pavla Diakona, ki opis tega napada začēnja z besedami »Inter haec«, ki se nanašajo na avarskega odposlanca, ki je po uspešni sklenitvi langobardsko-avarskega miru prišel skupaj z langobardskimi odposlanci v Italijo, od koder je bil namenjen v Galijo.³⁰ Smisel Pavlove pripovedi je torej približno tak: Medtem ko je avarski legat nadaljeval pot v Galijo, so Langobardi, Avari in Slovani napadli Istro. (Kot potrditev in znak langobardsko-avarskega zavezništva moramo razumeti tudi pomoč Slovanov, ki jih je poslal avarski kakan Langobardom pri obleganju Cremonē leta 603.³¹) Ni pa bil to zadnji napad, ki ga je pretrpela bizantinska Istra. Leta 611 so Slovani, tokrat sami (Langobarde je vezala z Bizancem mirovna pogodba)³² vdrli v Istro in jo opustošili. Povezati pa moremo ta vdor z velikim avarskim napadom na Furlanijo, ki se je zgodil približno v istem času (okoli 610) in v katerem je padel celo Čedad.³³

Poročila o slovanskih vdorih v Istro kažejo bolj značaj plenilnih (ob napadu leta 602: universa ignibus et rapinis vastavere; 611: interfectis militibus, lacrimabiliter deprædati sunt) kot osvajalnih pohodov. Na to njihovo plenilno funkcijo bi kazala tudi sama pogostnost pohodov (599, 602, 611).

²² HL IV, 25.

²³ P. Jaffé, *Regesta pontificum Romanorum* I, Lipsiae 1885, 1680 (1165); F. Kos, *Gradivo* I, št. 126.

^{25a} Nikakor ni gotovo, da bi bila zgornja Vipavska dolina del bizantinske Istre še po odhodu Langobardov v Italijo, kot trdi B. Grafenauer (*Proces*..., o. c. v op. 16, 41).

²⁴ O. c., 41.

²⁵ P. Jaffé, o. c. v op. 23, 1784 (1320); F. Kos, *Gradivo* I, št. 131.

²⁶ HL II, 9.

²⁷ D. Svoljšak - T. Knific, o. c. v op. 15, 81.

²⁸ HL IV, 25.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ HL IV, 29.

³² HL IV, 42.

³³ L. Hauptmann, *Staroslovenska družba in njeni stanovi*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* I, 1918, 82; B. Grafenauer, *Ustoličevanje*, 431.

Iz leta 663 imamo zanimivo sporočilo Pavla Diakona, iz katerega zvedemo, da je langobardski kralj Grimoald, ker ni hotel državljanske vojne (*nolens civile bellum... excitare*), poklical proti upornemu furlanskemu vojvodu Lupusu v Furlanijo. Avari, ki so ga pri kraju Flovius tudi premagali.³⁴ Zato lahko sklepamo, da je Vipavska dolina v tem času bila v langobardskih rokah. Očitno so jo šteli kot del Furlanije, kamor so prišli Avari in pri Floviusu premagali upornega Lupusa.

Leta 738 je furlanski vojvoda Ratchis napadel zgornje Posavje, ki ga Pavel Diakon imenuje Carniola, dežela Slovanov.³⁵ Težko bi verjeli, da bi Ratchis lahko prodrl tja, če bi Avari-Slovani uspešno branili celó proti Furlaniji odprto Vipavsko dolino. Sploh bi bila avarsko-slovanska Vipavska dolina nenavadna, brez močnih utrdb, izpostavljena točka avarske države, geografsko od nje ločena s širokim pasom nenaseljenih goščav.

Nekako med leti 768 in 772 so Langobardi zasedli vsaj del Istre.³⁶ Kot že Ratchisov pohod, tudi to dejanje kaže na ekspanzivnost Langobardov proti vzhodu v času slabih petdeset let pred propadom njihove države.

Sledimo virom dalje. Iz leta 791 imamo pismo Karla Velikega soprogi Fastradi, ki točno opisuje nalogo in uspeh frankovske italške vojske, ki jo je Karel poslal, da bi varovala mejo proti Avarom. Čete so takoj ob prihodu (13. avgusta) prekoračile mejo, zavzele avarsko postojanko in se naslednjega dne vrnile z bogatim plenom.³⁷ Iz tega pisma je jasno razvidno, da sta bili Italija in Avarija (tako ozemlje pod avarsko oblastjo imenuje omenjeni vir) leta 791 neposredni sosed. Toda skupno mejo sta imeli tudi že leta 746, še za obstoja langobardske države, saj Ratchis Leges³⁸ med sosedami langobardske države naštevajo tudi Avarijo.³⁹ Vprašanje je le, kje je potekala ta meja med Italijo in Avarijo. Rešitev nam prinese dejstvo, da za Avarijo, ki brez dvoma pomeni deželo Avarov (ta pa je vzhodno od Italije), lahko uporabimo tudi pojem Panonija, kajti le-ta se razteza do vzhodne meje Italije, v katero se odpira s »širokim in ravnim vhomom«⁴⁰ Vipavsko dolino; na meji Panonije pa stoji Mons regis med vrhovi vzhodno od Vipavske doline.⁴¹ Meja Italije na soško-savskem razvodju se vidi tudi v Kozmografiji anonimnega ravenskega geografa,⁴² ki pravi, da Alpe, ki se v Plominu spuščajo k Jadraniu, tvorijo mejo med Italijo na eni ter Karantanijo in Carniolo (patria Carnium)⁴³ na drugi strani.

Po propadu langobardske države je langobardska državna zemlja v okviru obrambnega limesa pripadla frankovski državi in njenim vladarjem, oziroma njihovim naslednikom, italiskim kraljem; z njo je kralj svobodno razpolagal kot s kronsko lastnino.⁴⁴ V podelitvi cesarja Otona III. polovice gradu Solkana (castellum Sili-ganum), polovice vasi Gorica in polovice vsega, kar se nahaja med Sočo, Vipavo, Vrtovinskim potokom (Ortaona) in vrhovi Alp (iuga Alpium)⁴⁵ oglejskemu patriarhatu leta 1000⁴⁶ moremo videti prehod krošne lasti iz rok krone v roke vernemu vazalu, hkrati pa ta podelitev govori za pripadnost omenjenega ozemlja k nekdanjemu langobardskemu državnemu obmejnemu teritoriju.

Iz povedanega lahko povzamemo, da so Langobardi do začetka 7. stoletja in pa od 738 dalje, zelo verjetno pa vse obdobje med leti 568 in 774/76 držali vsaj

³⁴ HL V, 19. S. Rutar (Kakšno važnost... Letopis Matice Slovenske 1885, 318) in po njem tudi F. Kos (Gradivo I, št. 177, op. 2) menita, da je Flovius rečica Fiume v Furlaniji; vendar se ta kraj v srednjeveških dokumentih, ki zairdno kažejo, da gre zanj, omenja šele leta 1028 (F. Kos, Gradivo III, št. 82). Bolj verjetno gre za Hubelj v Vipavski dolini, kot sta že trdila A. T. Linhart (Versuch... II, 1791, 142) in G. Waitz (o. c. v op. 3, 192).

³⁵ HL VI, 52.

³⁶ F. Kos, Gradivo I, št. 241.

³⁷ O. c., št. 281.

³⁸ MGH, LL, VI, 190, 9/V.

³⁹ L. Hauptmann v Erläuterungen... I/4, Wien 1929, 341; isti, Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«, Cas 17, 1923, 329.

⁴⁰ HL II, 8, 9.

⁴¹ Kozmografija, nastala okoli 670, se naslanja v glavnem na vire iz ostrogotske dobe, vendar pa prav pri opisu vzhodne meje Italije verjetno kaže stanje iz časa svojega nastanka. Glej: B. Grafenauer, Ustoličevanje, 408.

⁴² F. Kos, Gradivo I, št. 182, str. 224—225, op. 1, str. 228, op. 5.

⁴³ M. Kos, o. c. v op. 1, 353.

⁴⁴ S tem je gotovo mišljeno področje Trnovskega gozda.

⁴⁵ F. Kos, Gradivo III, št. 1, 2; tudi o. c. v op. 1, 360.

zahodnejši, širši del Vipavske doline, ne glede na dejstvo, da so to ozemlje pogosto vznemirjali avarsko-slovanski napadi. Širok pas vzdolž antičnega limesa je bil, razen v drugi polovici 6. stoletja, ko so ga še obvladovali Langobardi, po vsem videzu »nikogaršnja zemlja«. Ta sklep je tudi v skladu z mnenjem nekaterih arheologov, ki se je izoblikovalo na podlagi arheoloških odkritij v Vipavski dolini.⁴⁶ Možnosti, kje naj bi potekala langobardska, vzhodna meja na tem ozemlju, pa je več: ali morda pri Vrtovini,⁴⁷ kjer je v obravnavanem obdobju nehala gostejša; iz antike kontinuirana naseljenost staroselcev,⁴⁸ katerih materialna kultura je bila, pod možnim vplivom Furlanije⁴⁹ ali pri Ajdovščini kot predpostavljá T. Knific,⁵⁰ ali pa še bolj vzhodno, čeprav na mejo po antičnem limesu tudi še po Ratchisovem sunku leta 738 skoraj ne moremo računati.

Poglejmo sedaj še področje zgornjega Posočja^{50a} in Beneške Slovenije, za katero nam je Pavel Diakon zapustil samo nekaj skopih vesti. Leta 568 je to ozemlje moralo pripasti Langobardom. Kaj se je z njim dogajalo v naslednjih sto letih, ni jasno. Naseljevanje Slovanov pred 2. polovico 7. stoletja se nama zdi malo verjetno; kot bomo še videli.

Okoli leta 610 so Avari opletnili Furlanijo in zavzeli njeno prestolnico Čedad, prebivalstvo pa se je pred njimi zateklo v vrsto manjših kastelov,⁵¹ ki so spadali v že omenjeni »limes«. Avarski konjeniki so tedaj skoraj gotovo v Furlanijo prišli čez Hruško in Vipavsko dolino, ker je bila ta pot zanje najbližja in najlažja. Odločilen strateški poseg proti širjenju Slovanov s severa so Langobardi naredili v letih 623/26⁵² za časa furlanskih vojvod Taša in Caccà, ko so ponovno osvojili slovanski okraj (Sclavorum regio) v dolini Ziljice (Zellia) in morda ob zgornjem toku Bele vse do Megvarij (Meclaria).⁵³ Furlanskim vojvodom so morali potem ti Slovani plačevati davek »vse do časa vojvode Ratchisa«.⁵⁴ Iz tega poročila je razvidno, da so Slovani približno od konca 6. stoletja, ko so ga zavzeli, pa do srede 20 let 7. stoletja, ko so ga izgubili, uspeli omenjeno ozemlje tako močno kolonizirati, da ga Pavel Diakon imenuje kar slovanski okraj.

Prvi slovanski plenilni pohod v Furlanijo s severovzhoda se je zgodil šele leta 664. Slovani so tedaj, potem ko so izvedeli, da furlanskega vojvode Vektarija ni doma, zbrali močno vojsko in hoteli napasti njegovo prestolnico Čedad. Pred tem so pri Brišičih⁵⁶ postavili tabor: (castrametati sunt in loco qui Broxas dicitur), v bližini katerega jih je Vektari, ki se je nepričakovano vrnil, premagal.⁵⁶ Ta neuspeli slovanski pohod ni bil osvajaalne narave, kot nekateri menijo,⁵⁷ ampak je bil njegov edini namen vdreti v Čedad in ga opleniti (super Foroju lanum castrum inruere). Tudi to, da so prav čakali, kdaj v mestu ne bo vojvode, ki verjetno ni odpotoval sam, ampak z vojaškim spremstvom, priča o plenilni naravi pohoda. Da niso prišli od blizu, nam kaže dejstvo, da so pri Brišičih postavili tabor (le zakaj bi ga, če bi živeli blizu!).⁵⁸ Vsekakor pa je treba poudariti, da je poročilo o tej bitki zmedeno. Tako naj bi le 25 Langobardov nagnalo v beg 5000 Slovanov, ki naj bi sprva mi-

⁴⁶ D. Svoljšak - T. Knific, o. c. v op. 15.

⁴⁷ Glej op. 45.

⁴⁸ Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, karta 8.

⁴⁹ T. Knific, *Carniola in the Early Middle Ages*, *Balcanoslavica* 5, Prilep 1976, 116.

⁵⁰ O.C., 112/113.

^{50a} S tem izrazom imenujeva vso dolino reke Soče severno od Solkana.

⁵¹ HL IV. 38.

51. HL IV. 38.

⁵² Letnici citirava⁵⁰ po M. Kosu (K. poročilu Pavla Diakona o Slovencih, Časopis za zgodovino in narodopisje 26, 1931, 231). F. Kos (Gradivo I, št. 146) je postavil ta dogodek v čas okoli leta 610. B. Grafenauer je nedavno postavil novo možnost: 625/31 (o. c. v op. 99, 100). Vse omenjene trditve bazirajo na sklepanju s pomočjo približnih podatkov.

⁵³ HL IV. 40.

54 Ibidem.

⁵⁵ Blizu Špetra v dolini Nadiže.

56 HL. V. 23.

⁵⁷ M. Kos, o. c. v op. 1, 341; S. Rutar, o. c. v op. 34, 321.

⁵³ M. Kos, o. c. v op. 1, 341; S. Rutar, o. c. v op. 32, 321.

B. Grafenauer (o. c. v op. 99, 103) je mnenja, da so ti Slovanci morali živeti nekje blizu Čedadu, da so lahko zvedeli za Vektarijev odhod in nanj reagirali. Vendar je lahko šlo za hitro obveščanje na eni in dalejšo, večedevno ali večtedensko odsotnost Vektarija na drugi strani.

slili, da jim prihaja nasproti oglejski patriarh s svojim spremstvom. Zgodovinsko jedro te Pavlove pripovedi je zagotovo le zmaga Langobardov nad Slovani v dolini Nadiže, ko so ti hoteli napasti Čedad.

Vse do leta 705 nimamo nato o Slovanih na tem področju nobenih novic več. Iz tega leta pa sta nam znana kar dva dogodka. Najprej so Slovani napadli langobardske pastirje, ki so pasli črede v bližini Slovanov. Upravnik (schuldhahis) tistega okoliša je sicer šel za roparji, a jih ni dohitel. Nato je, nedolgo za tem (non post multos dies), med Langobardi in Slovani prišlo do boja. Slednji so se utrdili na ne- dostopni in stirmi gori. Tu jih je napadel furlanski vojvoda Ferdulf in doživel uničujoč poraz, v katerem je z njim vred padlo vse furlansko plemstvo.⁵⁹ Omenjena bitka je bila najbrž posledica sporov glede pašnih področij med Sočo in Furlansko nižino, najverjetneje ob zgornji Nadiži.⁶⁰ Že dejstvo, da je boj potekal na gori, ki jo S. Rutar brez trdnih dokazov eñači z goro Špik vzhodno od Čedada,⁶¹ priča o tem, da slovanska kolonizacija še ni prispela do ravnine. V začetku 8. stoletja je omenjeno ozemlje še moralo spadati v območje langobardskega »limesa«, kar dokazuje institucija langobardskega schuldhahisa, ki po ugotovitvah F. Schneiderja pomeni povelj- nika obmejnih podeželskih garnizij izven utrjenih gradov⁶² (v našem primeru Če- dada). Iz poročila Pavla Diakona o teh dogodkih pa je razvidno še nekaj zelo po- membnega: Slovani, ki so se udeleževali teh bojev, so očitno v času pred temi dogodki naselili zgornje Posočje, kajti langobardske črede, ki so jih napadli, so se nahajale v njihovi bližini (HL VI. 24; Inruerunt latrunculi Sclavorum super greges et pastores ovium, quae in eorum vicinia pascebantur...). Slovansko kolonizacijo tega prostora bi lahko postavili v čas po letu 664 (za Slovane, katerih neuspeli napad na Čedad leta 664 se je končal pri Briščih, kot že rečeno, domnevamo, da še niso bili naseljeni v zgornjem Posočju) in pred letom 705, ko je bila omenjena bitka. Naj- kasneje tedaj je najbrž tudi prenehala vsaka langobardska oblast v zgornjem Po- sočju. F. Bezljaj trdi: »Zdi se, da so Slovani v celoti kolonizirali goratoj področje med Triglavom in langobardskim limesom šele dokaj pozno, med 9. in 12. stolet- jem.«⁶³ Tudi redke arheološke najdbe govoriyo v prid relativno pozni slovanski na- selitvi tega ozemlja.⁶⁴

Čas oslabilosti Langobardov v furlanski vojvodini med letoma 705 in 720 je bil najbrž odločilnega pomena za slovansko naseljevanje v hribe med Sočo in fur- lansko nižino. Ko so Langobardi izgubili oblast nad Slovani v okraju Zellia,⁶⁵ se je slovanskemu naselitvenemu prodiranju odprla tudi dolina reke Bele.

Leta 720, ko je zrastel že nov rod furlanskega plemstva, je prišlo do novega spopada med Langobardi in Slovani.⁶⁶ Po tej neodločeni bitki⁶⁷ ni več pričevanj o slovanskih vdorih v langobardsko Furlanijo, kajti eni in drugi so se očitno zado- voljili z mejo, ki se je ponekod najbrž precej približala robu hribovitega sveta. Po- datkov o nadaljnjem razvoju dogodkov nimamo. Pavla Diakona Historia Langobar- dorum se konča ravno z dobo, v kateri je njen pisec živel in za katero bi nam, kot živa priča, lahko zastopil mnogo koristnih in točnih podatkov, toda očitno ni hotel pisati o najtemnejši strani zgodovine svojega ljudstva — o propadu langobardske države.

Naj zaključiva s povzetkom. Langobardska država na vzhodu se ni nehala z vzhodnim robom Furlanske nižine, ampak je v njen okvir spadalo tudi strateško pomembno področje vzhodne meje — Vipavska dolina, ali vsaj njen večji del. Do-

⁵⁹ HL VI. 24.

⁶⁰ B. Grafenauer, o. c. v op. 99, 103.

⁶¹ S. Rutar, o. c. v op. 34, 323.

⁶² F. Schneider, Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien, Berlin 1924, 115–127; M. Kos, o. c. v op. 1, 352.

⁶³ Slovenska vodna imena I, Ljubljana 1956, 13.

⁶⁴ S. Gabrovce; Nekaj novih staroslovanskih najdb, 4, Tolmin; Arheološki vestnik 6, 1955.

⁶⁵ Glej op. 62.

⁶⁶ HL VI. 26, 45. Nikakor ni nujno, da bi bil kraj bitke, ki ga Pavel Diakon imenuje Lauriana, današnji Lavariano južno od Vidma (Udine), kot trdi M. Kos, o. c. v op. 1, 343.

⁶⁷ F. Kos, Gradivo I, št. 199, str. 244, op. 1; M. Kos, o. c. v op. 1, 343; B. Grafenauer, o. c. v op. 99, 103.

pustiti moramo možnost, da so se Slovani že v času obstoja langobardske države naseljevali na tem ozemlju med staroselce, vendar so bili v tem primeru, podobno kot Slovani v okraju Zellia, vključeni v langobardsko državo. V letih 774/76 je Vipavska dolina verjetno doživela enako usodo kot Furlanija. Šele frankovsko obdobje je potem prineslo, tako kot v Istri, številnejšo slovansko kolonizacijo, na kar kažejo tudi arheološke najdbe, saj so Franki tukaj, tako kot drugje uveljavljali svoje gospodarske ukrepe, s katerimi so skrbeli za čim večji izkoristek obdelovalnih površin.⁶⁸ Začela se je torej postopna asimilacija starega prebivalstva, ki je bilo na tem prehodnem ozemlju najbrž precej razredčeno.

Na severu so Slovani verjetno v zadnji tretjini 7. stoletja naseljevali zgornje Posočje in se do 3. desetletja 8. stoletja razširili še vsaj na del današnje Beneške Slovenije. S tem je tudi prenehala langobardska oblast nad omenjenim ozemljem, saj so ga Slovani osvojili kot sovražniki Langobardov. Ni pa nobenih podatkov o tem, od kod so ti Slovani prišli in komu so bili po naselitvi politično podrejeni.⁶⁹ Franki so si jih potem podredili med leti 774 in 796, najverjetneje v času Pipinovega pohoda proti Avarom 791.

Kratek kritičen pregled slovenske znanstvene literature o obravnavanem problemu

S. Rutar, ki je 1882/83 zagovarjal mnenje, da so se Slovenci že od začetka 7. stoletja naseljevali v Furlanski nižini vse do Tagliamenta,⁷⁰ je očitno pomešal poznejšo slovansko kolonizacijo Furlanije po prenehanju madžarskih vpadov z zgodnjersrednjeveškim doseljevanjem. F. Kos je 1901 svoje zgodovinske raziskave strnil v ugotovitev, da so se naši predniki takoj ob naselitvi polastili tistih pokrajin, katere imajo še dandanes v svoji posesti, ali pa so jih vsaj pred tisoč leti imeli.⁷¹ Enako leta 1912 tudi J. Gruden.⁷² Pri teh trditvah gre brez dvoma za vpliv tedanjih slovenskih nacionalno-političnih razmer, ki so odsevale tudi v historiografiji. Tudi kasnejše slovensko zgodovinopisje vse do danes ni bilo povsem imuno pred podobnimi pojavi.

Leta 1930 je M. Kos posvetil temu problemu posebno razpravo,⁷³ v kateri je dokazoval, da so se predniki Slovencev v 7. in prvi polovici 8. stoletja naselili do roba Furlanske ravnine, kjer jih je zaustavil langobardski »limes«. Opozoril je tudi že na možnost, da je kastel Siliganum z okoliškim ozemljem spadal v venec langobardskih mejnih utrd in torej v okvir langobardske države do njenega propada;⁷⁴ dejstvo, da so se slovanski napadalci leta 705 utaborili na neki visoki in težko dostopni gori, pa je imel za »znamenje, da še niso dospeli do ravnine«, ^{74a} namreč kot naseljenci. Tudi vsa dolina reke Nadiže je po njegovem bila pod langobardsko oblastjo do njenega konca.^{74b} Teh rezultatov pa M. Kos ni upošteval v svojem sintetičnem delu Zgodovina Slovencev, saj tam pravi: »slovenski val, ki je s predstražami okoli leta 600 dosegel ravno Furlanijo, se je med morjem in Tilmentom ustavil ob črti, kjer mejijo Kras, Goriška Brda in izrastki Alp ob ravnino, ter se na njej obdržal preko trinajst stoletij vse do današnjega dne.«⁷⁵ Širši publiki je torej M. Kos očitno želel, čeprav ne povsem dosledno,⁷⁶ servirati klasično,^{75a} slovenskemu nacionalnemu mišljenju ljubo naseljitveno hipotezo. V nekem drugem delu pa je napravil ohlapen sklep, da je tako kot v Alpah tudi ob langobardskem »limesu« bojem morala slediti

⁶⁸ O. c. v. op. 15, 82, 83.

⁶⁹ Skromne arheološke najdbe govorijo o njihovih zvezah s karniolskimi (gorenjskimi) Slovani; glej o. c. v. op. 64, 138.

⁷⁰ Zgodovina Tolminkesga, Gorica 1882, 16; Slovenske naselbine na Furlanskem, Ljubljanski zvon 1-3, 1883.

⁷¹ Prvi nastop Slovencev v zgodovini, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 11, 1901, 111; podobno tudi 115.

⁷² Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912, 49.

⁷³ Glej op. 1.

⁷⁴ O. c. v. op. 1, 359/60.

^{74a} O. c., 341.

^{74b} O. c., 353.

⁷⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 55 in 56.

^{75a} Glej op. 71 in 72.

naselitev.⁷⁶ B. Grafenauer je v svoji Zgodovini slovenskega naroda že naredil korak naprej, ko je napisal, da se je slovanska naselitev med morjem in Alpami ustavila ob langobardškem »limesu«, katerega južni del naj bi Slovani dosegli že okoli leta 600, v severnem delu pa so bila Goriška in Beneška Brda še do okoli leta 700 pod langobardskim varuštvom; prvi slovanski naselitveni val je po njegovem, segel ne, kako do Soče.⁷⁷

D. Svoltjšak je leta 1971 še povzemal vodilno parolo o langobardskem »limesu« kot zahodni slovenski etnični meji. že takoj po naselitvi,⁷⁸ leta 1976 pa je skupaj s T. Knificem zagovarjal mnenje, da je langobardska država nekako v 7. stoletju segala do Vrtočina, Vipavska dolina pa je bila v 7. in 8. stoletju naseljena še s staroselci.⁷⁹ T. Knific je leta 1976 objavil ugotovitev, da je langobardska država na področju Solkana (castellum Siliganum) vključevala spodnjo Vipavsko dolino, in sicer do tovarne postaje Fluviu Frigido ali do Ajdovščine; do tega rezultata naj bi prišel tako s pomočjo interpretacije pisanih virov kot na podlagi arheološkega materiala.⁸⁰ Zanimivo je tudi, da Knific kot najbrž edini slovenski avtor trdi, da so novonaseljeni Slovani v zgornjem Posočju prišli pod langobardsko oblast.⁸¹

Leta 1971 je I. Pirkovič objavil zanimivo razpravo o Langobardih na naših tleh,⁸² vendar bova tukaj obravnavala samo tisti njen del, ki zadeva selitev Langobardov v Italijo. Škoda je sicer, da se je avtor odločil za varianto W. Smida⁸³ in je »široko odprt in zelo raven vhod v Italijo« lokaliziral na Krško polje.⁸⁴ Vipavska dolina je seveda bolj verjetna možnost, kot je trdil, že L. Hauptmann,⁸⁵ ki se strinja z A. Müllerjem⁸⁶ glede lokalizacije gore Mons Regis v Kraljiški vrh nad Podkrajem.⁸⁷ Hrib s podobnim imenom, ki ga omenja že C. Deschmann,⁸⁸ dejansko obstaja (poznajo ga domačini) severno od stare rimske ceste, nedaleč od rimske postojanke Ad pirum, kjer je še v Valvasorjevih časih bila poštna postaja.⁸⁹ J. Mal je deloma iz objektivnih razlogov (nepoznavanje lokalnih toponimov zaradi italijanskega obmejnega pasu), deloma pa najbrž iz želje, da bi uveljavil svojo hipotezo o selitvi Langobardov iz Panonije v Italijo čez Liburnijo,^{90a} trdil, da je Kraljiški vrh »čista izmišljotina«.⁹⁰ Podobno je na osnovi iskanja na geografskih kartah sklepal tudi M. Koš, čeprav se mu je zdelo verjetno, da se je Alboinov Mons Regis nahajal nekje ob poti iz Ljubljanske kotline v Vipavsko dolino.^{90a} Tudi ni točna Pirkovičeva trditev, da vidijo zgodovinarji Kraljevo goro Pavla Diacona v Nanosu,⁹¹ če razumemo pod tem vse zgodovinarje. Pri Pirkovičevem dokazovanju, da gre za Krško polje, moti tudi trditev, da naj bi Pavel Diacon⁹² govoril o dvojni meji Italije.⁹³ Če beremo omenjeni tekst Pavla Diacona, vidimo tole: Langobardi so prišli do meje Italije, kjer se je njihov kralj Alboin povzpел na neko goro (glej malo nazaj) z namenom, da bi si ogledal očitno nepoznano mu ozemlje (zakaj bi hodil na Gorjance, da bi si ogledoval že dolgo časa langobardsko Dolenjsko, kot pravi Pirkovič?⁹⁴). Potem je stopil z gore in povedel svoje ljudstvo v prvo italško deželo Venecijo. Osnove za neko dvojno mejo Italije pri Pavlu Diaconu torej ni.

⁷⁶ O starejši slovenski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU I, Ljubljana 1950, 59.

⁷⁷ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964, 291.

⁷⁸ Posočje v zgodnjem srednjem veku, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1970/71, 153.

⁷⁹ o. c. v op. 15.

⁸⁰ o. c. v op. 49, 112.

⁸¹ Ibidem, 113.

⁸² Langobardi v panonski fazi, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1970/71.

⁸³ Das Gräberfeld von Krainburg, Mitteilungen des Musealvereins für Krain 18, Ljubljana 1905, 94; v bistvu gre za negotovo dokazovanje na podlagi poteka vzhodne meje Italije v pozni antiki.

⁸⁴ o. c. v op. 82, 190.

⁸⁵ Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17, 1923, 329.

⁸⁶ Emona, Ljubljana 1879, 192, op. 2.

⁸⁷ V Erläuterungen ..., I/4, Wien 1929, 340.

⁸⁸ Mitteilungen des Musealvereins für Krain I, Ljubljana 1886, 41.

⁸⁹ J. V. Valvasor, Die Ehre ..., II, c. 58.

⁹⁰ Epilog k staroslovenski svobodi, Čas 17, Ljubljana 1923, 339.

^{90a} J. Mal, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, Ljubljana 1939, 12.

⁹¹ o. c. v op. 10, 29.

⁹² o. c. v op. 82, 185; C. G. Mor, Pohod kralja Alboina, Kronika 17, 1, 1909, 11, je bolj izjema.

⁹³ HL II, 8 in 9.

⁹⁴ o. c. v op. 82, 190/191.

⁹⁵ Ibidem.

P. Petru je leta 1975. ponavljal staro tezo o zgodnji naselitvi Slovanov do langobardskega »limesa«, ⁹⁵ pri tem pa mu lahko očitamo predvsem to, da je s svojevoljnimi citiranjem kronike Andreja Dandola skušal prikazati, da so Avari in Slovani že v letih 579/81 prodrli do kasnoantičnega limesa v Julijskih Alpah, ⁹⁶ čeprav se iz konteksta omenjene kronike jasno vidi, da gre za tako imenovani dolgi zid v bližini Konstantinopla. ⁹⁷ Nekoliko čudna je tudi formulacija, da je omenjeni limes do danes ohranil svojo vlogo »v tem, da označuje meje in to tako narodnostno okoli Snežnika in pri Babnem polju, ali kot meja pokrajin Dolenjske in Notranjske...« ⁹⁸

Problemu zgodnjeh slovanškega naseljevanja na Primorskem se je končno posvetil tudi B. Grafenauer. ⁹⁹ Po njegovem naj bi Slovani do okoli leta 600 naselili zgornjo Vipavsko dolino, okoli leta 610 pa tudi spodnjo, do izliva Vipave v Sočo; srednji tok reke Soče naj bi bil zahodna slovanska meja pred letom 705, nato pa naj bi Slovani poselili tudi goriška Brda do roba Furlanske nižine. ¹⁰⁰ Vendar se to ne ujema z njegovo trditvijo v isti razpravi: »Kosova raziskovanja kolonizacijske zgodovine slovenskega Primorja pa so pokazala, da spada prav v to obdobje okoli leta 600 tudi slovansko razširjenje do Soče oziroma do vrhov na njenem desnem bregu nad dolino na Tolminskem in na Bovškem.« ¹⁰¹ Kot osnovo za svoje trditve glede Vipavske doline jemlje tamkajšnje arheološke najdbe, ki jih interpretira kot slovanske, ¹⁰² kar pa najbrž ni točno. ¹⁰³ Glede naseljevanja zgornjega Posočja pa se Grafenauer v omenjenih, ugotovitvah opira na raziskave M. Kosa, čeprav se te nanašajo predvsem na ločevanje starejšega tipa naselbin na levem in mlajšega na desnem bregu Soče, ¹⁰⁴ kar pa še ne dokazuje pravilnosti omenjene datacije. Zanimivo je tudi, kako povsem drugače od naju ¹⁰⁵ Grafenauer interpretira dogodke ob slovanskem vdoru proti Čedadu (664), ko pravi, da so Slovani morali živeti že zelo blizu doline reke Nadiže, če so tako dobro vedeli, kaj se godi v Čedadu. ¹⁰⁶ Naj še omeniva, da Grafenauer postavlja frankovsko osvojitve zgornjega Posočja v čas med letoma 774 in 791. ¹⁰⁷

Riassunto

IL PROBLEMA DELLA FRONTIERA LONGOBARDA

Peter Štih-Janez Peršič

Gli autori della presente contribuzione hanno ritenuto opportuno rivedere alcune ipotesi avanzate dalla storiografia slovena sul problema della formazione della frontiera strategico-politica tra il regno longobardo e quello degli Avari dopo l'avvicinamento degli Slavi (s subordinati agli Avari) alle antiche provincie Istria e Venezia (inizio del 7° secolo). Al contrario della maggior parte della storiografia slovena che nelle prime incursioni predatorie avaro-slave in Istria vuole vedere la conquista e la colonizzazione della detta provincia, gli autori, prendendo in considerazione sia le fonti scritte che i risultati delle ricerche archeologiche degli ultimi anni, sottolineano due osservazioni:

1) La Valle del Vipacco, il punto più esposto della pianura friulana, nel periodo longobardo divideva le sorti con il resto del Friuli. Sotto la custodia delle fortezze longobarde la sua antica popolazione, seppure diminuita, impoverita e barbarizzata, probabilmente sopravvisse agli attacchi avaro-slavi e solo dopo la caduta del regno longobardo ebbe inizio il processo della colonizzazione slava.

2) La Valle dell'Isonzo a nord di Gorizia venne nelle mani dei conquistatori slavi probabilmente nell'ultimo trentennio del 7° secolo. Dopo la vittoria decisiva sull'esercito longobardo nel 705 gli Slavi s'impadronirono anche delle montagne ad est della pianura friulana. Sulla base di questa conquista si formò la frontiera etnica tra i due popoli, frontiera che poi rimase ferma per secoli.

⁹⁵ Kasnoantične zapore, v Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 105.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Andreae Danduli Chronicon Venetum VI, 2, 6, ed L. A. Muratori, Rerum Italicarum Scriptores XII, 1728.

⁹⁸ Glej op. 95.

⁹⁹ Slovenci na zahodni meji, Prešernov koledar 1978, Ljubljana 1977.

¹⁰⁰ o. c., 101 (zemljevid).

¹⁰¹ o. c., 102; glej op. 75.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Gre za staroselske in ne za slovanske najdbe; glej o. c. v op. 15.

¹⁰⁴ o. c. v op. 99, 102/103.

¹⁰⁵ Glej op. 58, 2. odstavek.

¹⁰⁶ o. c. v op. 99, 103.

¹⁰⁷ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 125 (zemljevid).

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7.

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije sta sklenili dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (1914—1918)	300 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem	150 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Francé Koblar: Moj obračun	120 din
Veno Pilon: Na robu	100 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	210 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Edvard Kocbek: Pred viharjem (dnevniški zapiski iz let 1938 in 1940—42)	240 din
Edvard Kocbek: Listina. Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943 (2. natis)	450 din
Branko Hofman: Noč do jutra (roman o času jugoslovanskega upora Informbiroju)	300 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših slovenskih memoarnih del. Najprej izidejo v uredništvu prof. dr. Vasilija Melika »Spomini« Josipa Vošnjaka in v uredništvu prof. dr. Boga Grafenauerja Izbrano delo enega izmed najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev Franca Kosa:

O »Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike«, ki ga prav tako izdaja Slovenska matica, več na drugem mestu.

Milan Pahor

PRISPEVEK K ZGODOVINI OF LETA 1941 V TRSTU

Narodnoosvobodilni boj se je na Primorskem začel istočasno kot v drugih slovenskih pokrajinah. Temeljni cilji so bili isti kot za ostalo slovensko narodno ozemlje: izgon okupatorjev, združitev vseh Slovencev in socialna preobrazba slovenskega naroda. Centralni komite KPS in izvršni odbor OF nista prezrla usode Slovencev na Primorskem oziroma v Trstu. Vse to je razvidno iz prvih dokumentov narodnoosvobodilne vojne.¹

Pravi začetki narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem dokazujejo, da je bila potrebna povezava s KPS. Svoje delo je KPS začela na podlagi izjave treh komunističnih partij (Jugoslavije, Avstrije in Italije) iz aprila 1934 v Moskvi, v kateri so te brez pridržka priznale slovenskemu narodu pravico do samoodločbe in odcepitve od imperialističnih držav in se zavezale, da bodo podpirale njegov boj za združitev. To bi na Primorskem morala biti, predvsem naloga Komunistične partije Italije, vendar je ta imela zaradi fašističnega zasledovanja in nasilja šibke sile; mnogo komunistov je bilo v emigraciji, zaporih in konfinaciji. Skoraj edini, vendar zelo pomemben dejavnik, na katerega sta na Primorskem oziroma v Trstu mogli računati KPS in OF, je bila visoka narodna zavest slovenskega prebivalstva. Narodna zavest je ostala živa v vseh slojih slovenskega prebivalstva tudi po več kot dvajsetletni italijanski vladavini. To velja tudi za samo mesto Trst. Vendar bi bila sama zavest premalo za začetek narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije. Da bi spodbudili in organizirali osvobodilni boj in spremenili visoko narodno zavest, zatiranega in socialno izkoriščenega slovenskega ljudstva na Primorskem v močno silo, sta morali KPS in OF pošiljati sem svoj kader iz drugih slovenskih pokrajin. Pošiljali sta po možnosti aktiviste, ki so bili rojeni na Primorskem in so se do tedaj že izkazali pri revolucionarnem delu v osrednji Sloveniji.²

Organizacijski sekretar centralnega komiteja KPS Tone Tomšič je poleti 1941 zbiral sposobne organizatorje v sklopu t. i. »primorske komisije« pri CK KPS in jih pošiljal na teren. Zanimivo je, da se je Tone Tomšič rodil leta 1910 v Rojanu v Trstu. Konec junija je prišel na Primorsko na nekakšno ogledovanje položaja Ervin Dolgan — Janez, član pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo. Dolgan je imel več sestankov, vzpostavil je vsaj dva kanala za prehod čez nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo. V začetku avgusta 1941 je Dolgan poročal Tonetu Tomšiču o položaju na Primorskem.³ V svojih spominih je med drugim Ervin Dolgan zapisal naslednje: »Po dveh mesecih delovanja na Primorskem sem se avgusta 1941 preko Postojne vrnil v Ljubljano. Takoj sem poiskal zvezo s Tomšičem. Najino srečanje je bilo zelo kratko, a pristrčno. Orisal sem mu razmere na Primorskem in mu povedal, da je prebivalstvo silno naklonjeno Osvobodilni fronti in da je zlasti mladina pripravljena sodelovati; moška posebno zato, ker so Italijani takrat klicali v vojsko že letnik 1922. Kakšnih večjih sprememb pa bi težko pričakovali prej, preden bi nastalo jedro oboroženega gibanja, na katerega bi se Primorci lahko oslonili. Zato sem Tomšiču predlagal, da bi v Ljubljanski pokrajini sestavili oboroženo skupino, ki bi odšla na Primorsko. Tomšič je soglašal s mojim predlogom in me povezal s Mihom Marinkom in Alešem Beblerjem, s katerima sem se potem natančneje dogovoril, kako predlagani načrt uresničiti. Septembra sem nato odšel v Krimski bataljon na Mokrc, kjer smo sestavili četo, ki je nato odšla z menoj na Primorsko.«⁴

¹ Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn: Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, 191 — odslej Slovenci v zamejstvu.

² Slovenci v zamejstvu, 192–195.

³ Alenka Nedog, Tone Tomšič, Ljubljana 1969, 275 — odslej Alenka Nedog.

⁴ Alenka Nedog, 276.

Že prej omenjena posebna komisija za Primorsko pri CK KPS je proučila omenjeno poročilo. »Primorsko komisijo« je vodil Tone Tomšič, v njej so bili še Vito Kraigher, Stane Bidovec, Jožko Žiberna in neki delavec, vsi po rodu iz Primorske. Njena glavna naloga je bila pridobivati za Osvobodilno fronto Primorce, ki so živeli v Ljubljani; utrjevati zvezo s Primorsko; zbirati in pripravljati aktiviste, ki bi odšli tja in jim posredovati naslove ljudi, na katere bi se ob prihodu na Primorsko lahko oprli. Glavne organizatorje je poiskal Tomšič med preskušeniimi komunisti. Že poleti 1941 so odšli tja Oskar Kovačič, Matevž Velušček, Ervin Dolgan, Saša Lemut, Rado Morel in drugi.⁵

Pripomniti je treba, da se je Osvobodilna fronta na Primorskem gradila in razvijala nekoliko drugače kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Tu ni bilo ustanovnih skupin OF. Prvi aktivisti so najprej zajeli v svojo organizacijo OF člane KPI, člané narodnorevolucionarne organizacije TIGR in druge narodno zavedne in protifašistične razpoložene Slovence. Žato odbori OF niso bili sestavljeni na podlagi zastopstva ustanovnih skupin, temveč so bili enotni.⁶

Centralni komite KPS je ocenil, da so na Tržaškem ugodne razmere za začetek narodnoosvobodilnega boja, in je tja poslal svojega člana Oskarja Kovačiča, da bi ustanovil pokrajinski komite KPS za Primorsko in začel organizirati narodnoosvobodilno gibanje. Med drugim je bil na majskem posvetovanju KPJ sprejet sklep, da mora KPS zbirati in pripravljati slovensko ljudstvo za akcije proti okupatorju tudi na ozemlju, ki je bilo po prvi svetovni vojni odtrgano od matičnega ozemlja. V Juljski krajini je fašistični režim leta 1940 obglavil slovensko protifašistično gibanje in komunistično stranko.⁷

Na svoji poti v Trst se je Oskar Kovačič⁸ z ilegalnim imenom Anton Poljak, od nosno Polak, 10. avgusta 1941 ustavil pri bratih Rudiju in Lojzetu Pericu v Trziču (Monfalcone). Po navodilih, ki jih je Oskar dobil v Ljubljani, naj bi prav v Trziču osnovali centralno bazo OF. V Ljubljani so namreč spčetka mislili, da bodo v Trziču, industrijskem mestu in stični točki med italijanskimi in slovenskimi delavci, pogoji za delo ugodni. Naslednje dni pa je bil v Trziču sprejet sklep, da se sedež OF prenese v Trst iz naslednjih razlogov: 1. Trst ima kot veliko mesto boljše pogoje za ilegalno delo kakor Trzič, kjer ni bilo velikih delavskih naselij, saj so se slovenski delavci vozili na delo iz neposrednega zaledja. 2. Iz Trsta je lažje vzdrževati stike in zveze z Ljubljano. 3. Iz Trsta je lažje vzdrževati zvezo z ostalimi kraji Slovenskega primorja in Istre.⁹

Po petdnevem bivanju v Trziču je Oskar Kovačič odšel na Tolminsko, od koder je šel v Ljubljano, da bi dobil privolitev za ustanovitev centrale OF v Trstu. Ko se je ponovno vrnil v Trzič, so ga pričakali tovariši. To je bilo zadnje dni avgusta 1941. Tam se je ponovno sestal z bratoma Lojzetom in Rudijem Pericom ter z bratoma Cvetkom in Danilom Pericom, ki so tvorili skupino aktivistov OF.¹⁰ Danilo Peric je Oskarja pospremil do Trsta, kjer je navezal stike z Ernestom Arbanasom, Ljubom Susičem, Aleksandrom Modicem. Vsi omenjeni so bili skojevci, saj so postali organizirani mladi komunisti že pred vojno v Zagrebu, kjer so študirali v Istrskem inter-

⁵ Alenka Nedog, 274.

⁶ Slovenci v zamejstvu, 195.

⁷ Alenka Nedog, 273–274; Milica Kacin, Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju, v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, letnik I, št. 2, Ljubljana 1960, 136 — odslej Milica Kacin, Tržaška mladina.

⁸ Oskar Kovačič se je rodil 27. oktobra 1908 v Sv. Luciji pri Tolminu (sedaj Most na Soči). Se kot študent geodezije je prišel na univerzi v Ljubljani v stik s komunisti, v prvi vrsti z Borisom Kidričem. Bil je večkrat preganjan in aretiran. Bil je v zaporu v Sremski Mitrovici, kjer je bil zaprt 18 mesecev od novembra 1934 dalje. Po prestanem zaporu se je vrnil v priprave za ustanovni sestanek KP Slovenije, ki je bil na Čebinah nad Trbovljami leta 1937. Leta 1939 je bil interniran v Bileči. Leta 1940, po vrnitvi iz internacije, je postal član »vojaške komisije«, ki je nastala v sklopu CK KPS. Po zlomu stare Jugoslavije je postal član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Avgusta 1941 je odšel na novo dolžnost. Odšel je v Trst z nalogo, da organizira OF, KPS ter vzpostavi stike z italijanskimi komunisti. Pri tem delu je bil 10. decembra 1941 aretiran v Trstu. Pred Posebnim sodiščem v Rimu je bil leta 1942 obsojen na 30 let ječe. V zaporu je dobil tuberkulozo, ki ji je leta 1944 podlegel. Proglašen je bil za narodnega heroja.

⁹ Lojze Peric, Začetki narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju in Istri leta 1941, v knjigi Vstaja jugoslovanskih narodov 1941, Ljubljana 1965, 497 — odslej Lojze Peric, Začetki.

¹⁰ Lojze Peric, Začetki, 498.

natu. Tako je nastala mladinska skupina OF. Preko Danila Perica je dobil Oskar zvezo z Brunom Gullijem, članom KPI. Iskanje vezi s člani KPI je bilo ena izmed nalog, ki jih je dobil Oskar od CK KPS. Preko Bruna Gullija je prišel v stik s nekaterimi člani KPI. To so bili Giordano Cermelli, Bruno Zanghifella, Michele Thoma.¹¹

Hkrati je Oskar dobil zvezo z nekdanjimi sodelavci Pinka Tomažiča. Na prvem mestu je treba omeniti mladinko Zoro Perello,¹² ki je organizirala mladinsko skupino pri Sv. Jakobu. Takoj nato velja omeniti Vojko Šmuc, ki je delala med mladino v središču mesta. Že v prvih dneh Oskarjevega prihoda v Trst sta dobila zvezo z njim tudi Bernard (Nadi) Šemerl in Boris Kovačič, ki ni sorodnik Oskarja Kovačiča. Pri Borisovem očetu, zobozdravniku Rudolfu Kovačiču, je bila javka za aktiviste OF, ki so prihajali iz Ljubljane. To je bila odlična javka na centralni tržaški ulici Carducci št. 10.¹³

Glavna naloga aktivistov OF oziroma mladinskih skupin OF je bila propagandnega značaja. V vrste organizacije OF so skušali pritegniti prijatelje iz nekdanjih prosvetnih društev in mladinskih krožkov ter pevskih skupin. Nastajale so tako tri do pet članske skupinice aktivistov OF. To niso bili aktivni SKOJ, temveč mladinske skupine v okviru OF. Poleg med seboj tesneje povezanih mladincev in mladink, ki so se redno sestajali in skupno sprejemali načrte za delo, so v nastajajoče gibanje vstopali posamezniki, ki so bili neposredno povezani s starejšimi aktivisti ali pa preko sorodnikov z nastajajočo organizacijo OF na podeželju. Oskar Kovačič je navezal stike z družinami, ki so bile znane še iz predvojnega protifašističnega delovanja. Vendar ni bilo priporočljivo celotno novo omrežje aktivistov in somišljenikov OF sestaviti iz ljudi, ki so bili pod nadzorstvom fašistične policije. Stare, zanesljive naslove oziroma hiše so uporabljali le v skrajni sili. Narodnoosvobodilno gibanje se je širilo predvsem v novih, mlajših plasteh. Ta taktika se je v resnici bolj obnesla.¹⁴

S priporočili se je Oskar Kovačič oglašal pri znanih slovenskih protifašističnih družinah. Z listkom Staneta Bidovca je prišel k Tončki in Emilu Colji. Začeli so z delom, kot so pač mogli, ker so bili kompromitirani. Glavna naloga je bila iskanje prostorov, skrivališč, bunkerjev, ter zbiranje hrane. Pridobivali so nove somišljenike OF.¹⁵ Neizpodbitno je, da se je Oskar Kovačič izredno potrudil pri navezovanju stikov z ljudmi ter pri vzpostavljanju organizacije OF.

Pri svojem stalnem premikanju ter navezovanju ljudi se je Oskar Kovačič le malokje za več časa ustavil. Bil je stalno na poti. Svoja bivališča je menjaval oziroma se jih je izmenoma posluževal. Tako ga je bilo težko najti, pa tudi policija bi ga, eventualno, težje, izsledila. Iz raznih izjav razberemo celo vrsto prenočišč Oskarja Kovačiča: eno izmed prvih je v ulici Boccaccio št. 11, nato v ulici Carducci 10 pri družini Kovačič, pri sestri Bernarda Šemerla Slavi Košuti v ulici Molino a Vento 46,

¹¹ Lojze Peric, Začetki, 499–500; izjava Danila Perica, zapisala Milica Kacin v Trstu 10. 1. 1959, v Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Odelek za zgodovino, arhiv NOB, fasc. 7 a, mapa P. — odslej NSK, OZ.

¹² Zora Perello se je rodila 14. maja 1922 v Trstu. Z materjo sta stanovali pri stari policiji na trgu San Giacomo. Skrbna mati ji je v nenaklonjenem okolju posvetila vso pozornost. Kljub težkim življenjskim pogojem jo je po opravljeni ljudski šoli vpisala na gimnazijo. Bistvo dekle je zraslo v zavedno in napredno Slovenko. Že kot 15-letno dekle ko leta 1937 srečamo v krogu mladih dijakov — Slovencev. Leto kasneje jo srečamo v vrstah dijaške mladine, ki se je zbirala okoli Pinka Tomažiča. Sodelovala je pri političnih, kulturnih in zabavnih pobudah. Prvič je bila aretirana septembra 1940 in obsojena na dve leti pogojno, zaprta pa je bila sedem mesecev. Drugič so jo aretirali aprila 1941, ko je komaj prišla iz zaporov, ter jo odgnali v kraj Pollenza v pokrajini Macerata, kjer je ostala tri mesece. Ko je v Trstu Oskar Kovačič začel organizirati narodnoosvobodilno gibanje, je Zora postala ena izmed vodilnih osebnosti. Njeno delo je prekinila tretja aretacija 16. decembra 1941, ko je bila zajeta večina Kovačičeve skupine, ki so ji 17. septembra 1942 sodili v Rimu, kjer je bila Zora obsojena na 12 let zaporov. Ob razpadu Italije se je vrnila v rodni Trst, vendar se je morala umakniti v Brkine, ker je bil Trst zanj prenevaren. V Brkinih je v glavnem delovala na mladinskem področju. Maja 1944 se je poročila z bojnimi tovarišem Vojem Godino. Avgusta istega leta se je vrnila v Trst, kjer je bila potrebna njena pomoč. 24. oktobra 1944 jo je zajela policija. Odgnali so jo v taborišče Ravensbrück, kjer je umrla 21. februarja 1945.

¹³ Milica Kacin, Tržaška mladina, 136; izjava Borisa Kovačiča, Utrinki delovanja NOB na Tržaškem v letu 1941, zapisal Milan Pahor v Izoli 3. oktobra 1975; NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 A, mapa K.

¹⁴ Milica Kacin, Tržaška mladina, 136–137.

¹⁵ Janez Kramar, Oskar Kovačič, organizator NO gibanja na Primorskem, Primorski dnevnik 27. 12. 1908 — odslej Janez Kramar, Oskar Kovačič; izjava Tončke in Emila Colje, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7, mapa C.

pri družini Kodrič na Stari istrski cesti št. 80, pri Aleksandru Modicu v ulici Fabio Severo, pri Ljubomiru Susiću in še kje. Zdi se, da je bilo glavno Oskarjevo prebivališče v ulici Ginnastica pri italijanskem komunistu Zanghirelli. Njegova hiša je bila v bližini — skoraj vis a vis — hiše št. 44, kjer je stanovala mladinka in aktivistka Vojka Šmuc. Ona je opozarjala Oskarja, če je bila kaka nevarnost na ulici takō, da je obesila na okno dogovorjeno obleko, ki je pomenila opozorilo. V ulici Ginnastica se je Oskar zadrževal vse do svoje aretacije decembra 1941. Le malokdō je vedel za to njegovo stanovanje.¹⁶

Oskar je navezal stike z mnogimi ljudmi, vendar razne skupine niso vedele druga za drugo, ampak so delovale ločeno. Vse to je bilo nujno potrebno zaradi konspiracije ter zakrivanja dejavnosti OF pred policijo. V organizacijo OF so bili povezani: Srečko Košuta, Drago Martelanc, Zorko Kovačič (iz Kozjan pri Ilirski Bistrici). Omenjeni so z Bernardom Šemerlom, Borisom Kovačičem in študentko iz Gorice (verjetno Tanjo Mermoljevo) tvorili študentsko skupino OF v Padovi, kjer so vsi študirali (v glavnem medicino).¹⁷ Direktno in indirektno so bile povezane razne družine: Kodričeva, Kovačičeva, Bidovčeva, Coljeva, Tomažičeva, Kobalova in mnoge druge. Organizacija se je širila v mestne predele oziroma v dijaške in študentske kroge. Zaupniki in somišljeniki OF so bili organizirani pri Sv. Jakobu, Škednju, Sv. Ivanu, Barkovljah, Rocolu, Sv. Ani, Kolonkvcu in drugod. Vezi so segle do Zavelj, Milj, Plavij in v globino slovenske Istre, bliže Trsta pa do Doline, Boljunca, Ricmanj, Boršta in Bazovice, na drugi strani pa do Križa in Nabrežine. Skratka, organizacija OF se je začela razvijati.

Začetki organiziranja OF v letu 1941 pri Sv. Jakobu so povezani z imenom Zore Perello. Slovensko in italijansko prebivalstvo okraja Sv. Jakob je bilo vedno nekaka avantgarda delavskega razreda. Sv. Jakob je bil izrazito delavski predel Trsta in zato ni čudno, da je bil skozi celo dobo NOB eno izmed glavnih oporišč Osvobodilne fronte. Aktivisti OF so v svoje vrste vključili poleg članov KPI in pripadnikov organizacije TIGR tudi napredne protifašiste iz razpuščenih društev »Kolo«, »Prosveta«, »Ilirija«, »Adria«. Ti so se po nasilnem razpustu vseh slovenskih društev shajali v raznih skupinah, ki so si nadele imena kot »Štempihárji«, »Magnamonti« in »Pevci od Sv. Jakoba«. Po prihodu Oskarja Kovačiča v Trst so bili vzpostavljeni stiki s somišljeniki OF pri Sv. Jakobu. Kot omenjeno so aktivisti OF prihajali iz več krogov. Ti so bili: mladinska študentska skupina (Zora Perello, Darinka Veljak, Nadi Šemerl, Boris Cergolj, Vladimir Pizent in drugi), napredni krog pevk in pevcev šentjakobskega pevskega zborā (Lojzka Čebohin-Grozdana, Rezi Tomšič-Alenka, Fedora, Hrvatina-Saša, Rudi Jančar-Milan, Ema Kerševan-Sava), gojenci Istrskega internata (Ernest Arbanas-Gigi). Študentska skupina se je največkrat sestajala na domu Zore Perello pri stari policiji na Campo S. Giacomo št. 9 in pri Nadiju Šemerlu v ulici Molino a Vento št. 46.¹⁸

Do stikov in sestankov je prihajalo na razne načine. Nekateri so prišli v stik z OF izven Trsta. Slednje velja za aktivistko Valerijo Kocjančič-Špelo. Takō, po razpadu stare Jugoslavije je odšla na obisk k staršem v Ljubljano. Tam je dobila zvežo z aktivisti OF, udeležila se je več sestankov. Na teh sestankih se je domenila, da bi se na njenem domu v Trstu oglasil aktivist, ki bi oddal spoznavno geslo. Konc oktobra 1941 se je tam, v ulici Cancellieri št. 9 pri Sv. Jakobu oglasil Franc Hvalič-Bolte, ki ga je centrala v Ljubljani poslala v Trst, da bi pomagal Oskarju Kovačiču pri organiziranju OF. Špelin dom je postal javka OF, kjer se je zadrževal prav aktivist Hvalič. Kmalu za tem je tov. Špela, po prejetih navodilih, organizirala sestanek somišljenikov OF z Oskarjem Kovačičem. Sestanek je bil pri družini Štolfa v ulici Molino a Vento št. 107. Prisotni so bili: Oskar Kovačič, Valerija Kocjančič, Lojzka Čebohin, Rezi Tomšič, Josip Medved, Ferdo Štolfa in njegova žena Žefi, sestra Va-

¹⁶ Iz več izjav: Boris Kovačič, Nadi Šemerl, družina Kodrič — vse v NSK OZ, fasc. 7 a in 7 b, mape K in S.

¹⁷ Izjavi Nadija Šemerla in Borisa Kovačiča.

¹⁸ Milan Pahor, Sv. Jakob v narodnoosvobodilnem boju, v zborniku Sv. Jakob, zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju, Trst 1980, 244–245 — odslej Milan Pahor, Sv. Jakob.

lerije Kocjančič. Oskar je prisotnim razložil pomen ustanovitve OF, cilje in namene boja.¹⁹

1. Najverjetneje novembra 1941 je prišlo do sestanka nekaterih pevčev in pevčev šentjakobskega zbora z Oskarjem Kovačičem na domu trgovca Franca Vrha v ulici Soncini v Skednju. Prisotni so bili: Lojzka Cebohin, Rezi Tomšič, Josip Medved, Lado Premru, Ema Kerševan in morda še kdo drug. Na sestanku je bilo domenjeno, da se pri zanesljivih ljudeh izvede nabiralna akcija. Del nabranega blaga (oblečila in hrana) so odnesli v tržaški zapor »Pri jezuitih«, kjer je bilo zaprtih mnogo protifašistov in somišljenikov OF. Manjši del zapornikov so predstavljali domači aktivisti oziroma protifašisti, večji pa iz ostale Primorske in osrednje Slovenije. Zapor »Pri jezuitih« je bil takrat zbirno mesto, od koder so pošiljali zapornike v Gónars, Renici in ostala taborišča v Italiji. Mnogi Tržacani so imeli med njimi sorodnike, zato je bilo relativno preprosto razdeliti med zapornike nabrano blago. Nabrani denar in ostalo blago so izročali Justu Blažini, ki je imel mizarško delavnico v ulici San Maurizio št. 16. Just se je med prvimi priključil OF in je bil znan protifašist. Pred novim letom 1942 so na domu Zore Perello pripravili večje število paketov, ter jih razposlali med zapornike tržaških jetnišnic.²⁰

Malo prej je bil omenjen Skedenj. Tam so bili organizirani v OF: Josip Mezgec, Sergej Franovič, Franc Plesničar, Franc Flego.²¹ V centru mesta je Vojka Šmuc vodila mlade študente. Med drugimi naj omenimo Vladimirja Jazbeca in Adrijana Magajno. Na sestanku te skupine je kot instruktor hodil tudi Ernest Arbanas — Gigi.²² Ernest je Oskarju preskrbel tudi zvezo z Renato Jerach (poitalijančeno: Margherita Gerani), ki je povežala v skupino somišljenikov OF nekaj mladih iz izrazito meščanskih družin, ki pa so bile protifašistično nastrojene.²³

Istocasno je Kovačič ustvaril mrežo po Krasu, Vipavskem in Istri. Iz Trsta je zveza tekla preko Danila Perica do skupine v Tržiču. Od tam se je vila do Hilarija Kariža — Henrika v Koprivo na Krasu. Od tod ni bilo več daleč do Avgusta Dugulina in Antona Veluščka — Matevža, ki je bil glavni pobudnik OF na Goriškem. Kariž je deloval tudi do Divače. Oskar Kovačič je v Dolenji vasi pri Senožečah pridobil Jožeta Možeta. Takrat so tudi postavili zametek skupine OF v vasi. To je bilo menda že septembra 1941.²⁴

Na drugo stran se je delovanje OF širilo v Istro. Deloma je na tistem področju nekaj že začel delovati Anton Šibelja — Stjenka, doma iz Tomačevce na Krasu, vendar je že vrsto let živel pri Sv. Jakobu v Trstu. Že avgusta 1941 se je Stjenka sestajal s protifašisti iz Miljskih hribov in iz vzhodne tržaške okolice. Ti sestanki še niso bili v okviru OF, imeli pa so cilj izvesti sabotažne akcije oziroma napisne akcije, ki naj bi opozorile fašistično oblast, da le ni povsem zatrla protifašističnega gibanja. Sestankom so prisostvovali italijanska komunistka Alma Vivoda iz Milj, Doro Furlanič s Spodnjih Škofij in B. Klarič z Zgornjih Škofij ter Bruno Brajnik iz Campor. Iz vseh teh načrtov ni bilo nič. Anton Šibelja je bil zaposlen kot varilec v rafineriji Aquila v Zavrčah. Ni bilo mogoče ugotoviti, kako se mu je uspelo povezati se z Oskarjem Kovačičem. Ta je iskal stike s protifašisti iz dolinskega predela. Ugotoviti se je dalo, da je preko Stjenke spoznal Antona Petarosa iz Ricmanj. Le-ta je po Oskarjevih navodilih pridobil za sodelovanje v nastajajoči organizaciji OF poleg navedenih še Aničeta Loredana in Jožeta Miklavčiča s Plavij ter še nekatere druge. Prva pomembna naloga, ki so jo izvedli, je bila organizacija sestanka OF 1. decembra 1941 na Plavjah, v hiši krojača Jožeta Jamška. Po dogovoru so se ga udeležili Oskar Kovačič in predstavniki več vasi s tistega področja: Jože Jamšek, Jože Miklavčič s sinom Josipom, Aničet Loredan, Jože Vatovec in Avgust Brajnik s Plavij, Doro Fur-

¹⁹ Milan Pahor, Sv. Jakob, 246.

²⁰ Sv. Jakob, 247.

²¹ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

²² 1944—1974, ob 30. obletnici smrti Vojke Šmuc, Izola 1974; Milica Kacin, Tržaška mladina, 136; izjavi Borisa Kovačiča in Ernesta Arbanasa, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 in 7 a, mapi A in K.

²³ Milica Kacin, Tržaška mladina, 136.

²⁴ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

lanič in Bruno Klarič s Škofij, Danilo Pregarc, Anton Petaros iz Ricmanj. Od tedaj se je razmahnila politična dejavnost. Jože Miklavčič je prevzel nalogo, da bo vzdrževal zvezo z Oskarjem. Čez nekaj dni mu je Oskar predstavil brata Levá, ki je prišel v drugi polovici oktobra iz Ljubljane, da mu pomaga pri delu. Povedal mu je, da bo Lev odgovarjal za delovanje OF v Slovenski Istri. Jože Miklavčič je sklical ponoven sestanek zaupnikov OF 7. decembra, prav tako na Jamškovem stanovanju. Poleg drugih sta mu prisostvovala Peter Viola s Koroščev in Bruno Brajnik iz Čam-por.²⁵ Organizacija OF je zajela še druge kraje v Istri (Rižano, Kubed in druge). Peter ali »Piero«, kot mu pravijo, je že pred omenjenim sestankom na Plavjah prišel v stik z Oskarjem. K njemu, na dom pri Koroščih v Miljskih hribih ga je pripeljal Anton Čač. Tam je Oskar prespal in se nato odpravil v Istro. Posledica sestanka je bila, da so se tudi tam organizirali in povezali: Peter Viola, Filip Čač, Anton Kocjančič, Franc Korošec in Bruno Brajnik. Preko Antona Čača so dobili zvezo z Levom Kovačičem ter prisostvovali sestanku na Plavjah.²⁶ Zgoraj omenjeni Jože Miklavčič-Silvester je prišel v stik z Oskarjem preko Aničeta Loredana s Plavij in Antona Petarosa z Ricmanj. Miklavčič je bil predvojni komunist, po poklicu kovinar v ladjedelnici Sv. Marka v Trstu. Po rodu je bil iz Štramarja, poročen pa je bil na Plavje. Miklavčič je nato sodeloval z Levom Kovačičem — Pepijem in je bil tudi skupaj z njim aretiran 12. januarja 1942.²⁷

Mreža OF se je širila že tudi v hrvaško Istro. Na teh poteh je Oskarja spremljal Ernest Arbanas — Gigi. Ta je seznanjal Oskarja z gojenci »Istrskega internata«, nakar so nekatere povezali v OF. Oskar Kovačič se je po Istri predstavljal tudi z imenom Anton Koren — Toni. Tako sta večkrat s kolesi prevozila pot od Buzeta preko Pazina do Pulja, potem pa preko Marčane in Matulj do Opatije. V Buzetu sta bila vključena v organizacijo Ivan in Miro Cerovac, v Vodnjanu Miloš Vitasović in De Prato Carlo v Marčanih, v Pazinu Franc Šironić, v Medulinu Rado Radošević. Tako so bile že na začetku narodnoosvobodilnega gibanja vzpostavljene zveze med Slovenci in Hrvati v Istri, ki so kazale bratstvo in enotnost.²⁸

Mreža OF se je tkala na razne načine. Oktobra 1941 se je v Trstu oglasil Rado Morel-Modest, saj so bili njegovi starši iz Trsta. Z njim je bil Vojan Rehar. Oglasila sta se pri Mariji (Mari) Ferjančič, ki pravi v svojih spominih, da se je takrat Rado verjetno sestal z Levom Kovačičem. Mara Ferjančičeva je Rada in Vojana spremljala k dvema članoma KPI: Žnidaršiču v ulici Bazzoni 9 in k Dioniziju Rumichu, ki je imel mizarско delavnico v tedanji ulici Scuole Nuove (sedaj Frausin). Rada Morela so tržaški aktivisti klicali za Modesta, v Trst pa se je vrnil januarja 1942.²⁹ Zanimiv je tudi droben podatek Neve Ferjančičeve, ki pravi, da se je z bratom Kovačičema spoznala pri družini Avgusta Perhavca v Vipavi. Tam so se sestali: brata Kovačič, Vojan Rehar in Avgust Perhavec. V Trstu je nato Neva opravljala za Oskarja Kovačiča razne kurirske poti.³⁰ V Trebčah je Anton Šibelja navezal stike s skupino protifašistov, ki so začeli zbirati denar, hrano in drugo blago.³¹ Tudi na Opčinah beležimo novembra 1941 stik z OF. Rudi Vremec, ki je služil vojaški rok, a je imel tedaj daljši dopust, je s pomočjo Vojke Šmucove dobil stik z Levom Kovačičem. Iz tega stika se na Opčinah še ni mogla razviti organizacija, ker se je moral Vremec vrniti k vojakom, ostali aktivni mladinci pa so bili izven domače vasi: zaprti, internirani ali, pri vojakih, Rudi Vremec je v organizacijo povezal Milka Škabarja iz Repna.³² Na Proseku se je pri sorodnikih nekaj časa zadrževal znani partizan Milko Puntar, po rodu iz Proseka. Milko je bil politikomisar prve skupine partizanov, ki jih je leta 1941 na Pri-

²⁵ Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1976, 300–301. Mačkovlje v boju za svobodo, 1974, 22.

²⁶ Jože Koren, Od sestanka na Plavjah do aretacije Leva Kovačiča in o dogodkih v zaporu, Primorski dnevnik 11. aprila 1971.

²⁷ Jože Miklavčič, Utrinki delovanja NOB na Tržaškem, zapisala v Zuesterni Drago in Milan Pahor 2. decembra 1975, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 a, mapa M.

²⁸ Lojze Peric, Začetki, 499; Janez Kramar, Oskar Kovačič: izjava Ernesta Arbanasa.

²⁹ Mara Ferjančič, Začetki dela v Trstu, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7, mapa F.

³⁰ Neva Ferjančič, Bila sem kurirka Oskarja Kovačiča, zapisano februarja 1959, NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7, mapa F.

³¹ Trebče v boju proti fašizmu, 1966, 6.

³² Uprli so se fašizmu, Opčine 1971, 14.

morsko pripeljal Ervin Dolgán — Janež. V skupini je bil tudi Ivan Sancin — Jovo iz Dolině pri Trstu. Milko se je decembra 1941 prišel zdraviti na Prosek. Ranjen je bil v roko. Spravili so ga v tržaško bolnišnico ter je bil tam operiran. Nato se je zdravil doma pri sorodnikih na Proseku. Moral je paziti, ker je za njim vohala policija. Konec decembra 1941 sta ga obiskala Karlo Maslo in Franc Lipovec — Tine. 6. januarja 1942 pa je Milko odšel s Proseka.³³

Franc Lipovec je bil povezan s skupino tovarišev, ki so v glavnem delali v ladjedelnici Sv. Marka v Trstu. Sestajali so se, kjer so razpravljali o položaju v mestu, Italiji in Jugoslaviji ter govorili o možnih propagandnih akcijah. Lipovec jim je tudi prevajal vsebino literature OF, ki jo je dobival po raznih kanalih; saj so bili v skupini tudi italijanski tovariši.³⁴ Skupino so tvorili: Karlo Barut (padel v partizanih oktobra 1943), Vittorio Fonda (sežgán v Rižarni), Sergij Čermelj (padel v Trstu), Mario Piščanc (obešen v ulici Ghëga v Trstu), Josip Mezgec (umrl v taborišču Mautehausen), Angelo Paoli, Franc Maurič in ševeda Franc Lipovec.³⁵

Ko je poskušal Oskar Kovačič vzpostaviti mrežo zaupnikov in somišljenikov po slovenskih vaseh v okolici Trsta, je oktobra 1941 prišel v Bazovico. Sestanek z vaškimi zaupniki OF je bil v Gruntarjevem skednju. Dva meseca kasneje je imel sestanek v Bazovici Lev Kovačič, tokrat pri Preslovih. Na teh sestankih so Bazovci izvedeli nekaj stvarnejšega o organizaciji in programu OF.³⁶

Oskar Kovačič — Toni je s posredovanjem slovenskega tržaškega študenta medicine Nadija Šemrla, ki je imel sorodnike v Križu pri Trstu, spoznal tedanjega študenta medicine Srečka Košuta. V Križu je Srečko Košuta, kot Šemrlov prijatelj, navezal stik z Oskarjem, ki se mu je predstavil z imenom Tonček in kot prijatelj Richarda Kneza, s katerim se je Srečko poznal že iz gimnazijskih let v Mariboru. Prva naloga, ki jo je Srečko Košuta opravil, je bila tvegana pot v Ljubljano s Kovačičevim poročilom. Nato se je Srečko večkrat sestál z Oskarjem na domu Nadija Šemrla v ulici Molino a Vento št. 46. Tam je dobil navodila, kako naj v Križu organizira jedro komunistov, iz takega jedra pa širšo skupino somišljenikov Osvobodilne fronte. Če bi se dalo, bi nato razširili krąg OF še na sosednje vasi. Srečko Košuta je najprej stopil do Josipa Tenceta, nato pa sta skupaj povabila na ožji sestanek Franca Tenceta in Viktorja Bogataca. Medtem sta se Oskar in Srečko sestajala v vinogradu pod Križem, pri družini Košuta pa se je Oskar večkrat predstavljal kot študent Polajnar s tehnične fakultete ljubljanske univerze. Ni preteklo mnogo časa, ko so na vasi sklicali sestanek OF. Udeležili so se ga zanesljivi somišljeniki. Zbrali so se v vinski kleti (hramu) Ladka Sirk v oktobru 1941. Potem, ko so se seznaniili s programom OF in izmenjali mnjenja za konkretno dejavnost, so osnovali pravi terenski odbor OF za Križ v sestavi: Josip Tence (predsednik), Srečko Košuta (tajnik) ter člani Franc Tence, David Sirk, Ladko Sirk, Dominik Sedmak. Ožji odbor se je večinoma sestajal v kamnolomu pri Francu Tencetu. Ta je navezal stike v sosednji Nabrežini. Tam je nedvomno imel stike tudi domačin Hilarij Kariš — Henrik, ki je bil povezan z organizacijo OF v Trstu, Tržiču in na Krašu. Leta 1944 je bil Kariš obešen v ulici Ghëga. David Sirk je navezal stike na Proseku z Bogdanom Bukovcem.

Kriška skupina OF je razvila živahno dejavnost. Vanjo so postopoma vstopili še Drago Sedmak, Vida Sedmak, Zarko Majcen, Ida Košuta, Alojzija Sulčić, Marica Guštin, Urban Sedmak, Jože Sedmak, Marko Švab, Ivan Košuta, Nandi Košuta in Dušan Košuta. Delovanje OF ni bilo zgolj organizacijsko in politično, saj sta Srečko Košuta in Franc Tence, ki je bil kamnosek in se je spoznal na miniranje, načrtovala sabotažo železniške proge pod Križem. Zarko Majcen, ki je bil prijatelj Srečka Košute še iz Maribora, mu je postal desna roka pri razpečavanju propagandnega gradiva; pri tem so ševeda sodelovali tudi drugi člani. Zbirali so tudi denarne prispevke in

³³ Izjava Milkove sestre Ivanke Škerjanc, Obisk pri ranjenem Milku, zapisano v Strunjanu 2. 11. 1979, sedaj v NSK OZ.

³⁴ Franc Lipovec, Začetki organizacije OF med delavstvom in prve sabotažne akcije v ladjedelnici, Primorski dnevnik 18. 4. 1971; Milan Pahor, Sv. Jakob, 248.

³⁵ Izjava Franca Mauriča z dne 3. maja 1963, sedaj v NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 A, mapa L.

³⁶ Bazovica v boju, 1973, 21.

opravljali naloge obveščevalnega značaja. Decembra 1941 je prišel na sestanek s Srečkom Košuto namesto Oskarja, njegov brat Lev, ki se mu je predstavil z ilegalnim imenom Pepi. Po aretaciji bratov Kovačič in številnih njunih sodelavcev je kriška organizacija OF ostala nedotaknjena in z delom nadaljevala vso zimo in pomlad. V Trstu je bil Srečko povezan še s Francem Hvaličem.³⁷

Prve tedne, pa tudi prve mesece, je bila preskrbljenost z narodnoosvobodilnim tiskom zelo slaba: Oskar Kovačič si je pomagal s prepisovanjem na pisalnem stroju pri Borisu Kovačiču, Ljubomiru Susiću in Borisu Guini. Sredi septembra 1941 je šel Oskar v Ljubljano, da bi organiziral in uredil prenos tiska v Trst.³⁸ Kar se tiče Oskarjevih poti v Ljubljano na posvete in dogovore s člani CK KPS, so si mnenja različna. Nekateri ožji sodelavci Oskarja Kovačiča trdijo, da je za časa delovanja v Trstu potoval v Ljubljano trikrat ali štirikrat (torej enkrat na mesec), drugi pa trdijo, da je odhajal v Ljubljano vsakih štirinajst dni.³⁹ Zaradi stroge kontrole na železnici in česti je bil prenos tiska v Trst povezan s celo vrsto težav. Nekajkrat je tisk iz Ljubljane v Trst spravil Hilarij Kariž, ki je pogosta potovanja prikril s tem, da je obiskoval svojega strica v Sežani. Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je uporabljalo vse mogoče kanale za pošiljanje tiska v Trst in na Primorsko.

Zveza iz Ljubljane je šla po železnici do Postojne, do Trsta so jo nosili aktivisti. Znana je zveza Postojna—Senožeče—Vrabče—Trst. Jože Može iz Dolenje vasi pri Senožečah je skupaj s Nikom Šturmom iz Senožeč sprejemal literaturo in jo prenašal do kovača v Vrabčah, pozneje pa jo je nosil direktno v Trst ter jo največkrat osebno izročal Oskarju Kovačiču. Tisk so v Trst prinašali poleg drugih tudi kurirji, ki so v ordinaciji zobozdravnika Rudolfa Kovačiča dobili zvezo z Oskarjem.

Drugi kanal je potekal iz Loške doline in ga je organiziral Ervin Dolgan. Po tej poti je do napada na italijanski garnizon v Ložu, 19. oktobra 1941, prihajal tisk kar v vrečah. Karabinjerji so 4. septembra prestregli okoli 50 letakov, velikih 4 × 6 cm v slovenskem jeziku, ki so pozivali na boj za osvoboditev Slovenije. Tretji kanal je šel iz Loške doline do Vrbiče. Po tem kanalu je ilegalno prihajal Slavko Kovač — Smeli. Organizator tega kanala je bil Rudolf Kalc: Bogdan Osolnik, ki je bil oktobra 1941 pri svojih sorodnikih v Bitnjah pri Premu, pravi, da so takrat prejeli prve letake OF in da ga je navdušila trdna vera Primorcev. Takrat je obstajala prva ciklostilna tehnika na Primorskem pri Viktorju Hajnu v Zalogu pri Postojni, ki je med drugim razmnoževala Slovenskega poročevalca (glasila OF) in ga pošiljala širom Primorske. Skoraj gotovo je glasilo OF iz Zalog prihajalo tudi v Trst.⁴⁰ Obstojali so še drugi kanali, saj je bila potreba po tisku res velika.

Oskar Kovačič je skušal čim boljše izkoristiti literaturo OF. Z razpečevanjem gradiva se je ukvarjalo večje število aktivistov, vendar so ga prejeli direktno le zanesljivejši aktivisti, saj so morali delati izredno konspirativno.

Zanimiva je pobuda Oskarja Kovačiča, naj bi se v Buzetu in Vodnjanu ustanovile ilegalne tehnike. Vendar se zadeva ni uresničila. Oskarjev brat Lev je odšel iz Ljubljane s ponarejeno izkaznico na ime Ivan Kuretič. V Trst je prišel 20. oktobra 1941. Najprej je stanoval pri Borisu Kovačiču, nato pa pri družini Kodrič na Stari istrski ulici št. 80. Oskar in Lev Kovačič sta skupno z Zoro Perello predstavljala zametek pokrajinskega vodstva. Ob prihodu je Oskar svojemu bratu povedal, da je osvobodilno gibanje v Trstu na začetku, da je treba ljudi z močno propagando prepričati o nujnosti pristopa k OF. Oskar je nadalje Levu povedal, da je njegova glavna naloga, da organizira ilegalno tehniko v Trstu. Poleg tega je Oskar prepustil bratu tudi organizacijo OF v Istri. Povezal ga je z Ernestom Arbanasom, Francem Hvaličem in Jožetom Miklavčičem. Zadnje dni oktobra je odšel Lev Kovačič v Ljubljano. Neposredno naročilo za ustanovitev ciklostilne tehnike v Trstu je dal organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič v Ljubljani 31. oktobra. Zelo verjetno je kmalu nato

³⁷ Križani v boju za svobodo, 1975, 63—66.

³⁸ Janez Kramar, Oskar Kovačič; Milan Pahor, O tisku v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945 v zborniku Boj za svobodo, Trst 1975, 47 — odslej Milan Pahor, O tisku.

³⁹ Glej več izjav sodelavcev Oskarja Kovačiča.

⁴⁰ Janez Kramar, Oskar Kovačič; Milan Pahor, O tisku, 47.

bil v Ljubljani tudi Oskar, saj vemo za njegovo prisotnost v Ljubljani okoli 6. novembra 1941. Zelo verjetno se je pogovarjal zaradi tehnike. Po teh posvetih je prišla novembra v Trst velika količina propagandnega gradiva.⁴¹ Po vrnitvi v Trst je Oskar zagotovil bratu, da mu bo dobil sposobnega človeka, ki mu bo pomagal organizirati ciklostilno tehniko. Že prej sem omenil, da je Danilo Peric uvedel Oskarja v krog italijanskih komunistov v Trstu. Med temi je bil tudi Nicola Chimisso. Le-ta je dal Oskarju zvezo z Michelom Thome. Oskar je spoznal torej Thome preko Chimissa v baru Boschiàn, nasproti gledališča Rossetti, kjer so se zbirali člani in somišljeniki KPI. Tam je bila kasneje tudi javka za Danila Perica in Bruna Gullija, ko je delo v tehniki že steklo. Michele Thoma je bil po rodu grški Makedonec, ki se je leta 1920 preselil v Trst in se naturaliziral. Stalno je deloval v naprednem protifašističnem gibanju. Ciklostilno tehniko so postavili na njegovem domu v ulici Mauroner št. 15, v četrti Sv. Alojzija. Vstop v tehniko je imelo le malo tovarišev. Poleg bratov Kovačič in samega gospodarja Thome so tja hodili še Danilo Peric, Bruno Gulli in Josip Čerkvenič.⁴² Tehnika je začela z delom novembra 1941, prenehala pa z aretacijo Leva Kovačiča. Sam Michele Thoma pravi v svoji izjavi, da je nato ves material, ki je služil pri tehniki, zakopal na svojem vrtu. To je sporočil italijanskim tovarišem, ki so mu dali zvezo z bratom Kovačič.

Pred procesom proti Pinku Tomažiču in tovarišem (znan kot drugi tržaški proces) je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja naročilo Oskarju Kovačiču, da je treba propagandno izrabi proces za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem. Tudi Levu Kovačiču so naročili, ko je bil 27. novembra 1941 v Ljubljani, da je treba preiti na intenzivno propagando. Strnjene podatke o tehniki navaja Lev Kovačič, ko med drugim pravi: »Dne 30. novembra je tržaška ilegalna tehnika že začela z delom.«⁴³

Ko je tržaški dnevnik »Il Piccolo« 2. decembra 1941 najavil proces pred Posočnim sodiščem v Trstu proti Pinku Tomažiču in tovarišem, je ciklostilna tehnika po hitela z delom, saj je bilo treba izvesti nameravano propagandno akcijo. Ob procesu se je fašistična oblast do »dobra« zavarovala. Mobilizirani so bili vsi oddelki policije karabinerjev, črnih srajc in OVRE, v pomoč so jim poslali še brigado kvesturinov in črnih srajc iz notranjosti države. Tržaška organizacija OF je pripravila propagandne letake, ki so govorili o procesu in pozivali prebivalce, naj protestirajo in naj se vključijo v narodnoosvobodilno gibanje. Letaki so bili ciklostirani in dvojni: eni z naslovom »Slovenci«, drugi pa »A tutta la leale comunità italiana« — oboji so imeli podpis »Osvobodilna fronta slovenskega naroda — Pokrajinski odbor za Primorsko«. Prvi letak je obravnaval proces in je pozival, naj se Slovenci združijo v Osvobodilni fronti. Drugi letak je bil namenjen protifašistično nastrojenim italijanskim državljanom.

V noči med 3. in 4. decembrom je tehnika že pošiljala na teren letake v slovenskem in italijanskem jeziku. Oskar Kovačič je organiziral trosilno akcijo po Trstu, Slovenskem Primorju in Istri. 4. decembra zjutraj so se pojavili prvi letaki na cesti Trst—Pulj, nato na tržaških ulicah in v okolici Milj. V naslednjih dneh jih je bilo vse več, ne samo po tržaških ulicah in v poštnih nabiralnikih, temveč tudi na Poštojnskem, Pivškem, Krasu in v Istri. Zora Perello je pritrnila letak na oglasno desko kvesture. Ernest Arbanas je (s pomočjo Rudija Jančarja) polnil poštne nabiralnike. V trosilno akcijo je Oskar Kovačič vključil precej članov organizacije OF. Po italijanskih poročilih so 5. decembra 1941 našli okoli 100 letakov pri Sv. Jakobu, Škedenju, Barkovljah, pri sodišču v ulici Nizza (sedaj Coroneo). Kraljeva kvestura v Trstu je 5. decembra 1941 obvestila, da so v noči na 5. december našli v Miljah in v Škedenju letake v slovenščini. Pozvala je na največjo pazljivost, ker lahko akcija prerasne v manifestacije širšega značaja. V Škedenj je letake prinesel Josip Mezgec. Dobil jih

⁴¹ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

⁴² Izjava Micheleja Thome, zapisala Neva Lukeš decembra 1976 v Trstu, sedaj v NSK OZ, arhiv NOB, fasc. 7 B, mapa T.

⁴³ Janez Kramar, Oskar Kovačič.

je tudi Dušan Kodrič, ki se trosilne akcije prav dobro spominja: »Po navodilu Leva Kovačiča smo v noči med 4. in 5. decembrom 1941 izvedli trosilno akcijo po raznih predelih mesta. Sam sem raznosil letake pri Sv. Ani in v Škednju. Enega sem pripeljal na ograjo hiše št. 698 v tedanji ulici Monte di Servola (danes ulica Soncini). Našel ga je neki fašist, ki ga je odnesel na kvesturo, na hrbtno stran letaka pa je napisal obrazložitev. Seveda sem za to zvedel šele po osvoboditvi.«

V delu slovenske Istre je trosilno akcijo izpeljal Jože Miklavčič. Letake mu je izročil Lev Kovačič in jih je nato razdelil zaupnikom OF. Karabinjerska patrulja jih je 5. decembra našla na odseku ceste Oreh—Škofije. Trosilna akcija je bila še po vašeh miljskega polotoka; Peter Viola se spominja, da so izvedli akcijo. V Senožečah so člani OF sodelovali pri trosilni akciji. V baru Tivoli v Trstu je Oskar Kovačič izročil letake Jožetu Možetu. V Senožečah je Anton Sotlar nalepil letake na županova vrata in na vrata kavarne karabinjerjev in financarjev.

11. decembra je policija odkrila na sodni palači, kjer so obtoženci čakali na sodbo, napise »Viva Tomazič«, »Abbasso il Tribunale speciale«, »Abbasso la polizia!«, »Abbasso la guerra« ter »Živela Slovenija«. V ulici Nizza, poleg vhoda v sodno palačo, pa je policija odkrila 130 letakov z napisi proti predsedniku sodišča in proti policiji.⁴⁴

V tromesečnem poročilu notranjemu ministrstvu je tržaški kvestor 25. decembra istega leta poročal, da prekratne dejavnosti še ni opaziti, vendar se bo gotovo pojavila, ker prihajajo iz okupirane Jugoslavije različni ljudje: »Med znanim procesom pred posebnim sodiščem za zaščito države proti slovenskim iredentistom, komunistom in teroristom je bilo namreč raztrošenih nekaj deset letakov s protinarodno vsebino, kar je delo slovenskih elementov izza meje«. Seveda tržaška kvestura ni mogla priznati, da kljub veliki očiščevalni akciji, ki jo je podvzela komaj dobro leto prej (1940), še ni uničila vsega protifašističnega gibanja na ozemlju Julijske krajine.⁴⁵

Drznemu koraku nastajajoče Osvobodilne fronte v Trstu so sledile hude posledice. Še preden je bil proces zaključen, je policija izsledila Oskarja Kovačiča in ga 10. decembra 1941 aretirala. Sledile so aretacije drugih sodelavcev, dokler niso 12. januarja 1942 aretirali še Leva Kovačiča. Aretacije so prizadele mrežo OF v Trstu in v Istri, niso pa prizadele mreže OF v okolici Trsta, v Trzinu in na Goriškem. Po datumih si aretacije takole sledijo: Renata Jerach (Margherita Gerani) 4. 12. 1941, Oskar Kovačič 10. 12. 1941, Ljubo Susić 13. 12. 1941, Zora Perello in Ernest Arbanas 16. 12. 1941, Lev Kovačič in Jože Miklavčič 12. 1. 1942, Boris Kovačič 6. 2. 1942, Boris Guina 9. 7. 1942.⁴⁶

Tem in še Jožetu Skiffo so sodili 17. septembra 1942 v Rimu pred Posebnim sodiščem. »Od decembra 1941 do maja 1942 izvajajo obtoženci v Gorici in Trstu intenzivno organizacijsko in propagandno dejavnost v prid partizanskega gibanja, ki — kot pravi sodni rek — je že dolgo nevarno prodrlo v naše julijske in obmejne kraje, z ustanavljanjem tudi velikih oboroženih tolp (vojaško podpiranje, sovražnika).«

Sodba št. 622 z dne 17. septembra 1942 je prinesla naslednje kazni: brata Kovačič vsak po 30 let zapor, Boris Guina 15 let, Boris Kovačič, Ernest Arbanas, Jože Miklavčič, Jože Skiffo vsak po 14 let; Zora Perello 13 let, Renata Jerach 11 let, Ljubomir Susić 8 let.⁴⁷

Poleg navedenih aktivistov so zajeli še nekaj drugih. Tiste, ki jim niso sodili v Rimu, so obsodili že prej na zaporne kazni ali pa v konfinacijo (kot Vojko Šmuc) ali pa v taborišča (kot Danila Perica).

Tako se je zaključilo prvo obdobje narodnoosvobodilnega boja v Trstu. Zarodki so bili skromni in omejeni, vendar se je prav na tej osnovi razširilo nadaljnje delo.

⁴⁴ Janez Kramar, Oskar Kovačič; Milica Kacin, Tržaška mladina, 140; Milan Pahor, O tisku, 49—50.

⁴⁵ Milica Kacin, Tržaška mladina, 140.

⁴⁶ NSK OZ, arhiv NOB.

⁴⁷ AULA IV., Vsi procesi proti Slovincem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim sodiščem 1927—1943 (brez procesov pred italijanskimi vojaškimi sodišči), Trst 1970, 82.

vanje OF, ki je v maju 1945 privedlo do osvoboditve. Brez dela v letu 1941 ne bi bilo kasnejše močne organizacije OF in KPS v Trstu.

V prispevku sem skušal strniti v zaokroženo celoto delovanje OF v Trstu. Seveda ostaja še mnogo neraziskanega, vendar bo raziskovalcem zgodovine narodno-osvobodilnega gibanja v Trstu tudi pričujoči prispevek služil pri nadaljnjem raziskovalnem delu, ki nas še čaka.

Riassunto

L'ATTIVITÀ DEL FRONTE DI LIBERAZIONE NAZIONALE (OF) NEL 1941 A TRIESTE

Milan Pahor

L'attività di liberazione nazionale ebbe inizio nel 1941. L'organizzazione dell'Osvobodilna fronta si sviluppò su tutto il territorio etnicamente sloveno. Lo stesso vale per la città di Trieste e per il suo immediato circondario. I primi gruppi organizzati sorsero durante l'estate del 1941. Il principale organizzatore politico dell'OF nel Litorale sloveno (Slovensko Primorje), nella seconda parte del 1941 fu Oskar Kovačič. Sorse anche un ristretto gruppo dirigente, formato in gran parte da Triestini sloveni. Erano giovanile, giovani, che avevano alle spalle l'esperienza della lotta clandestina antifascista prima della seconda guerra mondiale. Di norma tutti i gruppi degli attivisti dell'OF svolgevano in quel periodo del lavoro politico. Si trattava di sensibilizzare un'ampia cerchia di persone e di coinvolgerla nell'attività clandestina antifascista con il programma dell'OF. La breve ricerca descrive l'attività dei vari gruppi di attivisti a Trieste e nel suo circondario. Il programma politico era lo stesso per tutto il territorio etnicamente sloveno. L'organizzazione dell'OF a Trieste nel 1941 non fu certamente un'organizzazione di massa, pose però le basi per il successivo sviluppo del movimento di liberazione nazionale. L'idea dell'OF nacque nel 1941, si rafforzò negli anni successivi e portò alla liberazione nel maggio del 1945.

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979

SLOVENSKI ZNANSTVENI INSTITUT — Slowenisches
wissenschaftliches Institut

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 85 243

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979

3. Avgustin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979

4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980

5. Janko Pleterški: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980

6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918. — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva
5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo štirinajst številk revije »RIG« v devetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v povojnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zadnji zvezek (13—14, november 1981) je posvečen v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu.

Z izjemo številke 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.

Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano) 20 din

Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria. Ljubljana 1953.

(kmalu razprodano) 50 din

Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina. Ljubljana 1958.

20 din

Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910. Zagreb 1958.

20 din

Drago Drušković: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation. 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973.

40 din

Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Ljubljana 1976.

10 din

Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria. Ljubljana 1976.

30 din

Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich. Ljubljana 1976.

30 din

Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih. Članki in dokumenti. Beograd 1977.

50 din

Le problème des minorités dans les rapports yougoslavo-autrichiens. Recueil d'articles et de documents. Beograd 1977.

50 din

Manjšine — most med narodi. Ljubljana 1980.

20 din

Minorities: Bridge Among the Nations. Ljubljana 1980.

30 din

Dušan Nečak

AVSTRIJSKA EMIGRACIJA 1941—1945 IN JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE

Slovensko, pa tudi jugoslovansko zgodovinopisje se pri raziskovanju problematike boja za meje po drugi svetovni vojni, avstrijsko-jugoslovanskih odnosov po letu 1918 ali analiziranju vprašanj, ki zadevajo naše narodne manjšine v Avstriji, še ni natančneje ukvarjalo z avstrijsko emigracijo v številnih deželah Evrope in sveta. Vprašanja, ki so povezana z avstrijsko emigracijo in temeljijo zlasti na analizi predstav in zahtev le-te po obnovitvi avstrijske republike, pa so v mnogočem zanimiva tudi za slovensko in jugoslovansko zgodovino. Osnovne črte odnosa tistega dela avstrijske emigracije, ki ji lahko rečemo, da je bila »levo usmerjena«, do Jugoslavije, partizanskega boja in slovenske manjšine, nam daje njihovo časopisje, ki so ga izdajali že od leta 1934 dalje. To časopisje v razdobju 1941—1945 bo osnova za našo razpravo.

Avstrijski avtorji, ki so se ukvarjali s politično emigracijo, štejejo med dežele, kjer so se politični begunci ustavili za dalj časa oziroma za ves čas izgnanstva, Veliko Britanijo, kot glavno »oporišče« za Evropo, Združene države Amerike, Švedsko, Kanado, Mehiko in Avstralijo oziroma britanske dominione. Izključno komunistični begunci pa so se naselili v Sovjetski zvezi. Francija je bila pomembna gostiteljica samo do kapitulacije leta 1940. Raziskovalci so tudi mnenja, da so si emigranti izbrali zlasti tiste dežele, ki so se kot dobre gostiteljice izkazale že v času razpadanja Avstro-Ogrske, ko so jih kot »oporišča« za svojo dejavnost uporabljali češki in jugoslovanski begunci.¹

Politična obarvanost avstrijske emigracije je bila izredno pestra, kar ji je bilo neredko v škodo. Med emigranti intelektualci najdemo osebnosti kot Oskar Kokoschka (slikar), Otto Demus (umetnostni zgodovinar in predsednik avstrijskega zveznega urada za varstvo spomenikov), dr. Ernst Buschbeck (direktor slikarske galerije umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju), Otto Benesch (umetnostni zgodovinar in direktor galerije Albertina na Dunaju), Elias Canetti (pisatelj), A. F. Pribram (zgodovinar), profesor Max Schacherl (nevrolog) in še mnogi drugi.²

Prva dva centra avstrijske emigracije sta se izoblikovala na Češkoslovaškem in v Franciji; prvi je prenehal z delovanjem po Münchnu (jeseni 1938), drugi po porazu Francije (poleti 1940). Od leta 1932 do novembra 1938 je bilo vodstvo komunistične partije Avstrije v Pragi, od koder se je premaknilo v Pariz. Že oktobra 1939 pa se je začelo preseljevanje posameznih članov vodstva partije v Moskvo, kjer so se do začetka leta 1940 zbrali vsi voditelji avstrijske komunistične partije. Neposreden vzrok za to je bila prepoved KPE avgusta 1939, kar je tudi KPA potisnilo v ilegalo.³

Po anšlusu ni bilo v Parizu le vodstvo komunistov. Glavno mesto Francije je postalo sedež socialističnih, židovskih, legitimističnih in krščansko-socialnih organizacij. Povezava z domovino je bila tu, sicer težja, kot iz Prage, vendar je kljub temu

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

¹ Franz Goldner, *Die österreichische Emigration 1938—1945*, Wien 1980, str. 28—31 (dalje: Goldner). Herbert Steiner, *Probleme des österreichischen politischen Exils 1934—1945*, str. 4—10, v *Österreich in Exil 1934—1945*, Wien 1977 (dalje: Steiner); Hilde Mareiner, »Zeitspiegel«, *Eine österreichische Stimme gegen Hitler*, Wien 1967 (dalje: Mareiner); Karl Voglmann, *Die Propaganda der österreichischen Emigration in der Sowjetunion für einen selbständigen österreichischen Nationalstaat (1938—1945)*, Phil. Diss., Wien 1973 (dalje: Voglmann); Friedrich Scheu, *Die Emigrationspresse der Sozialisten 1938—1945*, Wien 1968 (dalje: Scheu).

² Mareiner, str. 5.

³ Scheu, str. 4—6.

obstojala, saj so znani emigrantski časopisi in brošure, ki so bili tiskani v Parizu ter so našli pot v Avstrijo.⁴ Pariz je bil edino mesto, kjer so bili storjeni resni koraki, da bi se avstrijski emigranti združili in ustanovili enotno zastopstvo. Francoska vlada je omogočala avstrijske radijske oddaje, emigrantski časopisi pa so bili za mnoge avstrijske pisatelje edina možnost publiciranja. Skupaj s francoskimi organizacijami so posamezna zastopstva avstrijskih emigrantov organizirala akcije pomoči za begunce. Toda francoski poraz in zasedba dela francoskega ozemlja s Parizom vred je pomenil za emigrante življenjsko nevarnost. Mnogi so se odločili za prebeg v ZDA in Veliko Britanijo, drugi so se odločili za ilegalo, tretji pa so se umaknili na ozemlje višijske Francije. Deloma so se, zlasti v Belgiji in Franciji, komunisti, socialisti in njihovi simpatizerji pridružili odporiškim gibanjem.⁵

Avstrijski emigranti se nikoli niso združili v enotno organizacijo in nikoli niso niti poskusili z osnovanjem emigrantske vlade. Nekateri to razlagajo s pomanjkanjem pravih političnih osebnosti, drugi pa trdijo, da so k temu prispevale velesile, ki, z izjemo Sovjetske zveze, niso računale z obnovo neodvisne Avstrije. Zahodne velesile naj bi računale na nekakšno južnonemško ali celo donavsko federacijo in zato niso bile zainteresirane za sestavo kakršnekoli emigrantske vlade.⁶

Največji del emigrantskih skupin si je na različne načine prizadeval, da bi po vojni obnovili Avstrijo. Raziskovalci emigracije in bivši emigranti sami so prepričani, da je njihovo politično in publicistično delovanje v mnogočem prispevalo k povojni obnovitvi Avstrije, so pa tudi enotni v oceni, da pomeni posebno važen vojaški, predvsem pa političen prispevek Avstrijcev v boju zoper nacifašizem in za obnovitev Avstrije ustanovitev 1. in 2. avstrijskega bataljona v vrstah jugoslovanske osvobodilne vojske leta 1944 in nadaljnjih treh v letu 1945.⁷

»Klasičemu« emigrantskemu gibanju se je predvsem v zadnjih letih vojne pridružilo tudi gibanje avstrijskih vojnih ujetnikov. To se je razvilo zlasti v sovjetskih taboriščih za vojne ujetnike, katerih dejavnost in politična naravnost je bila, sodeč po njihovi publicistiki, usmerjana. Tudi vojni ujetniki v Sovjetski zvezi, Veliki Britaniji, Egiptu, Franciji in ZDA so si zadali za končni cilj obnovo demokratične in neodvisne Avstrije.⁸

Med avstrijskimi emigranti po letu 1938 lahko grobo ločimo dve glavni skupini. Prvo so sestavljali sodelavci, pripadniki ali kako drugače z Dollfuss-Schuschniggovim stanovskim režimom (1932—1938) povezane osebe, h katerim, je treba, prišteti tudi avstrijske legitimiste (monarhiste). Drugo skupino sestavljajo avstrijski socialdemokrati, ki so emigrirali že po februarjskih bojih 1934 in revolucionarni socialisti, pripadniki ilegalne stranke, ki je nastala namesto za časa Dollfuss-Schuschniggovega režima prepovedane socialdemokratske stranke, ki so odšli v emigracijo po anšlusu.⁹

Obe skupini socialistov sta po februarjskih dogodkih leta 1934 stremeli po ohranitvi samostojne Avstrije, čeprav je avstrijska socialna demokracija dolgo po prvi svetovni vojni zagovarjala idejo anšlusa. Tako usmeritev sta obe skupini zadržali tudi v emigraciji.¹⁰ Vrh stranke pa je vztrajal pri ideji anšlusa — prvi predsednik avstrijske republike in socialistični ideolog dr. Karl Renner je na primer pozdravil anšlus in pri plebiscitu 10. aprila 1938 glasoval zanj. Zato ni čudno, da med emigranti ne najdemo vidnejših socialdemokratskih osebnosti. Šele po začetku vojne so začeli nacisti preganjati tudi vodilne socialdemokrate, ki so bili židovskega porekla.¹¹ Prepričanje vrha socialdemokratske stranke ni ostalo brez vpliva med socialističnimi emigranti. Kot bomo videli, se je zlasti socialistična skupina v Londonu dolgo brez pridržkov zavzemala za vključitev Avstrije v neko širšo državno tvorbo.

⁴ Steiner, str. 7.

⁵ Ibidem str. 7—8.

⁶ Ibidem.

⁷ Steiner, str. 9; Mareiner, str. 31/32.

⁸ Steiner, str. 9; Voglmann, str. 263—271.

⁹ Goldner, str. 17/18; v emigracijo sta uspela pobegniti le Schuschniggova ministra Hans Rott in Guido Zernatto, Ibid, str. 20.

¹⁰ Ibidem str. 19.

¹¹ Ibidem str. 20.

Tretjo skupino emigrantov so sestavljali Židje ali emigranti zaradi rasnih razlogov. Ob njih je zanimiva in obenem razumljiva ugotovitev avstrijskega zgodovinarja, da se ta skupina ražen redkih izjem ni zavzemala za obnovo Avstrije oziroma ji to vprašanje ni bilo pomembno. Za pripadnike te skupine emigrantov je bila poglavna integracija v družbo dežele gostiteljice in možnost nadaljnega življenja v okvirih židovske skupnosti.¹² Med emigrantskimi skupinami omenimo še nekatere, ki jih je nacionalistični režim preganjal zaradi nasprotovanja njihovi ideologiji: militantni katoliki, ki so predvsem po letu 1933 prišli iz Nemčije, dalje zagovorniki takoimenovanih nadnacionalnih ideologij npr. gibanja Pan — Evropa, kakor tudi prepričani nasprotniki antisemitizma vseh mogočih političnih barv.¹³

Po koncu vojne v Evropi leta 1940 se je oblikovala Velika Britanija kot najpomembnejši avstrijski emigrantski center. Že marca 1939 so v Londonu ustanovili »Österreich — Haus« (Austrian Centre, Avstrijski center), pod častnim predsedstvom Sigmunda Freuda. Ustanovljen je bil šele po zbiralni akciji avstrijskega emigrantskega predstavništva v Veliki Britaniji (Ausschuss der Österreicher in Grossbritannien) (Council of Austrians in Great Britain, Avstrijski odbor v Veliki Britaniji). Avstrijski center je imel že julija istega leta okoli 1500 članov. To so bili prvi zametki avstrijskih emigrantskih organizacij v Veliki Britaniji, na pisalni stroj razmnoževani »Informationsblatt« z vestmi iz angleškega tiska, za tiste emigrante, ki še niso obvladali angleškega jezika, pa prve številke časopisa »Zeitspiegel«.¹⁴

Z začetkom vojne, septembra 1939, se je položaj avstrijskih emigrantov v Veliki Britaniji bistveno poslabšal. Postali so »sovražni tujci«, ki so morali svoje antinacistično prepričanje dokazovati pred posebnimi sodišči. Šele po zaslišanju in dokaznem postopku so dobili osebne dokumente, v katerih so bili razdeljeni v tri kategorije: A, B in C. Uvrščeni v kategorijo A so bili internirani, uvrščeni v kategorijo B so bili pod stalnim policijskim nadzorstvom in so imeli omejeno gibanje. Tiste pa, ki jim je sodišče priznalo kategorijo C, so v policijski register vpisali kot »Refugee from Nazi Oppression« — begunce pred nacističnim pritiskom. V maju 1940 so britanske oblasti začele z internacijami. Moške so internirali skupaj z nemškimi vojnimi ujetniki, delno celo v Avstralijo in Kanado. Avstrijski odbor je protestiral zoper tako obravnavanje antifašistične avstrijske emigracije, dosegel celo interpelacijo v parlamentu in konec leta 1940 že zasledimo prva »odpuščanja« iz internacije. Dokončno ureditev tega vprašanja pa so avstrijski emigranti v Angliji dočakali šele čez leto dni.¹⁵

Ko so se leta 1941 vrnili interniranci, je bila »bitka« za Anglijo sicer že dobljena, vojna pa v največjem razmahu. Pred emigranti se je odpiralo vse več problemov, zlasti zaposlitvenih. Položaj je silil avstrijske emigrantske skupine k enotnosti in skupnemu reševanju problemov. Dne 3. decembra 1941 se je enajst avstrijskih emigrantskih organizacij povežalo v organizacijo »Svobodno avstrijsko gibanje — Freie Österreichische Bewegung — Free Austrian Movement« (FAM). V ta namen so podpisali skupno deklaracijo, s katero so se med drugim zavezali, da se bodo borili za samoodločbo avstrijskega naroda in za mobilizacijo v Angliji živečih Avstrijcev v lastno vojaško bojno enoto. K organizaciji so takoj na začetku pristopile vidne avstrijske emigrantske osebnosti kot slikar Oskar Kokoschka, pisatelj Robert Neumann, socialdemokratska poslanka Maria Köstler, profesor E. Nobel in drugi.¹⁶

FAM je dobilo še večji polet, ko se je (vsaj po besedah) začelo spreminjati stališče Velike Britanije in ZDA do Avstrije in je niso več šteli med sovražne dežele. Morda prelomno izjavo v tej smeri je dal v parlamentu 18. februarja 1942 angleški ministerski predsednik Winston Churchill, ko je med drugim dejal: »Po zavezniški zmagi bo našla Avstrija svoje častno mesto. Nikoli ne bo britansko ljudstvo prenehalo podpirati težnje po osvoboditvi Avstrije izpod pruske tiranije.«¹⁷ Mesec dni zatem so cenili, da

¹² Ibidem str. 20.

¹³ Ibidem str. 20.

¹⁴ Mareiner, str. 6.

¹⁵ Ibidem str. 7/8.

¹⁶ Ibidem str. 9–11.

¹⁷ Ibidem str. 15.

je FAM povezovalo 38 skupin, društev in organizacij z okoli 7000 ljudmi.¹⁸ Zvest, da njihov boj ni zaman, se je še utrdila, ko je tudi britanski zunanji minister Eden septembra 1942 v House of Commons izjavil, da kraljevska vlada ne priznava nikarkršnih sprememb v statusu Avstrije, ki so bile storjene leta 1938 ali kasneje.¹⁹

Tako utrjeno FAM se je novembra 1942 dokončno izpovedalo tudi za pot k dosegu cilja — obnovitvi Avstrije. »Zeitspiegel« je 7. novembra 1942 zapisal: »V popolnem soglasju s cilji avstrijskega osvobodilnega gibanja v domovini je tudi cilj FAM boj za svobodno in neodvisno Avstrijo.«²⁰ (podčrtal pisec). Do konca svojega delovanja je FAM podpiralo osvobodilno gibanje v domovini in je bilo pozitivno nastrojeno do slovenskega partizanstva na Koroškem oziroma do tistih Avstrijcev, ki so se borili v okvirih JA kot posamezniki ali so bili uvrščeni v avstrijske bataljone.

Gotovo najpomembnejši dogodek za avstrijsko emigracijo je bila objava moskovske deklaracije 1. novembra 1943. Potrjena sta bila dva osnovna cilja boja največjega dela avstrijskih emigrantov. Zavezniki so zagotovili obstoj Avstrije tudi po vojni, od avstrijskega ljudstva pa so zahtevali aktiven protifašističen boj. Usmeritev FAM je bila torej pravilna in moskovska deklaracija je neposredno vplivala na FAM, da je pozvalo avstrijsko emigracijo, naj ustanovi »Avstrijski nacionalni komitej za podporo osvobodilnemu gibanju v Avstriji«. Ustanovljen je bil pripravljalni odbor, ki je pomenil začetek takoiimenovanega »Svobodnega avstrijskega svetovnega gibanja« (Freie Österreichische Weltbewegung). V nekaj mesecih se je temu gibanju pridružilo veliko organizacij avstrijske emigracije iz tridesetih držav sveta.²¹

Edina grupacija avstrijskih emigrantov, ki se ni nikoli pridružila FAM, je bila »Pisarna avstrijskih socialistov« (Büro Österreichischen Sozialisten), ki sta jo vodila sekretar socialistične internacionale Oskar Pollak in Karl Czernetz.²² Socialistov je bilo v Londonu okoli 450, od približno 35.000 avstrijskih emigrantov po vsej Veliki Britaniji (podatek za leto 1940). Svoje odklonilno stališče so socialisti utemeljevali z dejstvom, da nočejo sodelovati s krščanskimi socialisti iz leta 1934, s komunisti, pa tudi ne z monarhisti. Vsi ti naj bi po njihovem mnenju sestavljali FAM. Konec leta 1943 so socialisti skupaj s krščanskimi demokrati in liberalci ustanovili »Austrian Representative Committee«, skupaj z Britanci pa »Anglo-Austrian Democratic Society« (kasneje Anglo-Austrian Society).²³ Očitno je, da ležijo vzroki za odklonilno stališče socialistov do FAM v nasprotujočih pogledih na avstrijski narod (Österreichische Nation) oziroma na obnovo Avstrije. V začetku so socialisti iz Avstrije namreč kot veliki cilj postavljali »gesamtdeutsche Revolution« (vsenemško revolucijo), potem želeli »europäische Revolution« in iskali mesto v Avstriji v okviru antifašistične evropske federacije in so se šele po moskovski deklaraciji začeli (po mnenju nekaterih avtorjev) zavzemati za neodvisno Avstrijo.²⁴

Ravno nasprotno pa trdi Hansi Meller, ki je prestopila iz »Pisarne avstrijskih socialistov« v FAM. Razloge za svoj prestop je opisala takole: »Napeto sem pričakovala novo usmeritev politike londonske Pisarne po moskovski deklaraciji in zasledovala njen razvoj. Pričakovala sem, kot naravno posledico te izjave, sodelovanje vseh avstrijskih in patriotskih skupin. Do tega sodelovanja ni prišlo in, po mojem mnenju, ne bo prišlo. In zakaj? Londonska Pisarna ni bila pripravljena storiti političnega obrata in s tem ustvariti skupno osnovo. Složnost o nacionalnem vprašanju je bila preprečna. Takoiimenovana nova usmeritev je v resnici zamegljevanje dejstev. Londonska Pisarna se v resnici ni odrekla svojih velikonemških in protiru-

¹⁸ Ibidem str. 16.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Zeitspiegel, 7. 11. 1942 (dalje: ZS).

²¹ Mareiner, str. 26; Septembra 1944 naj bi po nekaterih podatkih Freie österreichische Weltbewegung združevalo že več kot 20.000 avstrijskih emigrantov vseh političnih prepričanj in socialnih plasti, ZS, 30. 9. 1944, št. 39, str. 1.

²² Ibidem str. 29.

²³ Scheu, str. 6-7.

²⁴ Mareiner, str. 29; Scheu, str. 21-23.

skih stališč in se njih postavila na tla nacionalne ljudske republike (nationale Volksrepublik) .../pódcrtal pisec/²⁵

Močno podobno mnenje so imeli tudi »mladinci« avstrijske emigracije v Londonu, ki so še konec decembra 1943 trdili, da socialisti niso spremenili svojega stališča do položaja Avstrije po vojni: »Smo zoper vse tiste — od Otta Habsburga do Oskarja Pollaka —, ki nočejo priznati odgovornosti Avstrije, tako kot niso hoteli včeraj pred moskovsko deklaracijo pa tudi danes, nič slišati o neodvisnosti naše dežele.«²⁶

Avstrijski socialistični emigranti so delovali predvsem v okvirih britanskih sindikatov.

Poleg naštetih osrednjih organizacij avstrijskih emigrantov v Veliki Britaniji našteva avstrijska literatura še nekatere skupine, ki pa jih sama imenuje »Splittergruppen«; torej gre za manj pomembne skupinice. Delovanje avstrijskih emigrantskih skupin v Veliki Britaniji lahko sledimo vse do srede leta 1946, ko zaradi izvedene repatriacije prenehajo delovati in ne izdajajo več svojih glasil.²⁷

Austrian Centre je izdajal glasilo »Zeitspiegel«, ki je že leta 1939 postal iz informacijskega lista za angleščine ne večše emigrante tednik z naklado 500 izvodov. Jeseni leta 1941, v času združevanja avstrijske emigracije, je bil »Zeitspiegel« že tiskan tednik in je z decembrom 1941 postal glasilo FAM. »Zeitspiegel« je izhajal do avgusta 1946 (zadnja številka nosi datum 24. avgusta 1946). Od maja 1943 je bila glasilu dodana priloga »Young Austria«, glasilo mladinske organizacije avstrijskih emigrantov, ki je bilo prej le mesečno priključeno časniku. Urednik »Zeitspiegla« in tisti, ki mu gre največ zahvala da je list izhajal, je bil Herbert Steiner, današnji direktor »Dokumentationsarchiv der Österreichischen Widerstandsbewegung«.²⁸

Emigracija v Sovjetsko zvezo je najmanj obdelano področje tovrstne avstrijske zgodovine, ob enem pa sodi tudi med najbolj zamotane. Podobno kot v drugih evropskih deželah zasledimo tudi v Avstriji prvi val emigracije v SZ že sredi dvajsetih let, ko so komunistično usmerjeni posamezniki odhajali v Sovjetsko zvezo, da bi pomagali graditi socializem. V začetku tridesetih let (okoli leta 1931) se izseljevanje nadaljuje, vendar v okvirih poziva Sovjetske zveze, ki je v deželo vabila le strokovnjake. V letu 1936 se zaradi pogromov stalinističnega režima emigrantski tok skoraj ustavi.²⁹

V okvirih navedenih letnic je treba opozoriti še na nekatera pomembna dejstva za dotok avstrijske emigracije v SZ. Leta 1933 je bila KPA prepovedana in pričakovati je bilo masovno emigracijo komunistov v Sovjetsko zvezo. To se ni zgodilo. Pač pa zasledimo emigracijski val leta 1934, po porazu socialdemokratov v februarских dogodkih, ko je preko CSR emigriralo v Sovjetsko zvezo okoli 1000 članov Schützbanda. Ti so šele na Češkem stopili v KPA. Veliko jih je izgubilo življenje v Stalinovih čistkah.³⁰ V času najhujših Stalinovih čistk 1936–1938 je izgubilo življenje nekaj ducatov avstrijskih komunistov, vendar pa je vrh avstrijske komunistične partije ostal neokrnjen, kar je bil edinstven primer med komunističnimi strankami. V letu 1940, ko so sedež KPA prenesli iz Pariza v Moskvo, je bilo v Sovjetski zvezi le malo avstrijskih emigrantov, če k njim ne štejemo partijskega vrha. Med najpomembnejšimi osebnostmi tega in povojnega časa v vrstah avstrijskih komunistov, ki so živeli v emigraciji v Sovjetski zvezi, moramo omeniti Ernsta Fischerja.³¹ Tovrstna avstrijska emigracija je v Sovjetski zvezi delovala na enak način kot druge.

²⁵ Dokumentationsarchiv der österreichischen Widerstandsbewegung (DÖW) London-Büro — Korrespondenz, E 17884/2, 7. 8. 1946; Brief des Stadtrats Josef Afritsch (Wien) an Walter Wodak (London) in Angelegenheiten von Hansi Meller, die 1945 aus dem Klub österreichischen Sozialisten ausgetreten und zum FAM übergetreten ist.

²⁶ Young Austria (dalje: YA), 10. 12. 1943, št. 26, str. 2.

²⁷ Mareiner, str. 42.

²⁸ Mareiner, str. 6, 9, 11, 12 in 42; Izkoriščam to priložnost, da se njemu in osebi DÖW, zlasti dr. Neugebauerju, dr. Weinzierlu in kolegi Exenbergerju še enkrat zahvalim za ljubeznivo pomoč, ki so mi jo nudili pri zbiranju gradiva za pričujočo razpravo in pri delu v njihovem arhivu.

²⁹ Voglmann, str. 1.

³⁰ Goldner, str. 29; Voglmann, str. 2.

³¹ Goldner, str. 29; Voglmann, str. 4.

Šele po 'moskovski deklaraciji se je začelo aktivnejše' obdobje avstrijske emigracije v Sovjetski zvezi, ki je bila sestavljena, kot smo že omenili, na eni strani iz predstavnikov KPA, na drugi strani pa iz vojnih ujetnikov avstrijske provinjen-ce. Oboji so hoteli konec leta 1943 ustanoviti »Nationalkomitee Freies Österreich«, tako kot so ga imeli Nemci. Vendar so bila njihova prizadevanja zaman, in šele novembra 1934 so sovjetske oblasti pristale na osnovanje »Antifašistične pisarne avstrijskih vojnih ujetnikov« — »Antifaschistisches Büro österreichischer Kriegs-gefangener« (ABÖK). ABÖK je imela devet članov, 5 častnikov in štiri vojake. Prvi predsednik je bil nadporočnik Andreas Kirschhofer, doma iz Štajerske.³²

Posebna zanimivost telesa je bila v tem, da izven Sovjetske zveze ni smel delo-vati v javnosti, in je svet zanj zvedel šele maja 1945, ko je z resolucijo pozdravil začasno avstrijsko vlado. Delo ABÖK je bilo usmerjeno v čas po vojni in je bilo predvsem izobraževalne, prevzgojne narave. Izdajali so glasilo »Mitteilungen des Antifaschistischer Büros österreichischer Kriegsgefangener«, ki pa je v glavnem pre-vzemalo pomembnejše oddaje radia KPA v Sovjetski zvezi — Radio Österreich. Ker je bilo to glasilo edino glasilo Avstrijcev v SZ, smo ga vzeli za osnovo pri obravna-nju naslovne tematike iz Sovjetske zveze. ABÖK je deloval med avstrijskimi voj-nimi ujetniki do septembra 1947, ko je njegovo delo prenehalo, najbrž zaradi obljú-be Stalina, da bo tega leta poslal domov vse avstrijske vojne ujetnike. Mi pa mu bomo sledili le do leta 1945.³³

II.

»Zeitspiegel« je vse od napada na Jugoslavijo spremljal razvoj odporniškega gibanja v Jugoslaviji in položaj ter dogajanja na Koroškem. Prav zato seveda ni ostalo nezapaženo osvobodilno gibanje med koroškimi Slovenci, ki je bilo, tudi po mnenju tega časopisa, osnova in vzpodbuda za šibko avstrijsko odporniško gibanje. Tega so hoteli sicer prikazati kot močnega in razraščajočega se, vendar je lahko tudi nepoučen bralec razbral, da je avstrijsko odporniško gibanje izven meja Ko-roške in Štajerske ostalo v zametkih in da lahko o protinacističnem boju v duhu moskovske deklaracije govorimo le v zvezi s koroškimi in jugoslovanskimi parti-zani.

O jugoslovanskem odporniškem gibanju je časopis poročal sorazmerno veliko, mu dajal velik pomen in ga občudujoče predstavljal svojim bralcem. Lahko zatrdimo, da se je avstrijski emigrantski časopis, ki ga analiziramo v tej razpravi, le za kratek čas pustil zavesti od jugoslovanske londonske vlade in njenega prikazovanja proti-fašističnega boja v Jugoslaviji. Odlika, ki je ne moremo najti v sočasnem zavezniškem, zlasti anglo-ameriškem časopisju oziroma radiu.

»Zeitspiegel« je sledil dogajanjem v Jugoslaviji in okoli nje že od marca 1941. Koli-kor mogoče objektivno in natančno je poročal o aprilskih bojih in razpadu Jugo-slavije in njene vojske.³⁴ Novembra 1941 je objavil nepodpisan članek z naslovom »Vojni pohod proti Slovencem« — »Feldzug gegen die Slowenen«. V kratkem zgo-dovinskem orisu je rečeno, da so: »Slovenci ali Vindišarji, kakor pravijo avstrijski kmetje, med najmanjšimi narodi Evrope, saj štejejo le 2 milijona. Na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem so živeli tisočletja pod oblastjo nemških grofov.« Ob koncu prve svetovne vojne se jim niso izpolnile vse upravičene želje. Članek je zaključen s slovesno izjavo: »Avstrijci že danes izjavljamo, da si v novi Evropi želimo tesnega prijateljstva z našimi slovenskimi bojnimi tovariši na osnovi obojestranskega prizna-nja pravice do samoodločbe.«³⁵

Podobno poudarjanje in zavzemanje za pravico do samoodločbe slovenskega naroda najdemo v »Zeitspieglu« še v istem mesecu. Posredno pomeni zavzemanje za samoodločbo Slovencev tudi zavzemanje za samoodločbo Avstrijcev, ki je bila

³² Voglmann, str. 263.

³³ Ibidem str. 263–271.

³⁴ ZS, 23. 3. 1941, št. 11; 30. 3. 1941, št. 12; 6. 4. 1941, št. 13; 14. 4. 1941, št. 14 itd.

³⁵ ZS, 1. 11. 1941, št. 44, str. 2.

v tistih časih močno sporna. »Zeitspiegel« je zapisal: »Najostrejši boj, pa bomo avstrijski emigranti, bojevali zoper tiste nevarne elemente, ki se postavljajo v boj zoper svobodo narodov, zoper atlantsko izjavo...«³⁶

V naslednji številki so objavili edini omembe vredni članek, ki poveljuje delovanje četnikov in jih proglašja za »odporniško gibanje«. Članek sestavljajo izvlečki iz poročila dr. Miloša Sekulića, glavnega zdravnika v beograjski bolnišnici, ki je, v tistem času prišel v Anglijo. Zapis je poln laži in pretiravanj, zlasti pa niti z besedo ne omenja osvobodilnega gibanja pod Titovim vodstvom, čeprav je bil napisan, že po koncu Uzičke republike in o kakšnem rsničnem neinformiranju ne more biti govora. Ravno nasprotno, tudi »Zeitspiegel« je nasedel premišljeni propagandni akciji londonske jugoslovanske vlade.

Sekulić med drugim piše, da so se tisoči prostovoljcev razpadle jugoslovanske vojske organizirali v četnike, ki pomenijo jugoslovansko partizansko armado (!). Po njegovih navedbah naj bi bili četniki »nevidna vojska«, ki je odlično organizirana in pod vodstvom aktivnih častnikov. Sestavljena naj bi bila iz okoli 100.000 moških, v glavnem srbske in slovenske narodnosti, vodi pa jo »Draža Mihajlović. Vsi člani te vojske naj bi se pisno obvezali, da ne bodo prej odložili orožja, dokler ne bodo pregnani tujci iz dežele.« Kot je bilo tisti čas običajno, se je tudi Sekulić »kitil s partizanskim perjem«, saj je na koncu članka zahteval, da so četniki razstrelili 200 mostov in 400 skladišč streliva, iztirili številne železniške kompozicije in pobili veliko nemški vojakov.³⁷ Nekritični odnos »Zeitspiegla« do tega poročila je ob pomanjkanju drugih informacij popolnoma razumljiv.

Od tega časa dalje lahko v vsaki številki »Zeitspiegla« najdemo poročila iz Jugoslavije oziroma iz Avstrije, ki govorijo o protinacionalističnem boju povezanem z jugoslovanskim odporniškim gibanjem. Neredko naletimo na članke, ki so polni pretravanja. Tako na primr poročila »Zeitspiegel« 8. avgusta 1942, kako se je partizansko bojevanje iz Jugoslavije razširilo tudi na Koroško in da se je partizanski vojski pridružilo kar 800 avstrijskih vojakov, ki sestavljajo nekaj bataljonov.

Na drugi strani najdemo v »Zeitspieglu« vrsto člankov, ki prikazujejo zgodovino slovenskega naroda in o njej govorijo z vsem spoštovanjem. Stefan Simon je dal članku naslov »Sto Lidic, toda desetisoče gverilcev ima Slovenija«. Dokaj natančno opisuje strahote fašističnega divjanja zlasti na področju Ljubljanske province in obvešča bralstvo o sodelovanju slovenskih in italijanskih antifašističnih borcev v Julijski krajini. Že samo z objavo članka se je uredništvo »Zeitspiegla« in z njim FAM pridružilo njegovi sklepni ugotovitvi, da bodo slovenski in italijanski antifašistični borci po dokončnem zlomu fašizma sami odločili o prihodnosti svoje domovine, o tem, komu bodo pripadala mesta Trst, Reka in Pula in v kakšnem družbenem redu bodo živeli po osvoboditvi.³⁸

Konec leta 1942 je postalo FAM in bralcem »Zeitspiegla« vse bolj jasno, da je edina realna sila odpornekega gibanja v Avstriji jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska. Se pred moskovsko deklaracijo, ki je avstrijskemu prebivalstvu boj zoper nacizem postavila kot pogoj državne obnovitve, je »Zeitspiegel« vedno bolj čisto in neposredno pozival antifašiste, naj se pridružijo jugoslovanskim — slovenskim partizanom na jugu dežele.³⁹ Zlasti intenzivna pa je postala tovrstna propaganda konec septembra 1942, ko se začne pojavljati v časopisu tudi Ernst Fischer kot predstavnik KPA iz Moskve.

V poslanici avstrijski kulturni konferenci v Londonu septembra 1942, je Fischer nedvoumno, zapisal: »Usoda naše domovine in prihodnost našega ljudstva je nerazdružljivo povezana s sveto osvobodilno vojno proti Hitlerju.«⁴⁰ Na prvem mestu je pozval avstrijske vojake, naj se priključijo jugoslovanskim partizanom, zahteval je od prebivalstva, naj na vse način škoduje nacistični oblasti, in zatrjeval, da bo lahko

³⁶ ZS, 22. 11. 1941, št. 47, str. 1.

37 ZS, 29. 11. 1941, št. 48, str. 6.

³⁴ ZS, 8. 8. 1942, št. 32, str. 3.

³⁹ Na primer: ZS, 22. 8. 1942, št. 34, str. 1.
⁴⁰ ZS, 26. 9. 1942, št. 39, str. 3.

⁴⁰ Z.S. 26. 9. 1942, St. 39. str. 3.

Avstrija le iz rok takih avstrijskih patriotov prejela zgodovinski dokument svoje svobode in neodvisnosti.⁴¹ Takrat je tudi videl vlogo povojne Avstrije kot pomembnega elementa miru med narodi in kot mosta med narodi ter kulturami.⁴² Morda kot zanimivost, a vendarle ne samo kot to, omenim, da se je nekaj mesecev kasneje po moskovskem radiu oglasil drugi pomembni avstrijski, to pot koroški komunist Johann Köplenig, katerega besede je objavil tudi »Zeitspiegel«. Tudi on je pozval avstrijsko prebivalstvo k aktivnemu odporu zoper nacizem, vendar niti z besedo ni omenil jugoslovanskih partizanov in nikjer ni priporočal sodelovanja in povezovanja z njimi.⁴³ Da bi tak apel avstrijskemu prebivalstvu pripisali izključno željam in hotenjem stalinistične Sovjetske zveze ali Kominterne, je komaj verjetno, še zlasti ker naslednja sporočila iz Moskve govorijo podobno kot je zapisal Ernst Fischer septembra 1942. V začetku novembra 1942 je na primer svobodni avstrijski radio iz Moskve (Österreichischer Freiheitssender) naslovil na Slovence v Avstriji apel, v katerem jih je pozval, naj se uprejo prisilni mobilizaciji in naj sledijo Slovincem iz Štajerske, Koroške in Kraňjske, ki so se z orožjem v roki zoperstavili Nemcem; ter zahteval od njih, naj se priključijo partizanskim oddelkom.⁴⁴

Poročila o partizanskih bojih na Koroškem, Štajerskem in deloma Tirolskem so postajala spomladi obširnejša in številčnejša, deloma kot pričevanja udeležencev, največkrat pa kot zapisi oddaj moskovskega radia. V začetku aprila 1943 poroča »Zeitspiegel« o bojih na Karavankah in o razstreljevanju skladišč streliva.⁴⁵ Približno v istem času je objavil članek moskovskega sodelavca Huga Hupperta, ki med drugim odkrito priznava in potrjuje, da so prvo poslanico svobode na Koroškem prinesli slovenski partizani. Šele prihod slovenskih partizanov z one strani Karavank je »vzpodbudila patriotizem Avstrijcev v boju proti nemški tuji oblasti«, je zapisal člankar.⁴⁶ Končuje pa Huppert z besedami: »Kljub Uiberreitherjem in Rainerjem na staja (na Koroškem op. p.), borbena skupnost obeh tlačanih ljudstev, da bi si vsako priporilo svoje stare meje in svojo novo svobodo.«⁴⁷

V poletnih mesecih leta 1943 se je o Slovencih, njihovem protinacističnem boju in o krivicah, ki so se jim dogajale v zgodovini, razpisal eden vidnih predstavnikov FAM, generalni sekretar »Austrian Centre« v Londonu, doma iz Gradca, Willi Scholz.⁴⁸ Junija, julija in avgusta 1943 je priobčil članke o Štajerski in Slovincih, »Koroški in Slovenci« ter članek, v katerem je opredelil funkcijo avstrijske emigracije.⁴⁹ Ne da bi se spuščali v analizo celotnega pisanja, ki naj bi bilo zgodovinarsko in ki ne drži vedno, izluščimo le tiste poudarke avtorja, ki se nanašajo na našo tematiko. Potem, ko Scholz imenuje nemško organizacijo »Südmark und Deutscher Schulverein« kolonialno društvo (Kolonialverein) in ko je v obrisih prikazal germanizacijsko politiko Avstrije na Štajerskem, je zaključil s pogledom v bodočnost, kako bodo krivice poravnane: »Toda v skupnem boju (zoper nacizem op. p.), se bo razvilo novo prijateljstvo med Slovenci in Avstrijci. Slovenski partizani kažejo Avstrijcem pot. Pobijajo nemške gospode in njihove avstrijske kvislinge. Avstrijsko-slovensko razumevanje pa bo odvisno od sile, s katero se bodo Avstrijci sami borili zoper nemško, tujo vladavino in zoper nacistične izdajalce. Avstrijci bodo svobodni, šele takrat, ko bodo sami prispevali k temu, da bodo nemško pisani krajevni napisi odstranjeni in bodo Marburg, Pettau in Cilli spet postali Maribor, Ptuj in Celje.«⁵⁰ (Podčrtal pisec.) Priznanje avstrijske odgovornosti pri nacističnih zločinih je očitno:

Podobne besede najdemo zapisane v članku o Koroški in Slovincih. Obtožil je nemške nacionaliste, da so lahko nemoteno izvajali germanizacijsko politiko in kot

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ ZS, 20. 3. 1943, št. 10, str. 5.

⁴⁴ ZS, 7. 11. 1942, št. 45, str. 1.

⁴⁵ ZS, 3. 4. 1943, št. 12, str. 1.

⁴⁶ ZS, 10. 4. 1943, št. 13, str. 3.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Mareiner, str. 28 in 32.

⁴⁹ ZS, 26. 6. 1943, št. 22, str. 8; 24. 7. 1943, št. 20, str. 8 in 21; 8. 1943, št. 30, str. 8.

⁵⁰ ZS, 26. 6. 1943, št. 22, str. 8.

osnovno gonilno silo takega početja za čas med obema vojnama označil »Kärntner Volksbund« (očitno je mislil na Kärntner Heimatdienst oziroma Heimatbund, op. p.): »Desetletja je delovala »Kärntner Volksbund«, šovinistična organizacija za germanizacijo Koroške.⁵¹ Slovencem je bil izrazito naklonjen. Poudarjal je, da so Slovenci imeli pomembno vlogo v zgodovini Koroške, saj naj bi celo do leta 1658 (!) koroški plemiči prisegali v slovenščini; v letih od 1820 do 1914 pa naj bi Slovenci na Koroškem dali veliko več šolnikov (Schulmänner) in univerzitetnih profesorjev kot nemškogovoreča večina na Koroškem. Razmejitev med Jugoslavijo in Avstrijo je Scholz pripisal mešetarjenju velikih sil, obenem pa avstrijsko oziroma koroško stran obtožil, da je za spravo v deželi storila toliko kot nič.⁵² Čas med obema vojnama je orisal kot čas brutalne germanizacije, in nadaljeval: »Zato je razumljivo, da danes partizansko časopisje zahteva ločitev slovenskega ozemlja severno od Karavank od Koroške. Nova Avstrija bo lahko v prijateljskem razgovoru in sporazumno s Slovenci pretehtala in rešila vprašanje meja ... (podčrtal pisec) In z zmago avstrijskega osvobodilnega gibanja, bo — tudi v korist Slovencev — nemška meja spet pomaknjena za stotine kilometrov (!) severno od Karavank.«⁵³ V članku »Österreich und die Südslawen«, ki je prav tako napisan z velikim merom razumevanja za probleme koroških Slovencev, je nekaj mesecev pozneje zapisal: »Bodoča avstrijska zunanja politika mora zato prelomiti z protislovansko preteklostjo in poiskati spravo tudi z Jugoslovani (Südslawen).«⁵⁴

Oktober 1943 je »Zeitspiegel« kot uvodnik objavil povzetek brošure, ki je izšla v Moskvi z naslovom »Za neodvisno Avstrijo — Für ein unabhängiges Österreich«. Nekaj dni pred moskovsko deklaracijo najdemo v tej brošuri še vedno tisto smer avstrijske emigrantske politike, ki govori o razvoju osvobodilnega gibanja v »južnih delih Koroške in Štajerske« in ki obvešča javnost kako: »mnogi Avstrijci prehajajo mejo, se priključujejo slovenskim partizanom in se v njihovih vrstah borijo.«⁵⁵ Gre torej še vedno za politiko, ki priznava slovenskemu osvobodilnemu boju prvenstvo in bolj ali manj izključno pozicijo v Avstriji.

Pomembno prelomnico in, lahko bi rekli, kvalitativno spremembo odnosa političnih sil, ki so stale za »Zeitspiegлом«, pomeni objava takojimenovalne moskovske deklaracije 1. novembra 1943. »Zeitspiegel« je takoj po objavi deklaracije zapisal, da je »z njo vzpostavljena neločljiva povezanost med bojem zoper nemško nadoblast in neodvisnostjo Avstrije« in obenem zatrdil, da je z moskovsko deklaracijo priznana Avstrija z mejami izpred marca 1938.⁵⁶ Nikjer ni več govora o upravičenih zahtevah Slovencev in nikjer ni več izrecno zapisano, da se proti Nemcem dvigajo predvsem Slovenci, pač pa »Zeitspiegel« nalaga vsem Avstrijcem nalogo, da osvobodilni boj razvijejo do splošne ljudske vojne.⁵⁷ Enako je pisal tudi generalni sekretar avstrijske komunistične stranke Johann Koplenig. Po njegovem mnenju je moskovska deklaracija odprla pot k najširšemu razvoju avstrijskega odporiškega gibanja in pomeni veliko priložnost za Avstrijo. Osvobodilni boj Slovencev oziroma njihovo vlogo pri osvobodilnem boju Avstrijcev je omenil le, ko je boj tlačanih narodov Jugoslavije, Češkoslovaške, Poljske, Francije, Norveške in še nekaterih držav postavil kot primer za Avstrijo.⁵⁸

Sele poziv avstrijske osvobodilne fronte (Österreichische Freiheitsfront) konec novembra 1943, povrne do neke mere prejšnji stil pisanja. Med drugim je v pozivu rečeno: »Osvobodilna fronta poziva k organiziranju, oboroženih skupin v vsej deželi. Oprta na že opravljene začetke, kliče v življenje gverilsko gibanje na Tirolskem, Koroškem in v štajerskih gorah, po vzoru in s sodelovanjem z našimi jugoslovanskimi

⁵¹ ZS, 24. 7. 1943, št. 26, str. 8.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ ZS, 22. 1. 1944, št. 3, str. 4.

⁵⁵ ZS, 30. 10. 1943, št. 40, str. 1.

⁵⁶ ZS, 13. 11. 1943, št. 42, str. 1/2.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ ZS, 20. 11. 1943, št. 43, str. 2.

sosedi.⁵⁹ Evforija po priznanju Avstrije se je torej hitro polegla in realna situacija je narekovala tudi propagandno omejitve obstoja odporniškega gibanja skoraj izključno na ozemlja, na katerih so delovale enote slovenske narodnoosvobodilne vojske.

Še najbolj stvarni so bili v tem času mladinci avstrijske komunistične emigracije. Njihov predstavnik Fritz Walter je v mladinskem glasilu »Young Austria« samokritično ugotavljal, da avstrijska osvobodilna fronta še ne igra iste vloge v deželi kot na primer francoski odporniški svet, da še ni narodne osvobodilne armade, da pa bo Avstrija vse to »jutri« imela, tako kot bo »tudi naše ljudstvo v pravem trenutku ustvarilo svojega maršala Tita«. Jasnó je zapisal, da so se med Titom in Mihajlovičem že dolgo tega odločili za Tita in da nihče ne sme zanemarjati ali celo zanikati obstoja avstrijske osvobodilne fronte.⁶⁰

Od leta 1944 dalje tudi vsebina poročil o odporniškem gibanju v »Zeitspiegelu« dokazuje, da avstrijske osvobodilne fronte in njenih akcij ni bilo močnejše čutiti. Edina realna oborožena sila so še vedno bili koroški in štajerski partizani in tisti avstrijski dezertarji, ki so bili uvrščeni v avstrijske partizanske bataljone v sestavi jugoslovanskega odporniškega gibanja. Praktično vse do konca vojne najvidnejši levi avstrijski emigrantski politiki ugotavljajo, da je avstrijsko odporniško gibanje še vedno le v začetkih. Zato vse do konca vojne najdemo v »Zeitspiegelu« veliko poročil o partizanskih akcijah na Koroškem, Štajerskem in pri nas, objavljeni so »življenjepisi« vidnih jugoslovanskih revolucionarjev, veliko je pozivov na skupne akcije s partizani, objavljen je celo govor generala Velebita, ki ga je imel pred Svetovnim mladinskim svetom (Young Austria, 3. junija 1944, št. 11, str. 2), od konca leta 1944 pa nosi mladinska priloga »Jung Österreich« tudi podnaslov »Novine za avstrijsku antifašistično omladinu«.⁶¹ Vedno bolj je bilo očitno, da se avstrijski levi emigranti naslanjajo na jugoslovansko odporniško gibanje, da bi zadovoljili zahtevam moskovske deklaracije.

Konec decembra 1943 je »Zeitspiegel« objavil izčrpen članek, s katerim je predstavil jugoslovansko vlado. Članek je napisal z velikimi simpatijami za novo nastajajočo ljudsko oblast v Jugoslaviji, njegov osnovni motiv pa je bil zapisan že v prvih stavkih. Člankar je poudaril, da je bilo jugoslovansko ljudstvo prvo, ki je realiziralo načela moskovske in teheranske konference. Ta govorijo, da nobenemu narodu ne sme biti vsiljena nezaželjena vlada ali sistem vladanja.⁶²

Med poročili o partizanskih akcijah je bilo veliko tudi takih, ki so govorila o koroškem partizanskem gibanju. To gibanje imenujejo »trdna osnova« za vse odporniško gibanje v deželi, vladalo pa je tudi prepričanje, da bo gibanje raslo lahko le v tesnem sodelovanju z jugoslovanskim partizanskim gibanjem.⁶³ Posebej še zato, ker naj bi Avstrijo povezoval nacionalni interes z obema slovanskima sosedama (Jugoslavijo in Češkoslovaško) »danes v obliki boja zoper nemško gospodstvo, jutri pa kot močan jez zoper nemški imperializem«.⁶⁴

Ernst Fischer je iz Moskve na avstrijsko osvobodilno gibanje gledal drugače. Sredi januarja 1944 je odločno trdil, da je organizatorica bojov z nemškimi silami in gonilna sila partizanskega gibanja na južnem Koroškem in na južnem Štajerskem avstrijska osvobodilna fronta, čeprav je priznaval, da se v sodelovanju z jugoslovansko osvobodilno armado na avstrijski meji oblikujejo partizanske skupine.⁶⁵ Pozval je Avstrijce na oborožen boj po tradicijah Andreasa Hoferja in jim kot »bleščeč primer« predstavljal slovanske sosede.⁶⁶

⁵⁹ ZS, 27. 11. 1943, št. 44, str. 4.

⁶⁰ YA, 18. 12. 1943, št. 26, str. 2.

⁶¹ ZS, 8. 1. 1944, št. 1, str. 3; 6. 5. 1944, št. 18, str. 5. 2. 12. 1944, št. 1/2; 20. 5. 1944, št. 20, str. 1; 17. 6. 1944, št. 24, str. 6; YA, 2. 12. 1944; velik del teh člankov je bil posnet iz oddaj moskovskega radia Avstrija.

⁶² ZS, 25. 12. 1943, št. 48/49, str. 2.

⁶³ ZS, 15. 1. 1944, št. 2, str. 1.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ ZS, 22. 1. 1944, št. 3, str. 1.

⁶⁶ Ibidem str. 2.

Kljub pozivom se skoraj pol leta zatem položaj avstrijskega odporniškega gibanja ni bistveno spremenil. Komunistični voditelji so zato preko moskovskega radia proglasili organiziranje partizanske armade v Avstriji med odločilne in najpomembnejše naloge vseh patriotičnih Avstrijcev.⁶⁷ Friedl Fűrberg je v oddaji radia Avstrija iz Moskve dejal: **Avstrijsko partizansko gibanje je še vedno na začetkih**, čeprav imajo avstrijski partizani pomoč in nesebično podporo jugoslovanske armade maršala Tita, kar v mnogočem lajša njihove naloge.⁶⁸ Po njegovem mnenju ni dovolj, da je partizansko gibanje razvito samo na južnih mejnih področjih Avstrije, temveč »potrebuje partizansko gibanje podporo vse Avstrije. Na vseh ozemljih Avstrije so ubežniki iz nemške fašistične armade, iz »Arbeitsdiensta«, iz vojnih podjetij. Njihovo mesto je pri partizanih.«⁶⁹

Ernst Fischer je bil enakega mnenja kot Fűrberg, le da je bil še določnejši in je s svojimi ugotovitvami še bolj jasno pokazal na nerazvitost avstrijskega odporniškega gibanja: »Gre za staro avstrijsko bolezen: odlašati z bojnimi akcijami z izgovorom: Ni še čas, toda v odločujočem trenutku bomo udarili. To je iluzija. Ne da se udariti v odločilnem trenutku; če niso že prej, v boju, zrasli izkušeni voditelji in bile oborožene osnovne enote. Tudi jugoslovanska ljudska in osvobodilna armada ni padla z neba.«⁷⁰ Nadaljeval pa je takole: »V Avstriji očitno še niso prisotni pogoji za splošni ljudski upor. Toda ti lahko nastanejo le, če se bo vedno več in več avstrijskih borcev za svobodo odločilo za bojne akcije in če se bo vedno bolj širil duh in zgled oboroženega odpora proti Hitlerjevim fašistom.«⁷¹

Ker je edino pomembnejše oboroženo odporniško gibanje še vedno ostalo na s Slovenci naseljenem ozemlju Avstrije, se je maja 1944 radio Avstrija iz Moskve odločil, da bo odslej poročal o partizanskih bojih na Koroškem v posebni, redni oddaji z naslovom »Poročila z bojne fronte koroških partizanov«.⁷² Ze 13. maja je pisal »Zeitspiegel« o »senzacionalnem porastu partizanske vojne« na Koroškem, ko je iz poročila radia Avstrije z dne 4. maja 1944 povzel dogajanja na koroškem bojišču. Poudarjal je »velikansko pomoč Titovih partizanov, ki je Avstrijci nikoli ne bodo pozabili«, saj imajo boji na Koroškem »velikanski pomien za avstrijski osvobodilni boj«.⁷³ V pozivu avstrijske osvobodilne fronte z dne 6. maja 1944, ki ga je prav tako objavil radio Avstrija, pa najdemo za tisti čas značilno vprašanje: »Ali bo solidarnost jugoslovanskega ljudstva z avstrijskim osvobodilnim bojem večja kot naša lastna?« Vprašanje namreč opozarja na dejstvo, da si je avstrijska osvobodilna fronta začela prilaščati pretežno slovensko partizansko gibanje na Koroškem in Štajerskem. Drugače si ne moremo razlagati v »Zeitspieglu« uporabljene termine »avstrijsko partizansko gibanje«, ki ga podpira »jugoslovanska ljudska armada«. Nikjer ni govora o »slovenskih koroških partizanih«, ki delujejo v sklopu JA, čeprav radio pravilno ugotavlja: »da se je na jugu začel (sic!) oborožen boj za osvoboditev domovine.«⁷⁵ Domala celoten poziv avstrijske osvobodilne fronte temelji na ločevanju »avstrijskega partizanskega gibanja« in »jugoslovanske ljudske armade«, ki se ji sicer na vso moč zahvaljuje za pomoč, obenem pa poskuša prikazovati partizansko bojevanje na Koroškem kot rezultat uspešnega delovanja avstrijske osvobodilne fronte in mladane množičnega odhajanja nemškogovorečih Avstrijcev v partizane.⁷⁶

Celo sicer Slovencem naklonjeni Willi Scholz je maja 1944 ločeval avstrijsko odporniško gibanje od slovenskih partizanov in jugoslovanske Titove vojske. Le pri opisovanju partizanske akcije na območju Obirja je zapisal, da so sodelovali avstrijski in slovenski partizani, vendar je iz konteksta jasno, da pod »slovenski partizani«

⁶⁷ ZS, 6. 5. 1944, št. 18, str. 1/2.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² ZS, 13. 5. 1944, št. 19, str. 1/2.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem str. 2.

razume tiste z južne strani Karavank. Iz njegovega članka »Tito trka na vrata Avstrije« je razvidno, da tudi sredi leta 1944 o kakšnem vseavstrijskem odporiškem gibanju ni mogoče govoriti. To je še posebej očitno, ko je ob koncu sestavka ugotovil, da bi bila okrepitev avstrijskih oddelkov v Titovi armadi močna politična in moralna podpora avstrijski osvobodilni fronti, pa tudi iz zadnjega stavka, ko pravi: »Tito trka na vrata Avstrije. Tudi mi želimo biti poleg, da bi odprli Avstriji vrata v svobodo.«⁷⁷

Scholz se je v naslednjem članku »Sprava za Slovenijo« spet odločno zavzel za popravilo krivic slovenskemu prebivalstvu, tudi tistemu, ki živi na Koroškem in ki »na noben način ni bilo deležno neomejene nacionalne svobode«. Zapisal je, da so Avstrijci odgovorni za Steindla, Rainerja, Glaise — Horstenaua, Bauerja in Kammerhöferja, ki imajo na duši desetisoče Slovencev. »Mi Avstrijci moramo poravnati ta dolg tako, da bomo brez usmiljenja danes in v prihajajoči novi Avstriji iztrgali vse korenine nemške politike v Avstriji... V tej odločni borbi zoper Nemce lahko poravnamo dolg slovenskemu narodu.«⁷⁸

Čim bolj se je blizal čas zloma nacistične Nemčije, tem bolj pogosti, zlasti pa vedno bolj roteči, so postajali apeli avstrijskih komunističnih emigrantov. Pozivali so na vseljudski odpor zoper nacizem. Vedno bolj močna je postajala tudi koroška slovenska osvobodilna vojska in osvobodilno gibanje ter z njim jugoslovanska ljudska armada. Tudi tuji javnosti ni bilo več mogoče skrivati resnice, kdo se pravzaprav v veliki večini bori na jugu Avstrije zoper naciste. Konec julija je o tem pisal Ernst Fischer, ki prej ni ravno rad priznaval koroškim Slovincem večje udeležbe pri osvobodilnem boju. V članku »Rešitev Avstrije« je zapisal: »Tudi pred vrati Avstrije stoji osvobodilna armada: slovenska ljudska armada. Za osvobodilni boj avstrijskega ljudstva bi bilo neizmerne pomena, če bi avstrijski patrioti znali iz tega dejstva potegniti vse potrebne zaključke. V trdni in bratski bojni skupnosti vseh organizacij in skupin avstrijskega odporiškega gibanja s slovensko ljudsko armado leži realna možnost za osvoboditev Avstrije, preden bodo Nemci našo domovino docela uničili. Tu na Koroškem, v boju slovenske ljudske armade, tu so moči, ki jih potrebuje ljudstvo. Tukaj najdejo avstrijski patrioti mogočno oporo, tukaj najdejo vojaške in organizacijske izkušnje za organizacijo splošnega ljudskega upora.«⁷⁹

Tik pred kapitulacijo Nemčije je »Zeitspiegel« objavil poročilo akcijskega komiteja avstrijske osvobodilne fronte z Dünaja, ki govori o stanju partizanskega bojevanja v Avstriji v novembru 1944. Čeprav se v poročilu trudijo, da bi območje partizanskih bojev kar se da razširili, je vendarle tudi iz njega jasen dejanski položaj, ki se ni spremenil vse od leta 1942. Ne da bi se spuščali v preverjanje točnosti številčnih podatkov, povejmo, da je v poročilu zapisano, da se na Tirolskem bori približno 2000 partizanov, na južnem Koroškem med 5 in 6 tisoč, na Gradiščanskem 1500 in zgornjem Avstrijskem okoli 600—1000 ljudi. Podatki iz poročila, ki govorijo, da so se razen na Koroškem, kjer je partizane podpirala jugoslovanska ljudska armada, protinacistični borci predvsem skrivali po gozdovih in so se morali odreči vojaških akcij ali pa se omejevati na manjše sabotaže, dokazujejo obstoj trdno organiziranega, za boj sposobnega in voljnega ter idejno jasno protinacistično in narodnoosvobodilno usmerjenega partizanskega gibanja, le na obmejnih ozemljih, z Jugoslavijo, naseljenih s Slovenci ter v veliko manjši meri na meji s Čehoslovaško, kjer so delovali čehoslovaški partizani.⁸⁰

Tudi razglas »Avstrijskega svetovnega gibanja«, ki ga je preko londonskega BBC prebral Willi Scholz septembra 1944, samo poziva prebivalstvo Avstrije, naj se priključi partizanskim skupinam na Koroškem in naj se začne ustanavljati oborožene patriotične bojne skupine.⁸¹ Konec leta 1944 so tudi nove organizacijske oblike

⁷⁷ Ibidem str. 5.

⁷⁸ ZS, 20. 5. 1944, št. 20, str. 2.

⁷⁹ ZS, 22. 7. 1944, št. 29, str. 3.

⁸⁰ ZS, 28. 4. 1945, št. 17, str. 5.

⁸¹ ZS, 30. 9. 1944, št. 39, str. 1.

avstrijskega odporniškega gibanja pokazale, kje se odvija protifašistični boj. V gorah se je ustanovil »Deželni komite osvobodilne fronte za Koroško in Štajersko«, sestavljen iz predstavnikov različnih političnih strank (krščanski socialisti, socialdemokrati, komunisti itd.). Ta je preko moskovskega radia Avstrija 1. januarja 1945 naslovil poziv na avstrijsko prebivalstvo. V prvi točki štiri točke obsegajočega besedila je bilo med drugim rečeno: »Avstrijska osvobodilna fronta se na vso moč trudi, da bi usmerila patriote avstrijskega ljudstva v boj proti hitlerjevi Nemčiji. Na Koroškem in Štajerskem so že bile ustanovljene manjše partizanske skupine, vendar si je osvobodilna fronta postavila za nalogo razviti oboroženi boj v vsej deželi.«⁸²

Tudi tik pred koncem vojne, aprila 1945, se položaj ni bistveno spremenil. Ko se je v začetku aprila 1945 avstrijska osvobodilna fronta spomeno, ki so jo poslali preko jugoslovanskega vrhovnega poveljstva Stalinu, Churchillu in Rooseveltu, predstavila zaveznikom, ni prosila pomoči za razvoj lastnega odporniškega gibanja, temveč za ustanovitev večjih avstrijskih enot v okvirih njihovih armad.⁸³ Avstrijska osvobodilna fronta se je torej dobro zavedala pomena zavezniškega pogoja za obnovo Avstrije, skupaj z emigracijo, o kateri govorimo, pa je tudi že dolgo vedela, da ji kljub naporom in resnemu namenu ni uspelo organizirati širšega oboroženega protinacističnega boja v Avstriji.

Roteči apeli prebivalstvu, naj zgrabi za puško, zagotavljanje zaveznikom, da bodo organizirali vseljudsko protifašistično gibanje, posipanje s pepelom krievde za sodelovanje v vojni na strani Hitlerja in neprestano iskreno zahvaljevanje jugoslovanskim partizanom, kakor tudi propagandistično prisvajanje boja slovenskih koroških partizanov, kaže na latentno zaskrbljenost domoljubno mislečih Avstrijcev za usodo povojne Avstrije. Jasno jim je bilo, da bodo zaradi neizpolnjevanja pogoja moskovske deklaracije o bodočnosti Avstrije, še bolj avtoritativno kot bi sicer, odločali drugi.

Emigranti so v drugi polovici leta 1944 začeli tudi intenzivno razmišljati in širše pisati o bodočnosti Avstrije, še posebej o odnosih z novo Jugoslavijo. Ena najpogostejših stalnic pisanja o bodočnosti Avstrije je bilo nenehno zatrjevanje, da mora biti država v dobrih odnosih s sosedo. Ernst Fischer je iz Moskve zatrjeval, da pomeni za avstrijsko ljudstvo »bratsko, bojno, tovarištvo z junaškimi Slovenci in z vsemi slovanskimi sosédnimi národi aktualno in zgodovinsko življenjsko vprašanje.«⁸⁴ Zavedel se je, da bi lahko Slovenci Avstrijcem ne zaupali in jim zaradi njihovega sodelovanja v vojni na strani Hitlerja in obnašanja kot »Herrennation« ne pomagali. Bil pa je tudi prepričan, da bodo sporna vprašanja iz preteklosti lahko rešljiva le v primeru, da bodo Avstrijci skupaj s Slovenci pregnali naciste.⁸⁵ Tudi FAM se je izrekla za prijateljske odnose z Jugoslavijo. Priznavala in pozdravljala je nesebično pomoč jugoslovanske armade pri razvoju avstrijskega odporniškega gibanja pri osvobajanju domovine. Prav za pomoč naj bi v bodočnosti pomenila trden temelj avstrijsko-jugoslovanskega prijateljstva, ki bo dolgotrajno le, če ga bosta obe strani pazljivo negovali.⁸⁶

Že omenjeni novoletni poziv »Deželnega komiteja osvobodilne fronte za Koroško in Štajersko« iz leta 1945 se v četrti točki priključuje politični usmeritvi moskovskih in londonskih emigrantov. Zapisali so: »Naše bojno tovarištvo z jugoslovanskim ljudstvom je več kot simbol. To je izraz želje Avstrije, da hoče v prijateljstvu živeti s svojimi slovanskimi sosédi na severu, jugu in vzhodu.«⁸⁷

Ureditev mejnega = nacionalnega vprašanja z Jugoslavijo s potegnitvijo etničnih meja, ni bila nikoli omenjena. Nasprotno. Radio »Avstrija« je ob osvoboditvi Celovca 8. maja 1945 oddal naslednje sporočilo: »Trditve, da prihajajo jugoslovanske enote kot zavojevalci, so nesramna laž. Titove enote nimajo namena prilastiti si niti

⁸² ZS, 6. 1. 1945, št. 1, str. 1.

⁸³ ZS, 7. 4. 1945, št. 14, str. 1.

⁸⁴ ZS, 7. 10. 1944, št. 40, str. 3.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ ZS, 14. 10. 1944, št. 41, str. 5.

⁸⁷ ZS, 6. 1. 1945, št. 1, str. 2.

koraka/ozemlja.⁸⁸ Tudi manifest KPA, ki ga je izdala konferenca vodilnih članov te stranke februarja 1945, ne omenja neposredno ne Jugoslavije, ne boja naših partizanov in ne problematike koroških Slovencev.⁸⁹

Ob končnem grobem ocenjevanju prizadevanj avstrijske emigracije, izbrane v FAM, se pridružimo mnenju Toneta Fajfarja, ki je med vojno tudi prišel v stik z njo: »... Kolikor sem mogel dognati po vojni ta prizadevanja (po organiziranju antifašističnega odpora op. p.) niso doživela kaj prida odziva v domovini, prav tako kot naš avstrijski bataljon, ki je bil najbrž edina protihitlerjanska oborožena enota (! op. p.). Poskusi, da bi se protifašistični elementi v Avstriji med vojno organizirali, so imeli majhne uspehe in zlasti po tem, ko so Avstrijo zasedli zavezniki, niso prišli do političnega izraza. Konservativne strankarske sile so vnovič oživele in se med seboj povežale ter obnovile staro razmerje sil. Tisti, ki so aktivno delali proti nacizmu, so se izgubili v strankarskih prerivanjih ali pa našli zavetje v zelo maloštevilni avstrijski komunistični stranki. Tako tudi prizadevanja londonskih Avstrijcev, ki so se iskreno hoteli približevati novi Jugoslaviji, po vojni niso imela v avstrijskem javnem življenju opaznega odmeva.«⁹⁰

III.

Prva številka »Mitteilungen des Antifaschistischen Büros Österreichischer Kriegsgefangener« je izšla decembra 1943 kot šapirografiran list, ki so ga tiskali šele od maja leta 1945 dalje. List je zastopal domala identično politično linijo kot »Zeit-spiegel« in zato ne moremo govoriti o bistvenih razlikah. Na drugi strani pa velja podčrtati, da so »Mitteilungen« samo neke vrste informacijski list avstrijskih vojnih ujetnikov, ki so smeli pisati le tako, kot so jim narokovale sovjetske oblasti, kar pomeni, da niso imele nikakršnega posebnega, svojega stališča do avstrijskih problemov.

Tudi »Mitteilungen« od prve številke naprej spremljajo razvoj osvobodilnega gibanja v Avstriji, zlasti vpliv in pomoč jugoslovanskih partizanskih enot. Čeprav decembra 1944 dovolj podrobno pišejo o antinacističnem boju na južnem Koroškem in Štajerskem, ne da bi pri tem omenjali delež domačega slovenskega prebivalstva, so tudi »Mitteilungen« mnenja, da je »avstrijsko ljudstvo s svojo osvobodilno borbo še vedno ostalo za drugimi narodi.«⁹¹ Očitno je, da se »Mitteilungen« zavedajo ožemeljske ozkosti antinacističnega odpora, ki je omejen le na Koroško, Štajersko in delno na Tirolsko,⁹² ter da jim veliko pomeni ustanovitev prvega avstrijskega bataljona v sestavi jugoslovanske armade. Dan ustanovitve tega bataljona, 24. november 1944, so imenovali »slaven dan« (Ehrentag) v boju za svobodo in neodvisno Avstrijo.⁹³ Menili so celo, da pomeni ustanovitev avstrijskega bataljona »predujem zaupanja, ki nam ga ponujajo Jugoslovani pod vodstvom slavnega maršala Tita«. S tem nastaja v skupnem boju prijateljska zveza, ki je za bodočnost Avstrije izrazito dragocena.⁹⁴

Avstrijski vojni ujetniki so podprli novoletno poslanico »Deželnega komiteja osvobodilne fronte za Koroško in Štajersko« iz leta 1945,⁹⁵ v svoji zavzetosti pri podpiranju jugoslovanskega antinacističnega boja in povzdigovanju Slovanov nasploh ter Slovencev posebej pa niso bili imuni pred izrazitim pretriranjem. Tako so za trjevali, da je bil na Koroškem, Štajerskem, v velikem delu Nižje Avstrije in Salzburške jeziku prebivalstva do poznega srednjega veka slovenski ter da so še v 14. stoletju na Dunaju več govorili slovensko kot nemško.⁹⁶

⁸⁸ ZS, 12. 5. 1945, št. 19, str. 1.

⁸⁹ ZS, 3. 3. 1945, št. 9, str. 5 in 10. 3. 1945, št. 10, str. 4/5.

⁹⁰ Tone Fajfar, Odločitev, Založba Borec, Ljubljana 1981, II. izdaja, str. 545.

⁹¹ Mitteilungen des Antifaschistischen Büros österreichischer Kriegsgefangener (dalje: Mitteilungen), december 1944, št. 1, str. 6.

⁹² Ibidem str. 2.

⁹³ Mitteilungen, december 1944, št. 2, str. 1.

⁹⁴ Ibidem str. 3.

⁹⁵ Mitteilungen, januar 1945, št. 3, str. 1.

⁹⁶ Ibidem str. 18.

Enako kot FAM so tudi avstrijski vojni ujetniki v Sovjetski zvezi videli eno pomembnih komponent avstrijske povojne politike v prijateljstvu s sosednimi državami, zlasti slovanskimi in še posebej z Jugoslavijo. Tudi oni nikjer izrecno ne omenjajo poravnave osnovnega avstrijsko-jugoslovanskega spora — koroškega manjšinskega vprašanja. »Mitteilungen« maja 1945 še enkrat podčrtujejo pomembnost zupanja, ki ga ima avstrijsko ljudstvo do jugoslovanske-slovenske osvobodilne armade, in med drugim zapišejo: »Za vsakega avstrijskega patriota je zato obveza, da s svojim zadržanjem budi prepričanje o rojstvu nove Avstrije, ki bo nastala v boju zoper hitlerizem; Avstrije, ki bo s svojimi sosedi živela v miru in prijateljstvu; Avstrije, ki ne bo več služila kot prednja straža antislovanske kombinacije.«⁹⁷

Zusammenfassung

DIE ÖSTERREICHISCHE EMIGRATION 1941—1945 UND DIE JUGOSLAWISCHE FRAGE

Dušan Nečak

Die Abhandlung spricht von der Tätigkeit demokratisch gesinnter Österreicher, die infolge ihrer politisch-ideologischen Orientierung die Heimat verlassen mußten. Im ersten Teil faßt der Autor die wichtigsten Feststellungen der österreichischen Geschichtsschreibung über die österreichische Emigration kurz zusammen. Er weist auf die Verbreitung dieser Emigration in vielen Staaten der Welt — in Frankreich, Großbritannien, den USA, der Sowjetunion, den Staaten Südamerikas hin und beschreibt deren Entwicklung in zwei Hauptzentren — in der Sowjetunion und Großbritannien. Im groben werden die österreichischen Emigranten nach 1938 in drei Gruppen unterteilt: die erste Gruppe wurde aus Mitarbeitern und Anhängern des Dollfuß-Schuschnigg-Regimes oder aus Personen, die auf irgendeine andere Weise mit diesem Regime verbunden waren, zusammengesetzt; die zweite Gruppe bestand aus österreichischen Sozialdemokraten, die schon nach den Februarkämpfen 1934 emigriert waren, und aus revolutionären Sozialisten, die nach dem Anschluß in die Emigration gegangen waren; die dritte Gruppe umfaßte Juden Emigranten, die aus Rassengründen die Heimat verlassen mußten. Diese letzte Gruppe wird in der Abhandlung nicht berücksichtigt, gesondert aber wird die Gruppe der prokommunistisch orientierten Emigration behandelt.

Im zweiten Teil zeigt der Autor auf Grund vom Zeitungs- und Archivmaterial das Verhältnis der prokommunistischen Emigrantengruppe in London — FAM Freie Österreichische Bewegung — Free Austrian Movement — zu der jugoslawischen Frage, zum Volksbefreiungskampf in Jugoslawien, der Widerstandsbewegung in Österreich und der Zukunft Österreich. Als Grundquelle dafür diente dem Autor das Blatt dieser Emigration, der »Zeitspiegel«, sowie das Dokumentationsarchiv der österreichischen Widerstandsbewegung in Wien.

Im dritten Teil werden dieselben Fragen erörtert wie im zweiten, nur diesmal am Beispiel der österreichischen Emigration in der Sowjetunion. Hier geht es vorwiegend um österreichische Kriegsgefangene, als Forschungsgrundlage aber diente deren Blatt »Mitteilungen des Antifaschistischen Büros österreichischer Kriegsgefangenen«.

Die beiden behandelten Organisationen hatten ein positives Verhältnis zu den o. a. Fragen, doch hatten ihre Bestrebungen nach einer Wiedererweckung der Widerstandsbewegung in der Heimat sowie ihr Bemühen darum, daß das den Slowenen durch den Nazismus zugefügte Unrecht wieder gut gemacht werden sollte, weder in der Zeit 1941—1945 noch später, nicht den gewünschten Erfolg.

⁹⁷ Mitteilungen, maj 1945, št. 7—8—9, str. 29.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že devetindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevné zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« je moč naročiti na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 280 dinarjev, za posameznike 180 dinarjev, posamezna številka velja 120 dinarjev, dvojna številka 200 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALŠTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPFELJ IN STIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separadni odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

KONGRESI IN SIMPOZIJI

13., 14. IN 15. ZASEDANJE ČEŠKOSLOVAŠKO-JUGOSLOVANSKE
ZGODOVINSKE KOMISIJE

(Praga, 24. do 28. septembra 1979; Stubiške Toplice, 30. septembra do 4. oktobra 1980;
Martin, 19. do 23. oktobra 1981)

Češkoslovaško-jugoslovanska zgodovinska komisija je med najuspešnejšimi bilateralnimi komisijami Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije, saj so se jugoslovanski in češkoslovaški zgodovinarji preteklo leto zbrali v Martinu na Slovaškem že na svojem 15. zasedanju. Komisija se je vse od prvega zasedanja novembra 1966 (z izjemo leta 1970) sestajala vsako leto, in sicer izmenično na Češkoslovaškem in v Jugoslaviji. Za redno, vsakoletno delo komisije ima z jugoslovanske strani nedvomne osebne zasluge dr. Nikola Petrović, ki z zavzetostjo vzpodbuja in usmerja sodelovanje jugoslovanskih zgodovinarjev vse od smrti prvega predsednika jugoslovanske sekcije dr. Jorje Tadića leta 1969, njen dolgoletni član pa je tudi dr. Vasilij Melik, ki že več kot desetletje skrbi za ustrezno udeležbo slovenskih predstavnikov. Zgodovinski časopis je o delu komisije razmeroma redno poročal vse do njenega 12. zasedanja leta 1978 v Skopju. S kratkim prikazom želimo tako opozoriti na zadnja tri zasedanja komisije.

Češkoslovaško-jugoslovanska komisija se je trinajstič sestala v času od 24. do 28. septembra 1979 v Pragi, in sicer ob razpravi o »Gospodarskih in družbenih problemih prehoda od fevdalizma h kapitalizmu v 18. in v prvi polovici 19. stoletja«. Zasedanja se je udeležilo 11 jugoslovanskih in 43 češkoslovaških zgodovinarjev s skupno 11 referati in koreferati. Referate bi lahko razdelili v tri dele: prva tematska celota so bili referati, ki so obravnavali splošne zgodovinske težnje v 18. in v prvi polovici 19. stoletja v Evropi in Habsburški monarhiji, druga referati, ki so zajeli večje pokrajinske sklope (Srednja, Južna Evropa, Podonavje) in njihov gospodarski in družbeni razvoj v obravnavanem obdobju, in tretja referati, ki so se dotikali nekaterih pomembnejših vprašanj obdobja po posameznih pokrajinah današnje Češkoslovaške in Jugoslavije.

V prvi sklop bi lahko šteli predvsem dva referata: referat M. Šmerdyja »K tipologiji narodov habsburške monarhije v prvi polovici 19. stoletja« in referat tudi v zahodni Evropi znanega češkoslovaškega zgodovinarja M. Hrocha »K problematiki meščanskih revolucij v obdobju prehoda od fevdalizma h kapitalizmu«. Oba referata sta vzbudila razmeroma živo razpravo in razkrila, da so poizkusi tipologizacije kaj tvegana stvar. Zlasti Hrochova shema meščanskih revolucij, njihovih vzrokov in njihovega poteka (narisal jo je kar na tablo) se je zdela razpravljalcem presmetljiva, čeprav avtorjevemu prizadevanju po ugotovitvi širših zakonitosti v nastajalnju in razvoju meščanskih družb ni nihče odrekal določenega pomena. V zanimivi razpravi je Hroch sam priznal, da je njegova tipologija meščanskih revolucij problematična, menil pa je, da so z vidika ožjih geografskih področij in posameznih razvojnih posebnosti problematični vsi poizkusi tipologizacije, zaradi česar je potrebno takšne poizkuse presojeti z vidika širših geografskih in časovnih perspektiv.

V drugi tematski sklop bi lahko uvrstili referate F. Hejla (»Spremembe družbene strukture v srednji in jugovzhodni Evropi v dobi poznega fevdalizma«), Nikole Petrovića (»O ključnem pomenu prometa za uspeh merkantilistične politike v srednjem Podonavju«) in Z. Vesele (»Dežele južne Jugoslavije v socialno-gospodarski strukturi osmanskega cesarstva«). Medtem ko se je Petrović v svojem referatu v glavnem oprl na svojo, danes že širši javnosti znano knjigo o načrtovanih rečnih poteh po Savi in Donavi v 18. stoletju, je Z. Veselá (priznana češkoslovaška strokovnjakinja za vprašanje Turčije in Bližnjega vzhoda) pregledno orisala nekatere značilnosti v družbeno-gospodarskem razvoju evropskega dela Turčije. Tudi tu je prišlo med razpravljalci do razhajanj v oceni nekaterih splošnih razvojnih teženj, ki naj bi označevale sicer danes res že nekoliko pretogo postavljeno razmejitev med »fevdalizmom in kapitalizmom« v češkoslovaškem zgodovinopisju. J. Adamček je tako (v okviru tretjega tematskega sklopa) opozoril na »Nekatere probleme geneze kapitalizma na Hrvaškem« in pokazal na postopno uveljavljanje »kapitalističnih odnosov in kapitalističnega načina proizvodnje« v fevdalnih družbenih okvirih. Podoben referat o razmerah na Slovenskem je imel B. Grafenauer, ki je ob prikazu razvoja v slovenskih deželah poudaril širši avstrijski okvir, nato pa so sledili referati o posameznih družbeno-gospodarskih problemih v ožjih južnoslovanskih in češkoslovaških pokrajinah. V. Melik je govoril o narodno-politični in družbeni problematiki v slovenskih deželah v drugi polovici

18. in prvi polovici 19. stoletja, P. Vodopivec je poročal o prvih vplivih industrijske revolucije v slovenskih deželah, o razmerah v Makedoniji sta govorila G. Todorovski in R. Poplazarov, izredno zanimiva pa sta bila tudi referata I. Hadžibegovića («Predpogoj razvoja kapitalizma v Bosni in Hercegovini v 19. stoletju») in T. Kraljačića («Vpliv tujega kapitala na razvoj kapitalizma v Bosni in Hercegovini»).

S češkoslovaške strani so o podrobnejših raziskavah in analizah gospodarskih in družbenih sprememb v obravnavanem obdobju poročali predvsem slovaški zgodovinarji. Medtem ko je le referat E. Maura in J. Petrana («Vloga velike posesti v čeških deželah v obdobju prehoda od fevdalizma h kapitalizmu») podrobneje predstavil razmere v ožji Češki, je vrsta predavateljev opozarjala na najrazličnejše vidike razvoja na Slovaškem (Vzpon mest v slovaški zgodovini 18. stoletja — K. Kučerová, Mesto v gospodarsko-socialnem življenju Slovaške v 18. stoletju — A. Špiesz, Agrarno gospodarstvo na Slovaškem v obdobju razkrajanja fevdalizma — P. Horvath). O razvoju na Moravskem je poročal referat F. Sedlaka.

Prebranim referatom je sledila razprava, ki so se je udeležili tudi nekateri poslušalci — med njimi V. Žáček, P. Ratkoš in predsednik češkoslovaške sekcije komisije VI. Štátný. Po splošni oceni je bila razprava živa in zanimiva, referate pa naj bi češkoslovaška stran objavila v posebnem zborniku, kar se je že zgodilo. Udeleženci so zasedanje zaključili z ogledom Prage in nekaterih njenih pomembnejših kulturnih ustanov.

Stirinajsto zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije je bilo dobro leto kasneje v Stubiških Toplicah. Tokratna tema je segla v novejšo zgodovinsko obdobje, saj so češkoslovaški gostje in njihovi jugoslovanski gostitelji razpravljali o »gospodarskih, družbenih in političnih razmerah na Češkoslovaškem in v Jugoslaviji od leta 1919 do leta 1929«. Zasedanja se je udeležilo 22 udeležencev, njihovi referati (vseh je bilo 16) pa so se dotikali tako razvoja v obeh državah kot medsebojnih državnih odnosov. Uvodna referata sta najprej zarisala notranjepolitični okvir v obeh državah. Tako je J. Harna govoril o »Nastanku in razvoju političnega sistema na Češkoslovaškem v letih 1918—1929«, referat B. Gligorijevića (ki ga je v odsotnosti referenta prebral T. Stojkov) pa je obravnaval vprašanje o »vlogi monarhije v kraljevini SHS«. O socialno-gospodarskih razmerah pri Slovencih in Hrvatih v obravnavanem desetletju sta govorila F. Kresal in H. Matković, medtem ko je R. Poplazarov s svojim prispevkom opozoril na gospodarski in družbenopolitični položaj Makedoncev v Egejski Makedoniji. V tem smislu je njegov referat nekoliko izstopal iz programske celote, saj o razmerah v jugoslovanskem delu Makedonije ni bilo podrobnejšega poročila, vsi drugi referati z jugoslovanske strani pa so se omejevali na meje medvojne jugoslovanske države in niso posebej obravnavali narodnih skupin, ki so ostale izven teh meja.

Posebno pozornost poslušalcev je pritegnila razprava o meddržavnih odnosih in medsebojnih stikih med Češkoslovaško in Kraljevino SHS v prvem desetletju po prvi svetovni vojni. Bržčas je ostal večini prisotnih v spominu zlasti referat V. Vinaverja o »Kraljevini SHS in Češkoslovaški v Mali antanti«, ki je dinamično, duhovito in pregledno označil tako diplomatska razmerja kot dokaj različne, neredko ne le ugodne ocene o notranjih političnih razmerah in posameznih političnih osebnostih na obeh straneh. Po Vinaverju medsebojnih odnosov in ocen nikakor niso označevale le simpatije, nasprotno: stališča in nazor vodilnih političnih osebnosti na Češkoslovaškem in v Kraljevini SHS so se preveč razlikovali, da bi diplomatsko zaveznitvo lahko preraslo v resnično medsebojno naklonjenost. Na nove diplomatske dokumente o nastanku Male antante je opozorila L. Aleksić, referat P. Hradečnjyja o »Notranjepolitičnih vidikih odnosov med Češkoslovaško in Kraljevino SHS« pa se je omejil na leta 1925—1928 in prav tako opozoril na vrsto novih dejstev. O odnosu Kominterne do Kraljevine SHS je govorila G. Vlačić in naglasila dokaj skeptično stališče kominternskih in sovjetskih voditeljev ob vprašanju prihodnosti Jugoslavije: vsaj v prvih letih naj bi v vodstvu Kominterne menili, da je na novo nastala večnacionalna država lahko le prehodna tvorba, ki ji ni usojeno dolgo življenje in bo slej ali prej razpadla v vrsto nacionalnih držav. V skladu s temi ocenami naj bi Kominterni v obravnavanem obdobju tudi oblikovala svojo politiko do KPJ.

O drugih stikih — gospodarskih in kulturnih — je bilo na žalost na srečanju v Stubiških Toplicah manj govora. Mira Kolar Dimitrijević je sicer v svojem referatu obširneje opozorila na »stike med Češkoslovaki in Hrvati ob vprašanju obnove dežele in izgradnje socialne politike od prve svetovne vojne do velike gospodarske krize«, medtem ko je R. Petrović orisal vlogo Iva Vojnovića v jugoslovansko-češkoslovaških stikih v istem času. Brez dvoma bi bilo mogoče o stikih na gospodarskem in kulturnem področju med obema državama povedati še več; odsotnost tovrstnih referatov (stiki med Čehi in Slovenci med obema vojnoma na primer) ponovno razkriva, da posvečamo kulturni in gospodarski zgodovini v Jugoslaviji in tudi na Slovenskem še premalo pozornosti in smo zlasti v preiskovanju mednarodnih stikov močno v zaostanku.

Več referatov je zato opozorilo na nacionalno problematiko v obeh državah. O nacionalnih razmerjih na Češkoslovaškem je govoril M. Kropilak, o odnosu radikalne stranke do nacionalnega vprašanja T. Kraljačić, o KPJ in narodnem vprašanju v Kraljevini SHS D. Pešić in o politiki KPJ in narodnem vprašanju v Makedoniji O. Ivanovski. K. Herman je prebral referat o vplivu revolucionarnega delavskega gibanja na oblikovanje političnega sistema na Češkoslovaškem po prvi svetovni vojni.

Po prebranih referatih je prišlo tudi v Stubiških Toplicah do žive, splošne razprave, ki so se je poleg referentov in članov komisije udeležili tudi drugi udeleženci zasedanja. Hkrati je že ob otvoritvi zasedanja predstavnik makedonske delegacije predstavil prve izvide tiskanega zbornika referatov z 12. zasedanja, ki je bilo leta 1978 v Skopju. Udeleženci srečanja v Stubiških Toplicah so sklenili svoje delo z obiskom Gubčevega spomenika in Kumrovca.

Petnajsto zasedanje komisije je imelo jubilejno obeležje. Češkoslovaški gostitelji so ob tej priložnosti izdali kratko, broširano publikacijo, ki je pregledno predstavila delo komisije vse od njenega nastanka. Zasedanje je bilo po dogovoru na Slovaškem in Češkoslovaški zgodovinarji so za mesto srečanja izbrali Martin, znamenito kulturno središče Slovaške, v katerem je bila leta 1863 ustanovljena Slovaška matica, mesto, ki se danes ponaša z vrsto tradicionalnih kulturnih spomenikov in veličastno zgradbo, v kateri med drugim domuje Slovaška narodna knjižnica. Kraj zborovanja je bil tako več kot dobro izbran, saj je omogočil udeležencem iz Jugoslavije neposrednejši stik s slovaško kulturno zgodovino in čeprav bežno, vendar koristno informacijo o knjižnih fondih njene nacionalne biblioteke. Ogledu biblioteke in bogatega, nazorno urejenega slovaškega muzeja so organizatorji naklonili dovolj časa in pozornosti, da so se lahko jugoslovanski obiskovalci podrobneje seznanili z njima, kar je marsikomu zapustilo nepozaben vtis.

Tema srečanja v Martinu je bila v časovnem in tematskem pogledu nadaljevanje razprav in razmišljanj v Stubiških Toplicah: »Jugoslavija in Češkoslovaška od leta 1929 do razpada meščanskih, političnih, družbenih in gospodarskih sistemov«. Večina referatov se je dotikala predvsem problematike političnih bojev in razmerij. V. Plevza je tako zelo splošno opredelil vlogo Komunistične partije Češkoslovaške v boju proti fašizmu, N. Petrović pa je opozoril na različne ocene vojaškega puča 17. marca 1941. Sledila je vrsta referatov, ki so poizkušali opredeliti značaj revolucionarnih gibanj in zlasti obeh komunističnih partij, češkoslovaške in jugoslovanske, v obdobju tridesetih let. V tem sklopu je M. Vasić govoril o »vzponu revolucionarnega gibanja v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno« in se v svojem referatu posebej zadržal pri prelomu, ki ga za zgodovino KPJ pomeni Titov prihod v njeno vodstvo leta 1937. S češkoslovaške strani je A. Krivá predstavila prizadevanje komunistične partije Češkoslovaške po uveljavitvi leninske teorije revolucije v času boja proti fašizmu, medtem ko je M. Stiplovšek orisal vlogo KPJ na Slovenskem v boju za akcijsko enotnost delavstva pred drugo svetovno vojno. O politiki KPJ Makedonije in razmerah v Makedoniji v istem času je poročal O. Ivanovski.

Vsebinsko zaokroženo celoto so predstavljali referati, ki so opozarjali na meščansko politiko in meščanske stranke v obeh državah. V tem okviru je H. Matković govoril o »značaju šestojanuarske diktature v Jugoslaviji«, F. Sivak pa o kršitvi meščansko-demokratskih svobod v češkoslovaškem parlamentu in o boju komunistične partije Češkoslovaške proti njej. Več češkoslovaških referentov je nato obravnavalo meščanske politične stranke na Češkoslovaškem v tridesetih letih (J. Harna, I. Kamenec, o vlogi vojske je zelo zanimivo, z opozorili na novo in nepoznana dejstva govoril V. Vávra), medtem ko je o meščanski politiki na Slovenskem v zaokroženem in sugestivnem referatu poročal J. Prunk. Razpravo o političnih razmerah v Jugoslaviji v tridesetih letih sta dopolnjevala referata T. Stojkova o »rezultatih parlamentarnih volitev v Jugoslaviji kot izrazu političnega razpoloženja volivcev« in V. Melika o »skupščinskih volitvah v Sloveniji« v tridesetih letih.

Zanimivo je, da so bili tokrat v ozadju referati, ki so obravnavali odnose med obema državama, čeprav bi bilo bržčas o odnosih med Češkoslovaško in Jugoslavijo v tridesetih letih marsikaj povedati. B. Gligorić je v tej zvezi v sicer preglednem, a zelo splošnem prikazu predstavil protifašistično gibanje v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno in posebej opozoril na odnos tega gibanja do usode Češkoslovaške. Širše težnje v zunanjepolitični usmeritvi Jugoslavije v letih 1929—1941 je opredelil Z. Avramovski in notranjepolitične premisleke v odnosu do Jugoslavije v češkoslovaški zunanji politiki tridesetih let L. Deák. Podobno kot pred letom dni v Stubiških Toplicah so se na prikaze notranjepolitičnih razmer v obeh državah navezovali referati o nacionalnih razmerjih in narodni politiki revolucionarnih strank. O teh vprašanjih so s svojimi referati — vsak s svojega vidika — razpravljali M. Kropilák (Nacionalno vprašanje v meščanski Češkoslovaški), J. Kolečka (Narodni program komunističnih strank v tridesetih letih) in F. Filipič (KPJ-KPS in nacionalno vprašanje).

Referati, ki so obravnavali gospodarsko problematiko, so se na žalost v glavnem omejevali na prikaz razmer v posameznih delih obeh držav. V tem smislu je M. To-

dorovski govoril o »gospodarskih, političnih in nacionalnih osnovah delavskega gibanja v Makedoniji v tridesetih letih« in se zadržal predvsem pri socialno-gospodarski problematiki makedonskega delavstva pred drugo svetovno vojno. O istem vprašanju, čeprav s širših vidikov, je v svojem referatu razpravljal R. Poplazarov. O gospodarskih in družbenih razmerah na Slovenskem je poročal F. Kresal, medtem ko je A. Hadžimirovič v svojem referatu opredelil značilnosti gospodarske in socialne strukture v Bosni in Hercegovini v tridesetih letih. Češkoslovaška stran se je lahko tokrat predstavila le z enim referatom z gospodarsko tematiko, kar glede na gospodarski pomen Češkoslovaške med obema vojnama res ni dovolj: v njem je poizkušal F. Dudek zarisati gospodarski razvoj na Češkoslovaškem v obravnavanem obdobju. Posebno doživetje v tem sklopu pa je bil, vsaj za podpisane, referat M. Kolar-Dimitrijevič o tovarni gume in obutve Bata v Borovu in vplivu te tovarne na širše gospodarsko-družbene razmere v Jugoslaviji v letih 1931—1941, saj je na konkretnem primeru tovarne, njenega odnosa do delavstva in njene gospodarske politike živo in neposredno razkril značilnosti kapitalistične podjetniške politike tako na Češkoslovaškem kot v Jugoslaviji. Oris Batinega agresivnega uveljavljanja na jugoslovanskem trgu in neprizanesljivega odnosa do delavstva je bil svojstven primer za to, kako je mogoče včasih nazorneje predstaviti problem z opozorilom na posamezen primer kot s preglednim prikazom.

O kulturnih zvezah — in te so bile v času med obema vojnama med Češkoslovaško in Jugoslavijo, kot je znano, zelo bogate — pa tudi v Martinu praktično ni stekla beseda. V bistvu jim je bil namenjen le referat M. Eliša o stikih Slovaške matice s podobnimi ustanovami v Jugoslaviji v tridesetih letih, pri čemer pa se je seveda tudi ta referat dotikal predvsem dejavnosti Slovaške matice. Prav v tem pogledu bi želeli v prihodnje plodnejšo razpravo.

Udeleženci zasedanja v Martinu so srečanje zaključili z ekskurzijo po poteh narodne vstaje v Turcu med drugo svetovno vojno, obiskali več spomenikov in se udeležili različnih družabnih srečanj. Ob vseh treh opisanih zasedanjih češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije so se na posebnem sestanku srečali tudi stalni člani komisije, ki so razpravljali o njenem bodočem delu in sestavili poročila o preteklem. Čeprav je jezik — kljub podobnostim — po svoje še vedno določena ovira (na zasedanjih se navadno govori v češčini, slovaščini in srbohrvaščini), so sestanki češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije priložnost za plodno izmenjavo mnenj in navezovanje osebnih poznanstev. Prav v tem pogledu pa komisija — kljub neredko zelo različnim pogledom na posamezna vprašanja — že vsa leta posebej uspešno izpolnjuje svojo nalogo.

Peter Vodopivec

PETI KOLOKVIJ O RAZSVETLJENSTVU V MATRAFÜREDU (MADŽARSKA)

24. do 28. oktobra 1981

Kolokviji v Matrafüredu, ki jih vsaka tri leta organizira Inštitut za književne študije madžarske akademije znanosti, naj bi bili prvotno namenjeni predvsem izmenjavi spoznanj in raziskovalnih rezultatov francoskih in madžarskih raziskovalcev 18. stoletja. Krog udeležencev pa se je naglo širil in tako je peti kolokvij o razsvetljenstvu oktobra lani združil v prijetnem in delavnem vzdušju počitniškega doma akademije v Matrafüredu k razpravi že okoli petdeset udeležencev iz Velike Britanije, Belgije, Kanade, Španije, Francije, Madžarske, Italije, Demokratične republike Nemčije, Poljske, Romunije, Sovjetske zveze in Jugoslavije. Predmet razprave sta bili dve temi: tema A z naslovom: »Človek razsvetljenstva« (*«L'homme des Lumières»*) in tema B: »Ideologije v srednji in vzhodni Evropi v 18. stoletju« (*«Les idéologies en Europe Centrale et Orientale au 18e siècle»*). Uvodne referate k obema temama so udeleženci prejeli nekaj mesecev pred kolokvijem, kar je omogočilo temeljito pripravo na razpravo in osredotočenje na izhodišča referentov. Kolokvij je dobil tako izrazito dinamičen značaj, v razpravi so se po enkrat in večkrat oglasili vsi udeleženci (pri čemer so razumljivo prednjačili Francozi, saj je bil pogovorni jezik francoščina), zato je bil program mestoma celo nekoliko preveč natrpan (zasedanja so trajala ves dan z dvournim odmorom za kosilo). Toda za slovenskega udeleženca, nevajenega temperamentnih in in odločnih strokovnih razhajanj, je bilo takšno polno in dinamično srečanje posebno doživetje.

Uvodni referat k prvi temi (»Človek razsvetljenstva«) je pripravil prof. Georges Gusdorf (Strasbourg), ki je v začetku razprave kratko obrazložil svoje teze in pojasnil poglobljene zadrege, ki jih tema zastavlja raziskovalcu. Naglasil je problematičnost oznak »človek srednjega veka«, »človek 18. stoletja«, »človek romantike« ali »človek 20. stoletja« in menil, da je tudi vprašanje o »človeku razsvetljenstva« lahko le vprašanje o »idealnem tipu« (v smislu opredelitve Maxa Webra) človeka razsvetljen-

ske dobe, torej »modela razsvetljenca«, ki združuje v sebi pglavitne in najbolj značilne lastnosti razsvetljskega odnosa do sveta in se po teh lastnostih tudi razlikuje od ostalih sodobnikov in značilnih predstavnikov predhodnega in prihodnjega obdobja. Namen takšnega spraševanja po Gussdorfu ne bi smele biti toge in ozke opredelitve, temveč mora biti tako iskanje metodološki proces, empirično, vsestransko in interdisciplinarno preiskovanje in vzporejanje konkretnih ljudi v njihovem konkretnem zgodovinskem okolju, ki predpostavlja možnost zgodovinske antropologije in teži k razumevanju razsvetljske dobe in njenega duha. Zato odpira vprašanje o »človeku razsvetljenstva« temeljna vprašanja o razsvetljenstvu sploh in vzpodbuja k podrobnejšemu razmisleku o posameznikih, ki jih imenujemo razsvetlence (tu je predavatelj naštel vrsto imen od filozofov do politikov; med njimi so nekatera vprašljiva tudi glede na njegova lastna izhodišča: je npr. Katarina II zaradi svojega »spogledovanja« z razsvetljskimi filozofi res tudi »človek razsvetljenstva« z vsemi tipičnimi lastnostmi?). Gussdorf je tako poizkušal opredeliti razsvetljenstvo glede na predhodne in sočasne duhovne struje, pri čemer je izhajal iz več ali manj znanih in ustaljenih predpostavk. Opozarjal je na razsvetljski odnos do Boga in krščanstva, na vlogo intelekta (razuma) v razsvetljskem odnosu do sveta, omenjal idejo napredka, razsvetljski kozmopolitizem in (kot je dejal) razsvetljsko idejo reforme. Po Gussdorfu so začetki razsvetljenstva povezani z angleškim empirizmom in »filozofijo narave« Isaaca Newtona (medtem ko naj bi racionalizem označeval že »človeka klasične dobe«), hkrati pa je ugotavljal, da se obdobje razsvetljenstva končuje s prvo fazo francoske revolucije, ko se reformna revolucija (révolution réformatrice) spremeni v revolucionarno revolucijo (révolution révolutionnaire).

Obsežen Gussdorfov referat je seveda težko zajeti v kratko poročilo, prav tako razpravo, ki je sledila tako o avtorjevih izhodiščih kot metodologiji, posameznih opredelitvah in pojmi. Naglo se je izkazalo, da je mnogo več odprtih vprašanj kot jasnih odgovorov in da so v ocenah in pristopih velike razlike. Glavnemu referentu in splošni razpravi je sledilo še petnajst referentov, ki so načenjali posamezna konkretna vprašanja opredelitve »človeka razsvetljenstva«, opozarjali na napore posameznih značilnih predstavnikov razsvetljske dobe ali predstavljali značilne poteze razsvetljskih gibanj v posameznih delih Evrope. Tu lahko omenimo le nekatere. J. Ferrer-Benimeli (Zaragoza) je tako poizvil razpravo z referatom o »prostozidarju — človeku razsvetljenstva«, pri čemer je podrobneje prikazal razlike v prostozidarskem gibanju v Evropi 18. stoletja. L. Trenard (Lille) je govoril o »zgodovinarju razsvetljenstva« in poizkušal opredeliti pglavitne značilnosti razsvetljskega pojmovanja zgodovine. Edna Lemay (Paris) je v referatu »Možje zakona, možje razsvetljenstva« povzela svojo, sicer obsežno raziskavo o poslancih francoske ustavodajne skupščine (izbrala je dvanajst najbolj značilnih med njimi, označila njihove nazore in pokazala na njihovo povezanost z idejami francoskega razsvetljenstva). Več predavateljev je govorilo o odmevih razsvetljenstva v Belgiji, Nemčiji, na Poljskem, v Rusiji, na Madžarskem in v Romuniji. V tem sklopu je s kratkim referatom podpisani predstavil tudi razmere na Slovenskem, pri čemer se je posebej ustavil pri Karpetu, Kuraltu, Zoisovem krožku, Baltazarju Hacquetu in Linhartu. Referatom, ki jih je bilo mogoče seveda prebrati le v izvlečkih, je ponovno sledila živa razprava, v kateri so bila postavljena pod vprašaj številna stališča od različnih poizkusov periodizacije do same oznake »človek razsvetljenstva«, saj se je izkazalo, da so tudi opredelitve razsvetljenstva dokaj različne in izhajajo posamezni predavatelji pri tej opredelitvi neredko iz specifičnih razmer svojih dežel. Predsedujoči in glavni organizator kolokvija, prof. Bela Köpeczi je tako predlagal anonimno anketo o značilnih potezah razsvetljskega človeka in dobil dvajset kratkih odgovorov, ki so bili presenetljivo mnogo enotnejši kot stališča v razpravi. Odgovori na »anketo« so tako omenjali v zvezi s »človekom razsvetljenstva« predvsem naslednje pojme: razum/racionalizem, strpnost (toleranca), spreminjanje družbe/reforma, napredek, znanje/izkustvo/eksperiment, znanost in moč ideje itd. Le en odgovor je omenjal tudi povezanost »človeka razsvetljenstva« z narodnim preporodom, medtem ko so ostali naglašali predvsem njegov kozmopolitizem.

Tema B (»Ideologije v srednji in vzhodni Evropi v 18. stoletju«) je bila manj načelna, bolj konkretna in je zato vzpodbudila manj razprave. Uvodna referata sta bila dva, prvega je pripravil Domokos Kosáry (Budimpešta) in sicer o »reformah šolstva in razsvetljenem absolutizmu na Madžarskem v letih 1765—1790«, drugega pa Kálmán Benda (prav tako iz Budimpešte) o »šolski politiki razsvetljene države in cerkvi na Madžarskem«. Oba referata sta vzpodbudila razpravo predvsem med madžarskimi udeleženci kolokvija, nato pa so sledili referati o sistemu izobraževanja v 18. stoletju v Franciji, Rusiji, na Poljskem in v Romuniji. S kratkim, improviziranim prispevkom se je ponovno vključil v razpravo podpisani in prikazal razmere na Slovenskem. Posebno pozornost je vzbudil nastop Ernsta Wangerimana (Leeds), avtorja knjige o Jožefu II in avstrijskih jakobincih, ki je govoril o Gottfriedu van Swieteniu in avstrijskem šolstvu v času Marije Terezije in Jožefa II (pri tem se je med drugim dotaknil tudi razmer na Slovenskem), dinamičnejšo razpravo pa je vzpodbudil referat J. Fer-

rer-Benimelija o jezuitskih šolah v Avstriji v obdobju razsvetljenstva. Razširila se je na vprašanje o vlogi in pomenu jezuitskega šolstva sploh, saj je Georges Gussdorf menil, da zgodovinisje običajno preenostransko naglaša pozitivne strani izгона jezuitov v sedemdesetih letih 18. stoletja, premalo pa upošteva, da je odhod jezuitov marsikje pomenil pravo katastrofo za šolski sistem. Vrsta referatov o razmerah na Madžarskem je nato dopolnjevala oba uvodna prikaza in razkrila dovolj različne poglede tudi med madžarskimi referenti (zlasti kar se tiče vloge posameznih cerkva in veroizpovedi v organizaciji šolstva).

Kolokvij je sklenila splošna razprava o temi prihodnjih srečanj (šesti kolokvij v Matrafüredu leta 1984 naj bi bil posvečen vprašanju časovne omejitve razsvetljenstva s temo: »Začetek in konec razsvetljenstva«), mnogo pa je bilo govora tudi o tem, da so raziskovalci v zahodni Evropi premalo seznanjeni z razmerami v »provinci«, v evropskem obrobju, pri manjših narodih, saj je njihova zgodovinska literatura — zaradi jezikovne pregrade — pogosto težko ali sploh nedostopna. Roland Desné, eden aktivnejših odbornikov mednarodnega združenja raziskovalcev 18. stoletja, je med drugim menil, da bi kazalo razmišljati o mednarodni publikaciji o razsvetljenstvu v Evropi, neke vrste antologiji zgodovinskih razprav in izvirnih besedil; seveda pa je tak načrt težko izvedljiv, saj bi bila njegova uresničitev zvezana z velikimi finančnimi težavami. Madžarski zgodovinarji so udeležencem kolokvija predstavili vrsto zbornikov in monografij, ki so jih izdali v francoščini in nekaterih drugih evropskih jezikih in tako poskrbeli za širšo, mednarodno afirmacijo svojega zgodovinisja in zgodovine. Slovenski udeleženec je lahko le nekoliko zavistno stal ob strani in z žalostjo ugotavljal, da smo v Sloveniji in Jugoslaviji v tem pogledu daleč za svojimi severnimi sosedmi.

Madžarski organizatorji (med katerimi velja omeniti predvsem vodjo Inštituta za književne študije madžarske akademije prof. Belo Köpeczyja in tajnico kolokvija Ilono Kovács) so v času kolokvija poskrbeli še za dve informativni prireditvi: večer v počastitev 150-letnice smrti madžarskega pesnika Ferenca Kazinczyja (1759—1831) in večer, posvečen madžarski glasbi 18. stoletja. Kolokvij je sklenila enodnevna ekskurzija v Eger.

Kolokvij o razsvetljenstvu v Matrafüredu je torej zgled živega, dinamičnega znanstvenega srečanja, ki uspešno predstavlja nacionalno zgodovino in nacionalno zgodovinisje tujim raziskovalcem, hkrati pa vzpodbuja k soočanju najrazličnejših stališč in spoznanj. Za slovenskega zgodovinarja, ki pride prvič v neposrednejši stik z madžarskimi zgodovinarji, je madžarsko zgodovinisje sploh pravo odkritje, saj ga odlikuje moderna metodologija in visoka znanstvena raven. Na žalost o delu sodobnih madžarskih zgodovinarjev na Slovenskem mnogo premalo vemo.

Peter Vodopivec

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981 pripravil Franc Sebjanič

SOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Cena knjižice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).

OCENE IN POROČILA

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1970—1980. 650 + 793 strani.

Prvo pobudo za nastanek Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev oziroma Zgodovine agrarnih panog je dalo dve leti po osvoboditvi 4. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Mariboru (1947), ko je Bogo Teply predaval o zgodovinski problematiki Maribora in mariborske pokrajine in se pri tem zavzel za delo na gospodarski in socialni zgodovini Slovencev, ki se mu je zdela glavna naloga zgodovinarjev. Podal je tudi shemo tega dela, v katerem bi bilo posebej obdelano kmetijstvo, posebej pa rokodelstvo, obrt in industrija. Tri leta zatem je 6. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Celju in Laškem (1950) v zvezi z referatom Boga Grafenauerja sprejelo v resolucijo besedilo: »Naprošamo Inštitut za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, da sprejme med svoje načrte tudi leksikon za gospodarsko zgodovino Slovencev, pri čemer naj se najprej sestavijo in izdelajo gesla za agrarno zgodovino.« Ko je inštitut to pobudo sprejel, se je delo še isto leto začelo. Prvotni naslov »Leksikon gospodarske in socialne zgodovine Slovencev« je bil sredi dela (1964) zamenjan z novim »Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev«, koncept dela pa pojasnjuje podnaslov »Enciklopedična obravnava po panogah«.

Pomembnost in vrednost Zgodovine agrarnih panog je predvsem dvojna: v zasnovi in metodi na eni strani, v znanstvenih dosežkih na drugi.

Po zasnovi in metodi pomeni Zgodovina agrarnih panog v našem zgodovinoписju nekaj povsem novega. Taka novost je sistem enciklopedične obravnave po panogah s širokimi, kar se da enotno zasnovanimi gesli. V obeh zvezkih je 35 gesel ali poglavij, ta pa se delijo na tako imenovane »odstavke«, zaznamovane s črnimi krožci, ki so osnova za navajanje literature in za kazalke ter jih je vsega skupaj 443. Poglavja, od katerih so nekatera zelo kratka, nekatera pa izredno obsežna, so kolikor se da enotno urejena, tako da se vrste najprej pojmi (kjer je potrebno, tudi vrste, tipi, tehnike, biološke podlage), viri in literatura, nato pa zgodovinski razvoj, v katerem pa se v vsakem odstavku zadevna literatura še posebej navaja.

Temelj vsega dela je bil »agrarni odsek«, ki je via facti nastal iz sodelovanja pri delu in je imel v začetku 7, večinoma pa 6 članov (Janko Polec je umrl 1956, Milko Kos 1972, ves čas so sodelovali Josip Zontar, Pavle Blaznik, Fran Zwitter, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan, zadnji dve leti še Božo Otorepec). V tem krogu je rasel ves koncept, v tem krogu so določali gesla, načrtovali pripravljalna dela in pisanje, v navzočnosti piscev obsežno razpravljali o vsakem besedilu ter ga vračali v ponovno obdelavo in dopolnitev. Podpisanih piscev besedil je bilo vsega skupaj enajst. O prvem zvezku (Agrarno gospodarstvo) je pisal v Zgodovinskem časopisu Ferdo Gestrin (26, 1972, str. 169—171). Drugi zvezek (Družbena razmerja in gibanja) je po ogromni večini delo Sergija Vilfana, ki je napisal poglavja Soseske in druge podeželske skupnosti, Zemljiška gospodstva, Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju, Delavci v agrarnem gospodarstvu in Agrarna premoženjska razmerja, vsega skupaj torej 432 strani. Podložniške obveznosti do zemljiškega gospodstva (38 strani) je napisal Pavle Blaznik, poglavje Razredni boji agrarnega prebivalstva (58 strani) pa Bogo Grafenauer.

Tričlanski ožji redakciji (Blaznik, Grafenauer, Vilfan), ki je začela z delom leta 1964 in ki je sama napisala dve tretjini vsega besedila, je pripadla morebiti najbolj težaka naloga: še enkrat je natančno pretresala vse zbrano gradivo in se pri tem odločila še za pomembne spremembe, izdelala končno shemo razvrstitve snovi znotraj poglavij, vodila zbiranje ponazoril. Dokončno je odobril besedilo še agrarni odsek. S povezavo dela piscev, agrarnega odseka in ožje redakcije je nastalo svojevrstno kolektivno delo, kakršnega v našem zgodovinoписju tudi še nismo imeli, saj je marsikje težko določiti, kaj je piševo, kaj pa rezultat pripomb in sugestij širše in ožje redakcije ter teženj po čim enotnejši obdelavi.

Ob pripravljanju Zgodovine agrarnih panog je nastala še vrsta monografij, razprav in osnutkov, ki so mogli biti koristno uporabljeni za končno besedilo. Nastali so ob spoznanju, kako so posamezna področja slabo obdelana in koliko je potrebno še pripravljalnih del. Naj omenimo samo dva primera: knjigo Josipa Zontarja Svilojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja (1957) in razpravo Olge Janševе Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama (Zgodovinski časopis 1964). Tako število sodelavcev ni bilo omejeno na zgoraj navedene, tudi drugi so pripravljali besedila, ki so bila uporabljena kot gradivo ali delno vključena v dokončni tekst. Uporabljeni so mogli biti tudi rezultati nekaterih študentskih diplomskih in seminarskih del.

Prav je, da je zajeto vse slovensko etnično ozemlje. Posebej je treba omeniti skrb piscev in redakcije za pregledno in praktično uporabno ureditev dela: o tem priča veliko število slik, preglednic, grafikonov in zemljevidov, o tem pričajo številne kazalke ter v drugem zvezku osebno-krajevni in stvarni register, ki štejeta kar 98 strani. Tujim bralcem naj približata delo krajši francoski, predvsem pa daljši (101 stran) nemški povzetek v drugem zvezku.

Po svoji znanstveni vrednosti je Zgodovina agrarnih panog nedvomno odlično delo. S tem seveda ne mislimo reči, da je brez napak ali da je rešilo vse probleme, saj tega od nobenega znanstvenega dela ne moremo zahtevati. Nekatera poglavja so boljše, druga slabše napisana, nekatera vprašanja bolje, druga slabše prikazana. Časovno sega delo do druge svetovne vojne, vendar je razvoj večinoma temeljiteje obdelan za fevdalno obdobje do revolucije 1848. Vse polno je vprašanj, ki spadajo v agrarno področje, hkrati pa tudi v druga področja gospodarske in socialne zgodovine. Redakcija se je odločila za svojo razmejitev, kdo drug bi se za drugačno. V okviru celotne obravnave gospodarske in socialne zgodovine Slovencev predstavlja Zgodovina agrarnih panog zaključeno celoto in daje sodobno, sistematično, znanstveno obdelavo ogromnega dela naše preteklosti. Podrobno nas seznanja z viri ter domačo in tujo literaturo, daje nam nekdaj in današnjo znanstveno terminologijo, prikazuje nam zgodovinski razvoj na podlagi dosedanjih dognanj v svetu in pri nas ter v zelo veliki meri na podlagi novih lastnih raziskav, kritično pretresa različne teorije, opozarja na njihove pozitivne in negativne strani, nakazuje še nerešene probleme itd. Nekatera poglavja po svoji pomembnosti močno presegajo okvir agrarnih panog — naj opozorimo samo na obsežno poglavje Kolonizacija in populacija. Povsem lahko torej rečemo, da vsebuje Zgodovina agrarnih panog na raziskovalnem področju vrhunske dosežke, da smo nanjo lahko ponosni in da bo v svetu dostojno zastopala našo znanost. Spodbujala bo k nadaljnjemu delu in dajala dragoceno oporo pri raznovrstnih raziskavah slovenske zgodovine.

Vasilij Melik

Helfried Valentinitzsch, Das Landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575—1659. Produktion — Technik — rechtliche und soziale Verhältnisse — Betriebsbedarf — Quecksilberhandel. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Band XXXII. Graz : Historisches Landeskommission für Steiermark, 1981. 439 strani.

Rudnik živega srebra v Idriji, ki je bil v večjem delu evropskega prostora pomemben člen v razvoju zgodnjega kapitalizma, privablja s svojo problematiko vedno nove preučevalce. Med zadnjimi se je lotil idrijskega rudnika graški zgodovinar H. Valentinitzsch, ki je v tej obsežni in vsebinsko izredno bogati in dokumentirani monografiji, sprejeti leta 1980 kot habilitacijsko delo na graški univerzi in nagrajeni z Innitzerjevo fundacijo, dal tehten nov prispevek k poznavanju tega, konec srednjega veka nastalega podjetja. Še več, knjigo moremo označiti za eno izmed temeljnih del, ki daje skupaj z deli H. Srbika, J. Striederja in M. Verbičeve zelo popolno razvojno podobo idrijskega rudnika v prvih dveh stoletjih njegovega obstoja.

Studija temelji na mnogih objavljenih, in še večjem številu neobjavljenih virov iz arhivskih fondov v arhivih na Dunaju (Hofkammerarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv), v Gradcu (Landesarchiv, Stadtpfarrarchiv), Nürnbergu (Stadtarchiv — Grundverbriefungsbücher, Staatsarchiv), Löbecku (Staatsarchiv), Ljubljani (Arhiv Slovenije — stanovski in vicedomski arhiv) in Firencah (Biblioteca Nazionale). K obravnavi je avtor pritegnil številno, tudi širšo tematiko zajemajočo literaturo, med drugim tudi slovensko in drugo jugoslovansko, posebej dela M. Verbičeve (str. XIII—XXVIII). Težišče preučevanja je zajelo doslej še ne dovolj obdelano obdobje zgodovine idrijskega rudnika od leta 1575, ko je rudnik prešel v deželnoknežjo (državno) last, do leta 1659, ko se je cesar Leopold I. odločil, da preide tudi trgovina z živim srebrom neposredno v državno režijo. Vendar je posegel tudi nazaj do začetkov rudnika in prav tako v čas proti koncu 17. stoletja, t. j. v čas, ko se je dokončno zaključilo obdobje apaltov v trgovini z živim srebrom.

Pričujoči zapis zavoljo bogatega novega, doslej neznanega gradiva, ki ga je avtor uporabil, ne more biti drugega kakor opozorilo in poročilo o tej pomembni publikaciji, ki je v veliki meri segla ne samo v gospodarsko, marveč tudi v splošno slovensko zgodovino v obravnavanem obdobju.

V štirih krajših (str. 1—31) uvodnih poglavjih je avtor postavil problem in orisal stanje arhivskega gradiva za zgodovino rudnika (arhiv samega rudnika je za čas do leta 1700 propadel, tiskani viri začenjajo šele v drugi polovici 17. stoletja, poglavni viri za obravnavani čas so predvsem akti centralnih uradov, več v Gradcu, manj na Dunaju), prikazal stanje in rezultate dosedanjih raziskav v avstrijski in drugi historiografiji, tudi v slovenski tozadevni literaturi, orisal porabo in proizvodnjo živega

srebra v 16. in 17. stoletju, pri čemer je upošteval tudi Almaden in več drugih poskusov živosrebrnih rudnikov v Evropi ter rudnik Huancavelica v Peruju, ter dal pregled zgodovine živosrebrnega rudnika v Idriji od njegovih začetkov do leta 1575 z vsemi, za razumevanje poznejšega obdobja potrebnimi poudarki. Osrednja poglavja monografije so opis zgodovine živosrebrnega rudnika v Idriji v obravnavanem času (1575—1659), preskrbe rudnika in rudarjev ter trgovine z živim srebrom v letih 1493 do 1658 (poglavje 5, str. 32—105; poglavje 9, str. 217—274; poglavje 11, str. 286—351). Ob teh treh poglavjih, ki obsegajo slabo polovico vsega besedila knjige, zlasti še ob prvem, je avtor nato obdelal vsa bistvena vprašanja iz zgodovine idrijskega rudnika tega časa.

V poglavju o zgodovinskem razvoju sledimo (predvsem na osnovi novih virov) usodi idrijskega rudnika z vsemi njegovimi problemi, težavami in nihanji v proizvodnji. Podrobno so opisani: proces »podržavljanja« rudnika, reorganizacija in reforme z rudarskim redom (1579) za nadvojvode Karla (kjer je imel kot svetovalec deželnega kneza veliko vlogo tudi Hans Khisl), reorganizacija rudnika v času velike krize v začetku 17. stoletja, delavski (rudarski) nemiri in nihanja proizvodnje, ki je dosegla viške v letih 1608/13, 1627/31 in 1639/45, nato pa je sledil zopet čas velikega upada, ki je trajal vse do leta 1659, in v katerem je padla količina pridobljenega živega srebra na približno 1500 centov (52,6 kg) in še manj. Šele po tem letu sledi zopet dvig proizvodnje in trgovine z živim srebrom, ki so ga poleg Benetk prodajali v še večji meri na Nizozemskem.

Po tem splošnem zgodovinskem pregledu delovanja idrijskega rudnika je avtor prešel na vrsto drugih, z rudnikom tesno povezanih problemov. Eden izmed njih je bil problem rudarske in talilne, fužinarske tehnike (poglavje 6, str. 106—128). Za obravnavani čas je bilo na tem področju značilno, da so začeli v rudniku uvajati mehanizacijo in izrabo vodne sile. To je bila nujnost, ki so jo zahtevale vedno večje globine jaskov in rovov v rudniku. Sicer so že leta 1536 v Idriji uporabili »gepel« na konjsko vprego, ki je služil za dviganje vode iz globine okoli 70 metrov. Toda šele po letu 1573 so v vedno večji meri začeli uporabljati črpalne naprave za dviganje vode, naprave za dviganje rude, pa tudi za pogon mehov za dovajanje zraka v rove oziroma za dopolnitev naravnega prezračevanja. Zanje so uporabljali pripeljano vodno silo, ki so jo dovajali na velika vodna kolesa (»kamšte«, največja so imela tudi do 12 m premera), a to so nato poganjala vse omenjene naprave (»Hebe- und Fördermaschinen, Blasbälgen). Za plavljenje jamskega in vsega drugega za rudnik potrebne lesa so na Idriji v tem času začeli graditi lesene zapore, »klavže«, da se je za njimi nabralo dovolj za plovljenje potrebne vode; šele v 18. stoletju so jih zamenjale zidane, kamnite zapore. Izpolnjevala se je tudi tehnika taljenja oziroma žganja živega srebra, ki jo je narekovala preveč roparska oblika izkoriščanja rudnika v prejšnjih desetletjih in postopno slabšanje rude. Zlasti v obdobjih 1583/1608 in 1637/49 so bili poskusi za zboljšanje taljenja zelo pogosti; ob koncu obravnavanega obdobja so za taljenje namesto lončenih retort uporabljali že železne, od leta 1649 do 1652 pa se je število novih peči od štirih dvignilo na osem. S temi napravami je idrijski rudnik prevzel prvo mesto po tehnični opremljenosti med rudniki v notranjeavstrijskih deželah.

V poglavju o rudniški upravi in organizaciji pogona (poglavje 7, str. 129—156), ki jo je zajel tudi leta 1579 izdani idrijski rudarski red, dobimo podrobno podobo o delovanju vseh instanc, od najvišjih do neposrednih rudniških uradnikov. Rudnik je po »podržavljenju« vodil od državnih oblasti imenovani in plačani upravitelj, ki so mu bili podrejeni rudarski sodnik in vsi drugi uradniki (npr. knjigovodja, jamski pisar, strojni mojster, tudi rudniški kaplan in učitelj ter pozneje še podučitelj in seveda rudarji). Upravitelj je bil dolžan najvišji instanci, to je dvorni komori, letno predložiti poročilo in obračun o obratovanju, ki ga je pregledal knjigovodja dvorne komore in so ga nato komorni svetniki potrdili. Sicer pa je komora v Idriji neposredno delovala predvsem s posebej imenovanimi komisariji oziroma komisijami. Kot nekaki vmesni instanci, vendar z ne dovolj opredeljenimi kompetencami, sta obstajala notranjeavstrijski višji rudarski mojster in kranjski vicedom, a pozneje tudi poseben nadzornik.

Izredno ilustrativno in vsebinsko bogato je obsežno 8. poglavje (str. 157—216), posvečeno rudarjem oziroma delavcem v idrijskem rudniku in njihovem položaju, ki ga je avtor osvetlil z različnih vidikov, kolikor so mu pač dovoljevali ohranjeni viri. Prikazu številčnega stanja delavcev, ki je nihalo hkrati s konjunkturami rudnika (višek je doseglo v letu 1631 z okoli 360—400 delavci v mezdnem razmerju brez pomožnih delavcev in specialistov), in njihove poklicne strukture sledi oris zaposlitvenih in mezdnih odnosov za vsako izmed treh kategorij idrijskih delavcev — rudarjev: t. j. delavcev v mezdnem razmerju (Herrenarbeit), delavcev na akord (Gedinge) in delavcev, ki so delali v nekakem zakupu (Lehenschaft). Poudariti je treba, da na njihov položaj niso vplivali samo delovni pogoji v rudniku in trenutne razmere na sploh

same po sebi, marveč tudi njihovi nastopi in zahteve, saj je bilo to obdobje čas že kar pogostih delavskih nemirov, ki jih je uprava rudnika in oblast že morala upoštevati ob urejanju delovnih odnosov. Delovni čas je bil v rudniku že od srede 16. stoletja za mezdne delavce omejen le na okoli 8 ur (delavci na akord in zakup so seveda delali več), a rudarski red iz leta 1579 je določal tedensko le pet in pol delovnih dni, ki pa so bili v času krize pred letom 1637 povečani na polnih šest dni. Rudarski red je posebej določal tudi dela proste dneve; po členu 11 tega reda so bili prosti v celoti nad 100 dni v letu, kar pa je skušala komora po letu 1609 znižati. Žensko in otroško delo v rudniku sicer ni bilo neznano, vendar je bilo prvenstveno vezano na odnose v obliki »Lehenschaft«, kjer so pogosto delale cele družine. Otroci pod 12 let starosti v glavnem pri težkih rudarskih delih niso bili zaposleni; še največ je bilo sirot iz vrst obolelih in umrlih rudarjev. Žene so zaposlovali predvsem pri pripravi rude za taljenje in pri samem taljenju.

Posebej je obdelano socialno varstvo, kolikor se je v tistem času že uveljavljalo bodisi s pomočjo samopomoči bodisi z določbami rudarskega reda in poznejših deželno knežjih aktov. Bratovska skladnica je v Idriji nastala med leti 1597/1605, vanjo naj bi od okoli leta 1606 vsak član na goldinar plače vplačal po 1 ogrski pfenig. Od leta 1611 je prispevala uprava rudnika tedensko vsoto do višine 2 gld. 21 kr. in s tem začela vplivati na bratovsko skladnico, ki je prvenstveno prispevala k cenejšemu nakupu življenjskih potrebščin. Toda ob izteku 16. stoletja so se pojavljale tudi začetne oblike skrbi za starostno in bolezensko oskrbo. Tako so bile v praksi uveljavljene oblike raznih odpravnin, miloščin (Almosen) in provizij (toda za leto 1592 so za vse to izplačali le 222 gld.). Boleznina se je od začetka 17. stoletja pojavila v taki obliki, da je vsak bolni rudar dobil v prvem tednu bolezni svojo tedensko plačo, kakor da bi delal. Nato so to dopolnjevali z dodatnimi izplačili, najprej v primerih rudniških nesreč, pozneje pa za vse bolnike, vendar jih je moral vsak, ki jih je dobil, po odzdravitvi odslužiti. Toda na splošno je bilo za zdravje rudarjev slabo poskrbljeno. Vso to dobo so bili v Idriji — vendar ne redno — le zdravniki s privatno prakso; šele od leta 1668 dalje je bil v njej državni ranocelnik. Značilno je tudi, da Idrija v tem času ni poznala institucije »špitala«, čeprav so se take težnje ponovno kazale. Ker je ob naglo se menjajočih konjunkturah prišlo tudi do brezposelnosti, se je hkrati s starostnim in bolezenskim varstvom pojavil tudi problem brezposelnosti. Odpuščeni rudarji niso imeli nobene podpore in njihov položaj je bil brezupen. Pobude za reševanje tega problema so pri centralnih uradih našle na gluha ušesa. Vendar so pri odpustitvah delavcev upoštevali razmere delavcev: najprej so odpustili mlade in neporočene delavce, nato tiste, ki so znali kako obrt itd.

V naslednjem, zopet obsežnejšem poglavju (poglavje 9, str. 217—274) je avtor obravnaval oskrbo z vsem potrebnim, tako rudnika (npr. les, tališni, glinasti in železni vrči, z oljem ali lojem za svetila, vrvmi, tesnili, železom za rudarsko orodje, za gradnjo mehanskih strojev, nadomestni deli itd.) kakor tudi rudarjev (npr. žito, moka, meso, vino, živila sploh, obutev, oblačila itd.) in za prenos živega srebra in cinobra (npr. sodčki, kože, vezalne vrvice itd.). Temu so po poddržavljenju rudnika namenili posebno pozornost, saj je bil deželni knez vedno zainteresiran za nemoteno proizvodnjo v rudniku. Po krajšem času, ko je za vse to skrbel upravitelj, je od leta 1580 to v lastni režiji opravljala država sama s posebnimi, za to delo poverjenimi trgovci. O tej trgovini (Pfennwerthandel) so morali voditi posebne knjige, skupaj z upraviteljem rudnika in rudarskim sodnikom pa so določali cene blagu, ki so ga kot del plačila v naturi dodeljevali rudarjem. Leta 1610, ko so začeli celotno mezdo plačevati v gotovini, so za krajši čas oskrbo rudnika in rudarjev prepustili apaltatorjem živosrebrne trgovine, ki so seveda tudi tu skušali izvleči čim večji dobiček. Zato je že po letu 1629 oskrba rudnika in rudarjev prešla v roke upravitelja, ki je vse to plačeval iz zakupne vsote apaltatorja. Večji del teh nabav za rudnik in rudarje so opravili v ožjem in širšem območju Idrije na slovenskem ozemlju. Transportne posle pa so proti plačilu ves čas izvrševali, včasih tudi prisilno, podložniki logaškega deželno knežjega gospodstva, ki so večkrat zahtevali višje tovarnine in tvorjenje celo obstruirali. Toda zanimivo je, da se niso udeležili upora 1635. leta. Prav v opisani gospodarski dejavnosti so imele slovenske dežele največjo neposredno korist od idrijskega rudnika.

Avtor je v delo vključil (poglavje 10, str. 275—285) tudi cerkvene razmere in šolstvo, ki so bili tesno povezani z rudnikom. Idrija je spadala pod faro v Sp. Idriji, ki je bila podrejena kapitlju v Čedadu; šele po sredi 18. stoletja je bila v njej po dolgi razvojni poti ustanovljena samostojna župnija pod tedaj nastalo goriško nadškofijo. To pot označujejo naslednji dogodki: od leta 1522 se v Idriji javljajo občasni rudniški kaplani, od konca 16. stoletja, po reformaciji, ki je zajela tudi idrijske rudarje, imamo v kraju stalnega kaplana, leta 1622 začno na pobudo rudarjev zidati cerkev sv. Barbare, ki so jo posvetili 1631. leta, dobili pa so kmalu tudi svoje pokopališče. V času reformacije je nastala v Idriji tudi šola, učitelja pa so plačevali rudarji sami,

od leta 1581 je deželni knez prispeval dodatek k učiteljevi plači. Po protireformaciji je šola nadaljevala z delom in je leta 1598 prišel v Idrijo prvi katoliški učitelj, njemu se je nato po sredi 17. stoletja pridružil še pomočnik, ki ga je plačeval učitelj iz svojih dohodkov.

Temu delu knjige, ki obravnava sam idrijski rudnik, sledi še posebno poglavje (poglavje 11, str. 286—351) o trgovini živega srebra in cinobra v obravnavanem obdobju, s katerim avtor upravičeno zaključuje svoje delo. Zaradi razumevanja razvoja najprej na kratko opiše trgovino v predhodnem obdobju, ko jo je po začetni beneški prevladi popolnoma obvladal zgornjenemški, augsburški kapital (družbe Hochstetter, Paumgartner, Herwart in Haug-Langenauer). Ko je deželni knez postal lastnik rudnika in je hkrati omagal zgornjenemški kapital (zadnji trgovec je bil Meini v letih 1588/93), je trgovino z živim srebrom in cinobrom najprej zopet prevzel beneški kapital (Moffet, Altano, Stella, Rappano in najmočnejši med njimi Bartolomeo Bontempelli del Calice na prehodu v 17. stoletje). Za njim so jo obvladali: velika trgovca in bankirja Carlo Albertinelli in njegov družabnik Friderik Overholz iz Nürnberga, a po letu 1631 velika bankirska hiša Balbi iz Genove. Poslej je trgovino z živim srebrom vse do konca obravnavanega obdobja obvladoval genovski kapital; od leta 1659 dalje pa jo je vse bolj neposredno prevzemala dvorna komora. To splošno smer razvoja trgovine spremljajo v besedilu številni podatki o načinu trgovskega poslovanja, o obsegu prodaje (in torej tudi proizvodnje), o vrednosti in cenah prodanega živega srebra in cinobra in seveda tudi o višinah apaltne vsote.

Idrijski rudnik je imel tudi v obravnavanem obdobju med rudniki v vzhodnoalpskih deželah posebno mesto, in živo srebro s cinobrom je bilo edino blago, ki je gospodarstvu notranjeavstrijskih (t. j. v veliki meri slovenskih) dežel odpiralo vrata v evropski in še širši prostor. Toda deželnoknežje lastništvo rudnika, njegov monopol v trgovini z živim srebrom in cinobrom (s čemer se je želel v čim večji meri orestiti finančne odvisnosti od tedaj na vrhuncu moči stoječih deželnih stanov) in pomanjkanje zadosti velikega domačega kapitala, so povzročili prevlado tujih podjetnikov, trgovcev in bankirjev v tej trgovini. Z njo pa so domači zgodnji kapitalisti izgubili ne samo možnost za kopičenje dobička iz te trgovine in za večanje svojih kapitalov, marveč tudi za poseg v širši evropski prostor; idrijski rudnik je v takih razmerah puščal slovenskim deželam le del gospodarskih koristi. Ta, in še vrsta drugih spoznanj, vsebujejo sorazmerno zelo obsežni zaključki (str. 352—368).

Vrsto gradiva, ki ga vsebinsko ni bilo mogoče vključiti v osnovno besedilo, je pa vendar neposredno in posredno vezano na vsebino knjige, je avtor dodal v posebnem poglavju življenjepisov najvažnejših ljudi, povezanih z idrijskim rudnikom in trgovino z živim srebrom in cinobrom v obravnavanem obdobju (poglavje 13, str. 369—425). Toda poudariti je treba, da je celotna knjiga med drugim tudi prava gospodarska prosopografija v malem, ki v mnogočem osvetljuje gospodarsko življenje slovenskih dežel. Na eni strani so v tem biografskem dodatku posebej zbrani podatki o vseh rudniških upraviteljih v letih 1549—1684 (16 po številu, prvi Urban Ainkhürn, zadnji Gašpar Liechtstock von Liechtenhaimb) in rudniških sodnikov v času od 1560 do 1668 (15 po številu, vendar jih je nekaj bilo ponovno imenovanih). Na drugi strani pa so posebej zbrani obsežnejši opisi življenja in delovanja vseh apaltatorjev v trgovini z idrijskim živim srebrom in cinobrom v obdobju od leta 1594 do 1658; gre za nam že znane B. Bontempellija del Calice, G. Albertinellija, F. Overholza in družino Balbi iz Genove, katerih življenjepisi se priključujejo drugim opisom že znanih predstavnikov gospodarskega življenja tega časa.

Knjigo dopolnjujejo še posebna tabela proizvodnje živega srebra in cinobra v Idriji od 1575. do 1658. leta, opis poglavitnih mer in uteži ter denarnih vrednosti in osebni ter krajevni seznam. Čeprav je vsebina vezana na eno problematiko in je zelo pregledno koncipirana ter more že kazalo služiti za prvi, splošni vsebinski register, bi vendar za znanstveno uporabo zelo prav prišel tudi podrobni tovrstni seznam.

Delo, grajeno, kakor že rečeno, na številnih virih in vsej najvažnejši literaturi, je izredno kritično napisano. Avtor ne gre s trditvami dalj, kakor mu to dopušča gradivo, kar je še posebej treba poudariti zavoljo sicer številnih in bogatih, vendar na drugi strani relativno enostranskih virov. Prav z njihovimi podatki je marsikje popravil netočne ali pomanjkljivo formulirane trditve starejših piscev, dopolnil podobo dogajanja tudi za starejše obdobje idrijskega rudnika, za obravnavano obdobje pa dal podrobno in dovolj vsestransko sliko razvoja idrijskega rudnika in s tem zapolnil vrzel v njegovi historiografiji. Kljub veliki množini vključenih dejstev delo v vsebinskem pogledu ne učinkuje kot prenatrpano, avtor je namreč snov zelo smotrno problemsko razporedil in sistematično sledil razvojnim procesom, ki so mu jih viri nakazovali in zanje dajali gradivo. Moremo reči, da imamo pred seboj jasno koncipirano, v sintezo usmerjeno znanstveno bogato delo.

Ob kvaliteti obravnavane knjige so naše konkretne kritične pripombe ne samo maloštevilne, marveč tudi toliko nepomembne (morda jih bo našel več in pomemb-

nejše podroben poznavalec zgodovine idrijskega rudnika), da jih ne gre navajati. Dotaknil pa bi se vendar dvoje stvari. Najprej problema, ki bi ga mogel (in tudi moral) avtor globlje obravnavati. Gre za to, kako, koliko in v čem je bil idrijski rudnik neposredno in posredno vključen v gospodarsko življenje dežel, v okviru katerih je deloval. Problem se v knjigi obravnava, vendar pod vplivom znane, uveljavljene ugotovitve, da rudnik in trgovina z živim srebrom in cinobrom, ki sta bila predvsem v tujih rokah, nista bistveno vplivala na razvoj in smeri kapitalizma v domačem okolju. Po drugi plati pa se omejuje predvsem na zadnji del naše misli, to je, v čem se je rudnik vključeval v gospodarstvo svojega področja. To se kaže zlasti v podrobnem prikazu posameznih pojavov (res najvažnejših, a ne vseh): v obravnavi oskrbe rudnika in rudarjev za nemoteno poslovanje podjetja in v posegu v oblike transporta, ki je služil rudniku, in trgovini v zvezi z njim. S tem pa problem nikakor ni v celoti zajet, zlasti ni odgovora na vprašanje, kako in koliko. Zdi se namreč, da delež idrijskega rudnika v gospodarstvu notranjeavstrijskih (in torej tudi slovenskih) dežel vendar ni bil majhen, ne glede na to, koliko je vplival v njih na razvoj in smeri kapitalizma, in tudi če ne upoštevamo dohodka deželnega kneza od rudnika oziroma od prodaje živega srebra in cinobra. Drug problem, ki se mi postavlja, pa je, kolikšna je bila resnična proizvodnja v idrijskem rudniku, ki je seveda tudi zelo nihala po posameznih letih in obdobjih. Avtor sicer daje, predvsem po podatkih o prodaji in obsegu zakupov (apaltov) z vso kritičnostjo in rezervami tabelo letne proizvodnje v približnih količinah za skoraj vsa leta obravnavanega obdobja. Toda za rešitev tega problema bo treba pritegniti še druge vire in tudi podatke o drobni trgovini z idrijskima proizvodnoma ter podatke o izkopu rude, ki so vsaj v zelo majhnem številu vendarle znani. V zvezi s trgovino (in s tem tudi s proizvodnjo) pa bi bilo zanimivo zvedeti kaj več tudi o tem, kje se je konkretno končala trgovska pot idrijskega živega srebra in cinobra, torej spoznati neposredno tržišče, čeprav se zavedamo, da bi to vprašanje zahtevalo posebno preučevanje in da tudi presega zasnovo te knjige.

Prikaz avtorjeve knjige zaključujemo z ugotovitvijo, da smo z njo dobili eno temeljnih del ne le za zgodovino posameznega podjetja, to je idrijskega rudnika, marveč tudi za celotno zgodovino gospodarskega razvoja na slovenskih tleh v obravnavanem obdobju.

Ferdo Gestrin

Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1977. 416 strani.

Monografija dr. Petka Lukovića, velikega prijatelja Slovencev in zvestega sodelavca Zgodovinskega časopisa, osvetljuje nekatere pomembne probleme iz slovenske, deloma pa tudi jugoslovanske politične zgodovine 19. stoletja. Delo, ki je v pretežni meri grajeno na virih — zlasti so uporabljeni takratni slovenski in nekateri jugoslovanski časniki, pa tudi skromno arhivsko gradivo — bralcu nudi dosti več, kot pa obljublja sam naslov. V naslovu opredeljeno temo monografija presega tako vsebinsko kot tudi časovno. Poleg poglobljenega zgodovinskega prikaza stališč najbolj aktivnih takratnih slovenskih politikov in drugih javnih delavcev do vseh ključnih problemov in dilem, ki jih je prinašala hercegovsko-bosenska vstaja, Luković analizira tudi stališča, ki so jih Slovenci imeli do pomembnejših dogodkov na balkanskem polotoku od začetka 50-ih do sredine 70-ih let 19. stoletja. Zelo natančno prikaže še aktivnosti, ki jih je pri Slovencih pobudila obravnavana vstaja. Na eni strani se je ta aktivnost kazala v zbiranju pomoči v denarju, sanitetnem materialu, orožju in obleki vstajnikom v Hercegovini in v Bosni ter beguncem iz obeh pokrajin na ozemlju Avstroogrške, na drugi pa v udeležbi slovenskih prostovoljcev v sami vstaji, kakor tudi v obeh srbsko-turških vojnah 1876/77 in 1877/78.

Obravnavana monografija ima svojo predhodnico v doktorski disertaciji, ki jo je Luković branil na Filozofski fakulteti v Ljubljani 15. maja 1965. Ta disertacija, ki ima nekoliko širši naslov (Slovenci i ustanak u Hercegovini i Bosni 1875—1878), ni bila objavljena, dostopna pa je v tipkopisni obliki v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici in na filozofski fakulteti. Primerjava disertacije z obravnavano monografijo pokaže bistven napredek. Narastel je obseg, gre torej za pomembne vsebinske dopolnitve, spremenila pa se je tudi razporeditev obravnavane snovi.

Monografija ima poleg uvoda, sklepa, nemškega povzetka ter skrbnega imenškega in krajevnega kazala osem poglavij. Uvod prinaša nekatera pomembnejša dejstva iz slovenske in bosansko-hercegovske zgodovine pred letom 1875. Z njim monografija dobi solidno izhodišče zlasti zato, ker so poudarjena tista dejstva, ki so bila pomembna za formiranje slovenskih stališč do hercegovsko-bosenske vstaje in nje-nega širšega konteksta. Sestavljen je na podlagi literature, tako da ne prinaša bi-

stvenih novosti. Do leta 1875 seže tudi prvo poglavje, ki prinaša oris odmevov pomembnejših dogodkov na slovanskem jugu pred vstajo. Luković prikaže informiranost in stališča Slovencev do treh skupin dogodkov: a) do manjših uporov bosensko-hercegovske raje proti turškim oblastem pred letom 1875. Ti upori so bili na obmejnem področju med Hercegovino in Črno goro pod vodstvom vojvode Luke Vukalovića v letih 1852/53, 1857/58 in 1861/62, leta 1858 pa je izbruhnil manjši upor tudi v Bosenski krajini in v Posavini; b) do prizadevanja Črne gore in Srbije za ozemeljsko razširitev oziroma za pridobitev popolne neodvisnosti. Glede Črne gore gre za reakcije Slovencev na črnogorsko-turške vojne v letih 1852/53, 1858, 1862 in na njihove posledice ter na pokol v Podgorici leta 1874 in dogodke v zvezi z njim. Glede Srbije pa gre za reakcije na njeno prizadevanje za izpolnitev določbe hatišerifa iz leta 1830, ki predvideva umik turških vojaških posadk iz srbskih mest in na njene težnje po ozemeljski razširitvi; c) do oboroženih uporov znotraj habsburške monarhije, uperjenih proti zatiranju nenemških oziroma nemadžarskih narodov. Gre za upor prebivalcev Boke Kotorske jeseni leta 1869 proti krnjenju njihovih samoupravnih pravic v zvezi s služenjem vojaškega roka in za rakoviški upor enega od pravaških voditeljev na Hrvaškem, Eugena Kvaternika jeseni leta 1871. Pri analizi slovenskih stališč do zgoraj naštetih dogodkov Luković to organsko navezuje na takratne slovenske politične razmere. Ugotavlja, da so bili Slovenci o obravnavanih dogodkih v pretežni meri lapidarno, vendar verodostojno obveščeni. Boljše je seveda bilo poročanje o dogodkih bliže letu 1875, saj so v tem obdobju začela izhajati nekatera nova slovenska glasila. Poročila v takratnem slovenskem tisku so bila večinoma naklonjena prizadevanjem Črne gore in Srbije, ravno tako tudi upornim Bokeľjanom. Do rakoviškega upora Eugena Kvaternika pa so Slovenci imeli odklonilno stališče, ker se niso strinjali z njegovim megalomanskim pravaškim ozadjem.

Ker v prvem delu monografije Luković med drugim večkrat omenja bosensko-hercegovske kmete, prevajalec pa tega izraza ne prevaja, menim, da bi v opombo sodila kratka razlaga razlike med pomenom besede kmet v slovenščini in v srbohrvaščini. Gre namreč za bistveno razliko, saj je beseda kmet v Bosni in Hercegovini pred in še dolgo po avstroogrski okupaciji označevala podložnika s točno določenimi dajatvami in drugimi obveznostmi, in torej ni pomenila prvenstveno obdelovalca zemlje in rejca živine, kakršen je pomen te besede v slovenščini. Netočno je tudi pisati o političnih strankah na Slovenskem pred letom 1890 oziroma 1891 (str. 32, 34 itd.). Pred tem letom lahko govorimo samo o klerikalnem oziroma liberalnem taboru, krogu, skupini in podobno.

Poglavja od drugega dalje so namenjena poglobljeni zgodovinski analizi slovenske politične misli v zvezi z bosensko-hercegovskim uporom ter prikazu dejavnosti, ki jo je ta pobudil pri Slovencih. Črno-bela slika, ki jo je imelo zgodovinopisje o obravnavani problematiki pred Lukovićevo monografijo oziroma disertacijo, je dobila prenekatere novo podrobnost in nianso.

Posebno mesto v sklopu obravnavanih problemov ima prav gotovo analiza razvoja slovenskih stališč do prihodnosti Bosne in Hercegovine, znotraj tega pa še posebej prikaz tistega stališča, ki je zagovarjalo avstroogrsko okupacijo teh dveh pokrajin. (Luković izrecneje obravnava ta vprašanja na straneh 97—109, 255—282, 313—322, 344—358, organsko pa so vpletena tudi v druga podpoglavja). Zgodovinski razvoj je namreč sprejel in potrdil prav to varianto rešitve bosensko-hercegovskega vprašanja. Ob Lukovićevi analizi tega problema se mi porajajo nekatera vprašanja in dileme, za katere menim, da monografija nanje ne prinaša zadovoljivega odgovora. Seveda pri tem ne mislim, da bi tako koncipirano delo nanje moralo odgovoriti. Dejstvo je namreč, da slovensko zgodovinopisje doslej še nima monografskih obdelav vrste zelo pomembnih problemov in procesov iz zgodovine 19. stoletja, to pa seveda vpliva tudi na tako delo, kakor je Lukovićevo.

Slovenci so avstroogrsko zasedbo Bosne in Hercegovine kot možno rešitev bosensko-hercegovskega vprašanja predvidevali že ob začetku vstaje in jo proti koncu krize tudi vedno bolj podpirali in pozdravljali. Tu mislim na tiste Slovence, ki so tako rešitev sprejemali. Glavni politični argument, s katerim so opravičevali tako stališče, je slonel na prepričanju, da bo zaradi številčnega povečanja slovanskega življa v monarhiji omogočen razvoj, ki bo nujno pripeljal do zloma nememskim in nemadžarskim narodom nepravilnega dualizma (str. 348). Toda zgodovinski razvoj je tezo o zlomu dualizma po avstroogrski okupaciji obravnavanih turških pokrajin zanikal. Po okupaciji se je dualizem okrepil, Avstroogrška se je politično stabilizirala ter si povečala mednarodni ugled. Pričakovanja Slovencev se torej niso uresničila in se v danih okoliščinah tudi niso mogla. Odprava dualizma bi bila v nasprotju tako z interesi nemških in madžarskih vladajočih krogov, kakor tudi v nasprotju s težnjami dvora in vojaških krogov. Pogajanja med avstrijsko in ogrsko polovico monarhije za obnovo medsebojnega sporazuma iz leta 1867 so dejansko bila težka in dolgotrajna, dala pa so rezultate in tako z odpravo dualizma ni bilo nič. Pri vsem

tem se postavlja vprašanje, koliko je šlo pri slovenskem političnem argumentiranju obravnavanega stališča do prihodnosti Bosne in Hercegovine za politično kratkovidnost in koliko so bili v ozadju tega stališča čisto drugi in drugačni interesi. Kakšno je bilo razmerje med nasprotovanjem dualizmu kot politični rešitvi določenih nasprotij v monarhiji in nasprotovanjem vladajočemu nemškemu liberalnemu režimu v Cislajtani? V kolikšni meri pomeni podpiranje avstroogrške okupacije teh dveh pokrajin le kovanje političnega kapitala, ki so ga Slovenci bolj slabo, pa vendarle vnovčevali v Taaffejevi dobi?

Naslednje važno stališče glede prihodnosti Bosne in Hercegovine, ki ga je v določenih fazah hercegovsko-bosenske vstaje zagovarjalo precej članov v slovenskih časnikih, je bilo tisto, ki je zagovarjalo priključitev obravnavanih pokrajin Srbiji oziroma Črni gori. Tudi obravnavi tega stališča Luković posveti precej svoje pozornosti. To stališče oceni kot radikalno, radikalnejše od zgoraj obravnavanega, ki je ocenjeno kot oportunistično (str. 382). S tako kvalifikacijo obeh stališč se strinjam le deloma. Seveda je potrebno dati prednost priključitvi Bosne in Hercegovine Srbiji oziroma Črni gori pred avstroogrško okupacijo, tudi če bi se priključitev izvedla z golim prenosom oblasti iz turških rok v roke dinastiji Obrenovićev oziroma Petrovičev. Ne morda zato, ker bi se s tako rešitvijo bosensko-hercegovskega vprašanja uresničila pričakovanja Slovencev po odpravi dualizma in narodnostnega zatiranja. Avstroogrška okupacija je bila nazadnjaška, ker je bila v nasprotju z zgodovinskim razvojem v 19. stoletju. Podaljševala je življenje zgodovinskemu anahronizmu, kar je Avstroogrška, ta konglomerat narodov, vedno bolj postajala. S tega vidika je upravičeno stališče, ki je zagovarjalo priključitev Bosne in Hercegovine Srbiji oziroma Črni gori, dosledno označevati le s pojmom radikalnejše, ne pa tudi radikalno. Radikalno stališče bi seveda računalo na razpad črno-žolte monarhije. Javno izražanje takega stališča v monarhiji pa bi pomenilo veleizdajalsko početje.

Luković posveti nekaj prostora obravnavi še nekaterih drugih stališč, ki so se v zvezi s tem problemom sporadično pojavljala v takratnih slovenskih časnikih. Ta stališča so bolj ali manj zgodovinske kurioziteti brez pomena za nadaljnji zgodovinski razvoj.

Monografija prinaša, kot rečeno, odgovore na vrsto vzporednih vprašanj, ki jih je pred slovensko javnost prinesla bosensko-hercegovska vstaja. Podrobnejši prikaz le-teh bi močno presegel okvir tega poročila, zato naj jih le naštejem in kratko okarakteriziram. Zaradi lažje preglednosti jih velja razdeliti v pet skupin:

a) V prvo skupino bi sodili odgovori na vprašanja, kakšna je bila informiranost in kakšne so bile reakcije in stališča slovenske javnosti do dogajanj znotraj Bosne in Hercegovine od izbruha vstaje do avstroogrške okupacije. Gre za stališča do začetka vstaje (str. 43—46), do njenih vzrokov (str. 46—51), do pomembnejših bojev vstajnikov (str. 109—122 in delno na str. 255—282), do priprav in kasnejših bojev bosensko-hercegovskih Muslimanov zoper avstroogrške okupacijske čete (str. 323—344). O stanju in razmerah v Bosni in Hercegovini Luković piše tudi v poglavju o slovenskih prostovoljcih v vstaji. Ugotavlja, da so bili Slovenci o razvoju dogodkov v obravnavanih turških deželah relativno dobro obveščeni, čeprav v takratnih poročilih zasledimo vrsto pretiravanj glede števila vstajnikov, pobitih Turkov itd. Slovenci so ne glede na politično barvo na strani vstajnikov. Boj Muslimanov proti avstroogrskim okupacijskim četam pa pri njih ne naleti na nikakršno razumevanje.

b) V drugo skupino uvrščam odgovore na vprašanja, kakšna je bila informiranost in kakšne so bile reakcije in stališča Slovencev do dogajanj v Srbiji, Črni gori, Avstroogrski in Rusiji, ki jih je sprožila bosensko-hercegovska vstaja. Gre predvsem za slovenske odmeve na uradne politike omenjenih držav do vstaje in vstajnikov ter do prihodnosti Bosne in Hercegovine. Reakcije na tozadevna stališča in ravnanja Srbije so v monografiji obdelana na str. 55—69, 204—215 (prva srbsko-turška vojna), 245—254 (druga srbsko-turška vojna), Črne gore na str. 55—69, 224—235 (črnogorsko-turška vojna), Avstroogrške na str. 70—84, delno 334—344 in Rusije na str. 92—97, 235—245 (rusko-turška vojna 1877/78). S tem v zvezi so zelo važni tudi odmevi slovenske javnosti na določbe sanstefanskega miru ter berlinskega kongresa, ki se nanašajo na bosensko-hercegovsko vprašanje (str. 291—322). Nekako v ta sklop sodi še odmev na konzularno misijo v Hercegovini leta 1875, ki je skušala pomiriti hercegovske upornike. Slovenci so se odzivali na težnje obravnavanih držav v skladu z njihovim odnosom do vstaje in vstajnikov. Prav tako pomembni so bili tudi vojaški uspehi, ki so jih imele Srbija, Črna gora in Rusija v vojnah proti Turčiji. Stališča slovenske javnosti do teženj posameznih obravnavanih držav so torej bila izrazito dinamična in so nihala od podpore njihovim ciljem in politiki, pa do njihove obsodbe. Zlasti je bilo tako nihanje značilno za slovenska stališča do srbske politike.

c) V tretjo skupino sodi Lukovićeva analiza slovenskih književnih del, ki odražajo dogodke na Balkanu v letih 1875 do 1878. Gre za analizo del Josipa Stritarja, Simona Gregorčiča in drugih (str. 282—290).

č) Ta skupina zajema že omenjeni prikaz raznovrstne slovenske pomoči vstajnikom v Bosni in Hercegovini in beguncem iz obeh pokrajin ter dejavnost slovenskih prostovoljcev v bosansko-hercegovskem upor, pa tudi v obeh srbsko-turških vojnah leta 1876/77 in 1877/78. Lukoviću je uspelo kljub izredno skromnim virom podatki celovito podobo slovenske pomoči vstajnikom. Skromni so tudi viri o slovenskih prostovoljcih v vstaji. Luković poimensko navaja okoli dvajset slovenskih prostovoljcev, med katerimi je bil gotovo najpomembnejši Miroslav Hubmajer. Ker v nekaj stavkih predstavi njegovo življenje tudi po koncu vstaje, naj ga dopolnim v tisti točki, v kateri govori o sarajevskem obdobju. Hubmajerjevega življenja. V tem obdobju naj bi baje prenehal politično delovati (str. 203). Tudi v Sarajevu Miroslav Hubmajer ni miroval. V Zemaljskom muzeju, kjer je bil kot arhivar zaposlen od leta 1896 dalje, je prihajal v stik z eno najpomembnejših osebnosti takratnega kulturnega življenja v Bosni in Hercegovini, z direktorjem Konstantinom (Kosto) Hörmannom. Ta sposobni organizator je med drugim osnoval in vodil elitno bosensko-hercegovsko književno revijo Nada. Ni torej čudno, da Hubmajerja kmalu najdemo med sodelavci omenjene revije. V njej sicer ni sodeloval kot pisec, imel pa je pomembno vlogo, verjetno zaradi svoje preteklosti, pri vzdrževanju stikov s srbskimi kulturnimi delavci Lazarjem Dumo, s predstavnikom Beogradskog pevačkog društva in drugimi. V Sarajevu Hubmajer tudi ni pozabil na svoje slovensko poreklo. Proti koncu svojega življenja je postal član Slovenskega omizja oziroma Slovenskega kluba, ki so ga leta 1897 ustanovili najaktivnejši sarajevski Slovenci.

d) V zadnjo, peto skupino uvrščam Lukovićevo analizo zadržanja Slovencev do hrvatsko-srbskega spora, ki se je razvnel ob vprašanju prihodnosti Bosne in Hercegovine (na str. 359–380). Avtor ugotavlja, da se Slovenci v ta spor niso neposredno vmešavali, skušali so ga pa pomiriti. Članki v takratnih osrednjih slovenskih časnikih so poudarjali potrebo vzajemnosti in sloge med jugoslovanskimi narodi, obsojali pa obojestranske hegemonistične pretenzije pri jugoslovanskem gibanju. Velika večina Slovencev tudi potem, ko je postalo očitno, da bo Avstroogrška zasedla Bosno in Hercegovino, ni sprejemala zamisli o priključitvi »Slovenije« z Bosno in Hercegovino povečani Hrvatski. To zamisel so namreč propagirali nekateri krogi na Hrvaškem.

Na koncu poročila monografijo Petka Lukovića lahko ocenimo kot izredno solidno delo, ki je terjalo dolgotrajno, skrbno in študijozno listanje zarumenelih strani naših starih časnikov, večkrat tudi spopadanje z arhaično obarvanim slovenskim jezikom, pa tudi prenekateri obisk arhivov, čeprav ti večkrat niso nudili tistega gradiva, ki bi bilo pomembno za obravnavano temo. Rezultati pri tako zastavljenem delu seveda niso izostali. Knjiga bi zaslužila še izdajo v srbohrvaščini.

Martin Grum

Mihailo Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*. Beograd : Srpska književna zadruga, 1978. 446 strani.

Mihaila Dinića uvrščamo v tisto generacijo srbskih zgodovinarjev, ki je med obema vojnama, še zlasti pa po drugi svetovni vojni nadaljevala tradicijo srbskega kritičnega zgodovinarstva. M. Dinić je gradil svoje znanstveno delo na bogati dediščini, ki so jo zapustili Stojan Novaković, Ilarion Ruvarac in Konstantin Jireček, toda vnašal je nove sodobne metodološke prijeme. Ni bil samo plodovit pisec monografij in razprav, ampak tudi pobudnik za izdajanje arhivskega, predvsem dubrovnškega gradiva. Svoje bogate izkušnje je prenašal kot univerzitetni učitelj na mlajše generacije zgodovinarjev, saj lahko z vso upravičenostjo govorimo o Dinićevi zgodovinski šoli. Dinićeve razprave, ki sodijo po tematiki in po zgodovinski metodi v klasiko jugoslovanskega zgodovinarstva in predstavljajo še danes podlago, na kateri se bodo oplajali mladi rodovi zgodovinarjev, so raztresene po mnogih revijah, časopisih in periodičnih publikacijah. Zato se mi zdi pravilna odločitev srbskih zgodovinarjev, da izdajo v posebni knjigi vse Dinićeve pomembnejše zgodovinsko-geografske študije in tako počastijo njegov spomin (umrl je leta 1970).

Knjiga »Srpske zemlje u srednjem veku« je razdeljena na tri poglavja. Prvo poglavje nosi naziv »Srbija«. Uvod v to poglavje predstavlja razprava o nazivih srednjeveške srbske države. Nato sledijo študije, v katerih je obravnaval Dinić posamezne predele srbske države. Posebno raziskavo je namenil zahodni Srbiji, posebno centralni in posebno jugozahodni Srbiji v srednjem veku. K temu je treba dodati še delo o Braničevu, v katerem prikazuje razvoj severozahodne Srbije. V vseh teh štirih preglednih razpravah zajema Dinić razvoj največjega dela Srbije v srednjem veku in opozarja na specifičnosti. Ti pregledi so izredno dragoceni, ker še vedno ne obstaja priročnik (atlas, imenik krajev), ki bi nudil sistematično in zanesljivo informacijo o geografiji srednjeveške Srbije.

Drugo poglavje je posvečeno razpravam, ki obravnavajo »Pokrajine in meje«. Posebej bi opozoril na razprave o teritoriju, ki je pripadal kralju Dragutinu po od-

stopu s kraljevskega prestola, o področju, ki so ga pod svojo oblastjo združili Brankovići in o zemlji hercega sv. Save. Tu najdemo še študije o srednjeveškem Sremu in srednjem Podrinju.

Tretji del obsega razprave, ki so posvečene »Potem, mestom in trgov«. Med drugim je ponatisnjena Dinićeva znamenita in še vedno temeljna razprava o dubrovniški srednjeveški karavanski trgovini. Tu najdemo tudi kratek, toda pregleden članek o razvoju in vlogi srebrnega rudnika Novo Brdo, razprave o razvoju Beograda, Srebrnika in Trepče. Ob razpravi o trgovskem naselju Drijeva ob spodnji Neretvi je M. Dinić odprl vrsto problemov. Važno je poudariti, da M. Dinić, ki je uspešno odkril in določil vrsto srednjeveških lokalitet, v razpravi ne pove nič določenega o položaju in mestu Drijeva. Šele Dinićevi učenki Desanki Kovačević-Kojić je uspelo naselje Drijevo lokalizirati na podlagi novega dubrovniškega arhivskega gradiva. V testamentih Dubrovčanov je namreč večkrat izrecno naglašeno, da se cerkev sv. Vida nahaja v Drijevih. Vas Vid leži danes 4 km severozahodno od Metkovića na prostoru antične Narone. Tu so našli tudi ostanke srednjeveške cerkve sv. Vida. Tudi potok Norin, desni pritok reke Neretve, igra pomembno vlogo pri lokaliziranju srednjeveškega trga Drijeva. Ta rečica povezuje tri naselja, ki so v raznih obdobjih bila zgrajena na istem mestu — antično Narono, srednjeveško naselje Drijeva in današnja vas Vid. (D. Kovačević-Kojić, O naselju Drijeva i njegovom položaju, Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XXI—XXVII, Sarajevo 1976, str. 29—36).

Posebej moram opozoriti na uvodno razpravo Sime Ćirkovića »Jedno stoleće istorijsko-geografskih istraživanja srednjovekovne Srbije«. Avtor ugotavlja, da so se v Srbiji zgodovinarjem vsiljevala specifična zgodovinsko-geografska vprašanja, čeprav pisci 19. stoletja niso oblikovali posebne znanstvene discipline. Zgodovinsko-geografske raziskave so izvirale neposredno iz zgodovinskega gradiva, ki so ga zbirali in objavljali. V prvi vrsti je šlo za tolmačenje starih geografskih nazivov. Na začetku zgodovinsko-geografske literature stoji razprava Stojana Novakovića o Brskovu, Danju in carini pri sv. Spasu. Nov mejnik pri napredku te znanstvene discipline predstavljajo številne razprave Konstantina Jirečka. Po njegovi zaslugi sta srednjeveška Srbija in Bosna dobili že tedaj izreden zgodovinsko-geografski prikaz, uvrščen v široke okvire, bogato dokumentiran, tematsko raznovrsten in zanesljiv v posameznostih. Gre za drobno knjižico »Trgovački putevi i rudnici u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni«. Novo gradivo, ki ga je uporabljal Jireček v svojih študijah, je izviralo iz dubrovniškega arhiva in ga je on med prvimi temeljito izkoristil ter nakazal poti za nadaljnje raziskave.

Za Jirečka, Novakovića in njihove sodobnike je značilno, da je takratni univerzitetni izobraževalni sistem enako pozornost posvečal zgodovini kot geografiji, zato so lahko reševali probleme s področja zgodovinske geografije. S. Ćirković v zvezi s tem ugotavlja, da je v Srbiji prišlo pri univerzitetnem študiju do popolne ločitve zgodovine od geografije. Zato sedanji univerzitetni študij ne usposablja strokovnjakov, ki bi lahko enako dobro uporabljali pri znanstvenem delu koncepte in metode ene in druge znanstvene discipline. Za študij na filozofski fakulteti v Ljubljani tega ne bi mogli trditi. Dvopredmetnost namreč omogoča, da se formirajo tudi strokovnjaki takšnega kova.

Posebno pozornost posveča S. Ćirković rezultatom raziskovanj zgodovinske geografije v povojnem razdobju in razmerah. Posebno zaslugo pri tem ima Istorijski institut SANU (od 1948). Čeprav so se menjali organizacijski okviri in koncepcije malega zgodovinsko-geografskega centra v okviru instituta, so sodelavci načrtno zbirali in obdelovali zgodovinsko-geografski material iz srednjeveškega obdobja in začetka turškega časa. V okviru instituta je nastalo znatno število del, ki so nadaljevala delo starejših generacij zgodovinarjev ali pa predstavljala nov prispevek na področju zgodovinske geografije. Naj omenim le nekatera področja raziskav, ki so prispevala k temeljitejši in bolj poglobljeni obdelavi nekaterih zgodovinsko-geografskih tem. Preučena so bila samostanska gospodstva v posebnih večjih ali manjših študijah. To pa pomeni, da so s to obdelavo prikazani pomembni deli teritorija srednjeveške srbske države. Koristne rezultate je dalo tudi preučevanje žup in drugih upravnih področij. Nov zamah je dobila obdelava posameznih mestnih naselij in trgov ter rudarskih centrov. Velik napredek lahko ugotovimo, v primerjavi z Jirečkovimi rezultati, tudi pri obravnavi komunikacij. Največ novega gradiva za zgodovinsko geografijo predstavljajo turški viri, ki smo jih bolje spoznali šele po osvoboditvi. Med njimi prinašajo popisni katastrski defterji pravo bogastvo podatkov za preučevanje turških administrativnih enot, naselij, števila prebivalstva, pa tudi ledinskih imen. Zelo izčrpen bibliografski pregled k posameznim zgodovinsko-geografskim temam prinaša avtor v opombah.

Pred srbskimi zgodovinarji stojijo na področju zgodovinske geografije pomembne naloge. Izpopolniti bo treba praznine in povezati v celoto številne posamične rezultate, ki so plod starejših generacij zgodovinarjev. Zelo pomembno mesto imajo študije

M. Dinića, ki so v ponatisu dostopnejše sedanjim generacijam zgodovinarjev. Na koncu knjige je dodan register osebnih imen in krajev ter beležka o piscu z najnужnejšimi biografskimi in bibliografskimi podatki.

Ignacij Voje

Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Zagreb : Liber, 1981. 419 strani.

Enajst uglednih hrvaških zgodovinarjev si je zadalo nalogo, da vsak s svojega področja prispeva razpravo, s katero naj bi pokrili določeno obdobje v razvoju hrvaškega naroda ali neko hrvaško historično pokrajino. Te razprave naj bi v končni fazi pripeljale do sinteze zgodovine hrvaškega naroda od 16. stoletja dalje. Njihov namen je bil, čimbolj se oddaljiti od tradicionalnega pojmovanja zgodovine, po katerem naj bi bila zgodovina samo poznavanje posameznih, neponovljivih zgodovinskih dejstev in procesov. Avtorji razprav so izhajali iz stališča, da je zgodovina družbena znanost, in so zato svojo pozornost posvetili raziskovanju družbenih procesov in drugih pojavov življenja hrvaškega naroda. V teh razpravah naj bi se odražala stopnja razvoja in raven sodobne hrvaške historiografije. Razprave naj bi bile tudi podlaga za nadaljnje raziskave številnih odprtih vprašanj, na katera avtorji posebej opozarjajo. Metodološki pristop k navedeni problematiki predstavlja novost v hrvaški historiografiji, vendar je to šele prvi korak k pravemu tiskemu delu.

Omejitev obravnave družbenega razvoja Hrvaške na obdobje od 16. do začetka 20. stoletja je povsem upravičena. V tem času je prišlo do nekaterih usodnih premikov v zgodovini hrvaškega naroda. Prav to obdobje pa je bilo v hrvaškem zgodovinarstvu dokaj zanemarjeno. Sinteza hrvaške zgodovine je bila sicer podana v Zgodovini narodov Jugoslavije, II. del (Ljubljana 1959), vendar so avtorji tekstov posvetili več pozornosti političnemu kot družbenemu razvoju. Od izida Zgodovine narodov Jugoslavije so avtorji razprav upoštevali nove rezultate zgodovinskih raziskav, ki so bile še posebej uspešne za 16. in 19. stoletje.

Družbeni razvoj na Hrvaškem od 16. do 19. stoletja so avtorji prispevkov obdelali po teritorialnem principu, in sicer tako, da so se omejili na posamezne historične pokrajine: Slavonijo, Dalmacijo, Vojno krajino, Istro in Dubrovnik. Pisci, ki so obdelali družbeni razvoj Hrvaške v 19. in v začetku 20. stoletja, so ločeno po obdobjih zajeli v svojih pregledih celotno hrvaško ozemlje.

Josip Adamček daje v dveh enakovrednih prispevkih prednost agrarnim strukturam. V enem obravnava ekonomsko družbeni razvoj v severozahodni Hrvaški v 16. in 17. stoletju, v drugem pa v Hrvaški in Slavoniji v 18. stoletju. V prvi vrsti prikaže razvoj plemiškega gospodstva in položaj plemiškega razreda. Zanimiva je predvsem analiza strukture fevdalnega razreda, ki je specifična v primerjavi s strukturo fevdalnega razreda v slovenskih deželah. Velike spremembe v strukturi fevdalnih posestnikov so nastopile v zadnjih desetletjih 16. stoletja. Proces kurializacije je razkrojil velika plemiška gospodstva. Posebno mesto zavzemajo plemiči enoselci. Precejšnjo pozornost posveti J. Adamček refevdalizaciji, ki je v primerjavi s procesom te vrste v slovenskih deželah zavzela mnogo večji obseg. Nič manj plastično ni prikazana analiza strukture in položaja podložnikov. Spremembe v strukturi zemljiškega gospodstva so povzročile poglobljeno imovinsko diferenciacijo in z njim gospodarsko razslojevanje doslej enotnega podložniškega razreda, bodisi po obsegu zemlje zaradi procesa drobljenja kmetij, bodisi po denarju zaradi poseganja v neagrarno dejavnost. Poleg kmetov celakov se pojavljajo v vedno večjem številu medijalisti, kvartalisti, toda pojavljajo se tudi različne vrste kmečkega polproletariata in proletariata (želiri, inkvilini).

Meščanstvo je bilo na Hrvaškem slabše razvito kot v slovenskih deželah in je zaostajalo za drugimi družbenimi razredi. Zaradi tega ni vplivalo na družbene odnose, čeprav se je konstituiralo kot del fevdalnega sistema. V navedenem obdobju je na zemljiških gospodstvih nastalo mnogo novih mest in mestnih naselij, ki imajo značaj trgov (oppida). Mesta in mestna naselja so doživela v 16. stoletju globoko krizo in zastoj v razvoju. Meščanstvu ni uspelo močnejše se vključiti v trgovino s poljedelskimi proizvodi, ki so jo monopolizirali fevdalci. V hrvaških deželah v tem obdobju nasprotja med mestom in vasjo niso bila tako izrazita kot v slovenskih. Edino svobodno kraljevsko mesto, ki je obdržalo odličen položaj tudi v 16. stoletju, je bil Gradec-Zagreb. Šele v 18. stoletju se začnejo v Hrvaški in Slavoniji intenzivneje in načrtneje razvijati neagrarne dejavnosti (rudarstvo, fužinarstvo in manufakture). Napredek mest na Hrvaškem in v Slavoniji pa še naprej ovirajo neugodne možnosti za razvoj gospodarstva. J. Adamček je uspelo podati zelo plastično in pregledno sliko tega razvoja. Sinteza svojih raziskav je omejil predvsem na »Ostanke ostankov«, zanemaril pa je razvoj družbenih odnosov na področju stare hrvaške države. Gre za svobodne občine ali mesta v Hrvaškem Primorju, Istri in na Kvarneru, ki v knjigi

niso dobile ustrezne obravnave, ne pri njem, ne pri kakšnem drugem avtorju (T. Raukar).

Med zelo hvaležne teme tako imenovane »socialne« zgodovine sodijo družbena gibanja, napetosti, spori in razredni boji. Pisci razprav sicer vnašajo ta družbena gibanja v svoje prispevke, tako opozarja T. Raukar na Ivaničev upor na Hvaru, F. Moačanin na številne upore krajišnikov. Izreden pomen ima hrvaško-slovenski kmečki upor leta 1573, kateremu posveča J. Adamček posebno razpravo. J. Adamček je najprej s prvič objavljenim arhivskim gradivom, nato pa z vsestransko obdelavo upora na osnovi novega arhivskega gradiva največ prispeval k temu, da se je sodobno zgodovinopisje otreslo ozkih okvirjev in zastarelih, romantičnih pogledov na upor, ki je presegel lokalne meje. Pričakovali bi, da bodo z izdanim novim arhivskim gradivom rešeni vsi problemi o vzrokih, programu, ciljih in poteku hrvaško-slovenskega kmečkega upora. Žal ni tako! Izoblikovale so se tri različne koncepcije, ki so prišle do izraza v izdanih publikacijah J. Adamčka, B. Grafenauerja in N. Klaića.

Vojna krajina je specifična vojaška institucija. V enem delu Hrvaške, ki se je postopno odcepil od matice, se je oblikovala družba z mnogimi posebnostmi. Fedor Moačanin daje zelo lep pregled razvoja Vojne krajine od nastanka do ukinitve. Pri tem posveča posebno pozornost oblikovanju posebne krajiške družbe. Opozarja na migracijska gibanja, ki so prispevala k njenemu nastanku. Opisuje boje krajišnikov za priznanje statusa svobodnega vojaka, ki dobijo svoj zaključek v potrjevanju »Statuta valachorum«. F. Moačanin ne prinaša v svojem prispevku kakih novih pogledov na razvoj krajiške družbe, razen v odstavkih, kjer raziskuje odnose med krajišniki in hrvaškimi fevdalci.

Razprava Tomislava Raukarja »Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji« se po svoji zasnovi in načinu obdelave loči od drugih prispevkov. Lahko jo smatramo za model, kako bi bilo treba obdelati družbeni razvoj na nekem področju ali obdobju. Avtorjev cilj ni prikazati kronološki razvoj Dalmacije pod beneške dominacijo, ampak predvsem dati analizo družbe, opozoriti na konfliktno situacijo v družbi, ter to povezati z razvojem političnih idej. Nova se mi zdi misel, da do konca beneškega obdobja obeležuje politično dejavnost mestne družbe komunalna mentaliteta. Politične ideje dalmatinskih komun v 16. in 17. stoletju se gradijo izključno na »turški« podlagi. Nevarnost turškega osvajanja potiska v ozadje problem beneške oblasti. T. Raukar posveča veliko pozornosti demografskim spremembam. Agrarnim odnosom in družbenim razmerjem v dalmatinskih mestih, predvsem v Zadru in Splitu daje prednost, nekoliko manj se ukvarja s pomorsko dejavnostjo dalmatinskih mest oziroma njihovega prebivalstva.

Celoten mozaik problemov na področju Istre, tako političnih kot gospodarskih in družbenih, nam predstavi Miroslav Bertoša. Njegov pristop je zelo podoben Raukarjevemu, je problemski. Izhaja iz politične dvojnosti Istre: beneške in avstrijskega dela. Težišče razprave posveča gospodarskemu in populacijskemu stanju Istre od 16. do 18. stoletja. Pri tem ne zanemarij enega najvažnejših procesov, ki daje Istri še poseben pečat, kolonizacije. Premalo pa poudarja trgovsko povezavo med istrskimi mesti in slovenskim ozemljem ter preko njega s hrvaškimi deželami. Zaradi zelo raznovrstne problematike razvoja istrskega polotoka je nujno moralo priti v ospredje preučevanje lokalne zgodovine. Pokazala se je potreba po obravnavi ožjih področij, kar dokazujejo uspešne mikrostudije, na katere se M. Bertoša sklicuje.

Poslednji v tej seriji je prispevek Josipa Lučića o družbenih odnosih v Dubrovniški republiki. Lučićev pregled obsega znana dejstva. Od vseh avtorjev še najmanj tehtno odgovarja na zastavljeno vprašanje glede družbenih odnosov. Nepotrebno je ponavljanje znanih dejstev o strukturi dubrovniške uprave, širjenju teritorija, političnih odnosih. Lučićev stereotipni pregled dubrovniškega razvoja opozarja, da kljub obilici arhivskega gradiva ni načrtnega raziskovanja pri preučevanju dubrovniške preteklosti po letu 1500. Srednjeveško obdobje je dokaj kompaktno obdelano, tega pa ne moremo trditi za obdobje od 16. stoletja dalje.

Prehod iz prvega dela knjige, ki se omejuje na fevdalno obdobje, v drugi del, ki se začne z 19. stoletjem, predstavlja razprava Mirjane Gross o integraciji hrvaškega naroda. Grossova ugotavlja dejavnike, ki so v preteklosti zavirali ali pospeševali formiranje hrvaškega naroda.

Družbeni razvoj Hrvaške od 19. stoletja do prve svetovne vojne obravnava v posameznih razpravah pet avtorjev. Jaroslav Šidak je v obliki sinteze strnil dve ključni vprašanji v zgodovini hrvaškega naroda in svoje bogate izsledke povezal v posebni razpravi o ilirskem gibanju in posebnem članku o hrvaškem gibanju leta 1848.

Prispevek Igorja Karamana ima posebno mesto v tem zborniku razprav, ker obsega celotno področje Hrvaške. O ekonomskem razvoju Hrvaške razpravlja s stališča oblikovanja meščansko-kapitalistične družbe do I. svetovne vojne. Ustvaril je obrazec »ekonomske in socialne« zgodovine, ki s primerjalno metodo ugotavlja ekonomska gibanja in družbeno strukturo v posameznih hrvaških deželah. Odprl je celo vrsto

problemov, ki bodo brez dvoma vplivali na nadaljnje raziskovanje ekonomsko-družbenih procesov na Hrvaškem od 19. stoletja dalje.

Pomemben je nov pristop Nikše Stančiča pri obravnavi »narodnega preporeda v Dalmaciji« kot ene od faz pri integraciji hrvaškega naroda. Po njegovem mnenju je bistveno vključevanje določenih slojev prebivalstva v ta proces. Obravnava družbene strukture v mestih in na vasi in njihovo vlogo v narodnem preporedu. Na osnovna vprašanja integracije hrvaškega naroda v Dalmaciji gleda s stališča družbenih procesov.

Dragovan Šepić je vnesel novo komponento v raziskovanje hrvaškega narodnega preporeda v Istri. Preko politične akcije je skušal opozoriti na posebna obeležja in ritem tega procesa v Istri.

Mirjana Gross je v članku o nacionalno integracijskih ideologijah pri Hrvatih prvič skušala dati pregled vseh ideoloških sistemov od konca ilirizma do leta 1918. Pri ugotavljanju njihove pogojenosti je izhajala predvsem iz gibanja družbenih struktur in njihove preobrazbe tekom razvoja. V hipotezah, ki jih je navedla v svojem prispevku, je izpostavila osnovno vprašanje o soodvisnosti oblikovanja hrvaškega naroda in razvoja meščanske družbe. V posebni razpravi se je M. Gross na svojstven problemski način lotila obravnave družbenih procesov v severni Hrvaški v drugi polovici 19. stoletja. Pri tem ni želela opozoriti samo na družbene strukture kot take, temveč tudi na njihovo funkcijo v doslej znanih zgodovinskih procesih.

Ceprav razprava Dragovana Šepića o vprašanju državnega zedinjenja Jugoslovčanov v pojmovanju hrvaških politikov v letih 1914 do 1918 ne sodi v okvir socialne zgodovine, je vseeno njegov pregled izjemno pomembne problematike, o kateri smo imeli doslej le fragmentarna obvestila, primeren zaključek zbornika razprav. To je prvi poskus v naši historiografiji, da se na temelju rezultatov, ki obravnavajo akcije Hrvatov za nastanek jugoslovanske državne skupnosti v I. svetovni vojni, da celotni oris njihovih stremeljenj.

Glede na zastavljeni cilj redakcije bi pričakovali neka skupna izhodišča in poenoteno strukturo prispevkov. Če primerjamo samo spisek literature, ki sledi vsaki razpravi, opazimo precejšnja razhajanja. Nekateri avtorji naštejejo le glavna sintetična dela, drugi omenjajo tudi manj pomembne razprave. Nekateri se omejujejo le na sodobne študije, drugi citirajo tudi starejše avtorje. Eni se zadovoljijo s spiskom literature, ki je razvrščena po abecednem redu avtorjev, drugi spet podajajo oceno in analizo posameznih del. Ne bi škodovalo dodati tudi pregled arhivskih fondov in izdaj virov.

Kljub kritičnim pripombam k celotni strukturi knjige in pomanjkljivostim v posameznih razpravah lahko publikacijo označimo kot posrečen podvig, ki je redek v našem zgodovinopisju. Knjiga bo lahko služila kot koristen priročni učitelj zgodovine pri pouku ter kot študijska knjiga študentom zgodovine.

Ignacij Voje

Gojko Nikoliš, **Korijen, stablo, pavetina**. Zagreb : Liber ; Prosvjeta, 1980, 666 strani.

Zgodovinarji so vedno izražali željo, da bi bilo napisanih čimveč spominov in bi bili tako dopolnjeni pisani viri, ki pričajo o preteklih dogajanjih, ali opisana dogajanja, za katera nimamo pisanih virov. V zadnjih desetletjih se jim ta želja v večji meri izpolnjuje, saj v tujini ali doma izdajajo vedno več spominskih zapisov. Tako je marsikateri dogodek ali proces dodatno prikazan ali celo prvič predstavljen javnosti, ker ga zgodovinarji doslej zaradi tega ali onega razloga, tudi zaradi pomanjkanja virov, niso raziskovali. Zato so spominski zapisi pomemben vir za razumevanje preteklih dogajanj. Spominski zapisi, ki so izšli v zadnjih desetletjih, obsegajo dogajanja od prve svetovne vojne dalje, predvsem pa razdobje druge svetovne vojne in tudi povojno razdobje. Najpogostejši so spomini, v katerih avtorji obravnavajo dogajanje v razdobju druge svetovne vojne. V splošnem lahko namen pisanja spominov razdelimo v dve skupini. V prvo skupino spadajo spominski zapisi, v katerih avtorji opravičujejo svoja (in sodelavcev) dejanja. V drugo skupino spadajo spominski zapisi, ki so jih avtorji napisali z željo, da opišejo dogajanja in procese, v katerih so sodelovali in o njih ohranijo pričevanje. Taka je večina spominskih zapisov. V ocnah spominskih zapisov je bilo večkrat zapisano, da gre pri spominih za osebno razlago dogodkov. Tak je lahko le njihov značaj. To pa ne pomeni, da so že zaradi tega opisi dogodkov in procesov v nasprotju z resnico.

Spominski zapisi se med seboj razlikujejo. Najprej po svoji zgodovinsko-dokumentarni vrednosti, saj predvsem po njih sodimo o njihovi vrednosti. Ta se ne kaže v navajanju različnih pisanih virov, ki so vsem dostopni, ampak v spominskih zapisih dogajanj, življenjskih razmer, hotenj, v opisih okoliščin, ki so vplivale na

ravnanje posameznika ali skupine itd. Avtorji spominskih zapisov lahko mnogo bolj kot poznejši raziskovalci prikažejo utrip časa, ker so ga neposredno doživljali, kar raziskovalcem največkrat ni dano. Spominski zapisi s takim obeležjem so zaželjeno branje, posebno, če so napisani s pripovedno močjo.

Spominski zapisi Gojka Nikoliša imajo dokumentarno vrednost. Pritrditi kaže piscu predgovora h knjigi, da avtor nadaljuje tradicijo naših najboljših piscev spominske literature. Po poklicu je bil zdravnik. Njegovi spominski zapisi pa niso zdravnikovo strokovno poročilo, čeprav piše tudi o strokovnem delu, ampak spomini vojaškega zdravnika, ki se je udeležil španske državljanske vojne in bil sanitetni referent pri Vrhovnem štabu oziroma šef Sanitetnega odseka Vrhovnega štaba NOV.

Avtor spada med tiste osebnosti našega predvojnega razdobja, ki so se, kakor je zapisal o sebi, odrekli udobju, ki bi ga prinašal poklic in so se zavestno priključili naprednemu gibanju z željo, da spremenijo družbene razmere, v katerih so živeli. Rojen je bil leta 1911 v srbski družini v Sjeničaku, nekdanji hrvaški vojni krajini. V prvem poglavju nas seznaja z raziskovanjem krajiške tradicije in mentalitete, z razmerji v domačem okolju in družini. Oče je bil pol in mu je v zgodnji mladosti umrl. Nato piše o dijaškem življenju v Karlovcu in Sremskih Karlovcih, kjer je maturiral. Tu ga je, kakor je zapisal, šele v osmem razredu gimnazije učil latinščino mladi, ambiciozni in talentirani profesor Milan Grošelj, ki je uspel dijakom pričarati lepote tega jezika (str. 71). Po maturi se je vpisal na beograjsko medicinsko fakulteto. Sprejet je bil v vojni internat. Tu se je vedno bolj uveljavljala militarizacija. Del gojencev je temu nasprotovalo. Nikoliš se je priključil naprednemu gibanju, bil je sprejet v SKOJ. Zaradi razkritja skojevske organizacije je bil »brisan s spiska« vojaških gojencev, a hkrati (leta 1935) sprejet v članstvo KPJ. Poleg aktivnega delovanja na univerzi je v počitnicah deloval v rojstnem kraju. Tu so na njegovo pobudo osnovali organizacijo KPJ. Ustanovil in vodil je recitacijski zbor, ki je uspešno nastopal v ožji in širši okolici. Ob opisovanju razmer na univerzi in v domačem okolju razmišlja o socializmu, o takratnih razmerah v Sovjetski zvezi, o profesorjih in sošolcih. Razgrinja utrip okolja, v katerem je živel, in opisuje cilje, za katere se je zavzemal.

Nikoliš je zapisom o španski državljanski vojni namenil precejšnji del spominov (str. 133—237). Podrobneje je opisal tudi razmere v francoskem koncentracijskem taborišču (str. 241—275), kjer je bil vse do septembra 1940. Po sorazmerno kratkem razdobju doma je sledil napad na Jugoslavijo. Po razgovoru s P. Gregoričem se je odpravil v Bosno s prepričanjem, da bodo tam organizirali obrambo proti fašističnim napadalcem, a se to ni uresničilo. Vrnil se je v Sjeničak, nato odpotoval v Beograd, kjer se je vključil v ilegalno delo. Odtod je avgusta 1941 odšel v kraljevački odred. V tretjo vojno, kakor je zapisal: Podoba je, da mu je ostal ta odred najbližji, saj v poznejšem razdobju vojne večkrat omenja njegove borce, ki jih je srečeval. V tej enoti je ostal do novembra 1941., ko so ga poklicali v Vrhovni štab. Tu mu je Tito sporočil, da je postavljen za referenta sanitete pri Vrhovnem štabu (str. 335). Odslej se je z enotami pod neposrednim vodstvom Vrhovnega štaba udeležil številnih pohodov in bitk od Užic do Igmana, Neretve, Sutjeske, desanta na Drvar itd. Svoje spominske zapise pa zaključuje s spomini na sremsko fronto. Pri pisanju spominov si je pomagal s svojimi zapisi, poročili, odloki, referati in drugimi dokumenti tistega časa, da je podrobneje opisal skrb za ranjence in bolnike, napore medicinskega osebja in vseh, ki so skrbeli za ranjence v oddaljenih zaselkih, vaseh, zasilnih partizanskih bolnišnicah, osvobojenih mestih, v visokih planinah; kjer so bile le kozje steze in globoki kanjoni, po katerih so jih nosili predvsem njihovi bojni tovariši. Prav opisi nečloveških naporov in razmer dajejo spominskim zapisom posebno obeležje. Avtor podrobneje navaja število ranjencev, preprečevanje širjenja tifusa, ki ga je tudi sam prebolel, delo italijanskega vojaškega zdravnika, ki je bil v partizanskem ujetništvu, delo zavezniškega medicinskega osebja in v že osvobojenem Beogradu tudi delo drugih tujih zdravnikov itd. Ob tem nas seznaja z izdajanjem sanitetnega tiska, kongresom partizanskih zdravnikov in v že osvobojenem Beogradu s kongresom zdravnikov JA, s stiki z medicinskim osebjem drugih partizanskih enot in pokrajin. Ob tem je zapisal, da iz Kočevskega Roga dolgo časa ni bilo nobenega glasu (str. 567). Avtor opisuje tudi obisk v Caserti, ko je avgusta 1944. leta spremljal maršala Tita, in obisk v Moskvi januarja 1945, ko je bil član naše delegacije. To je sprejel tudi Stalin. Nikoliš je ta obisk podrobno in zelo prizadeto opisal. Ta del spominov je bil objavljen tudi v reviji »Borec«. Podoba je, da so tudi obiski drugih delegacij potekali podobno.

Na koncu spominskih zapisov piše Nikoliš o razmerah v bolnišnicah v osvobojenem Beogradu in drugih mestih, o razmerah v sanitetni službi na sremski fronti in nekaterih drugih dogodkih. Omenja tudi sodelovanje s prof. dr. B. Lavričem, razgovor z M. Marinkom. Hkrati pa se pohvali, da je imel v tistem času najbrž najbolj izobraženega adjutanta v naši armadi. To je bil sanitetni kapetan Andrej O. Župančič.

Spominski zapisi G. Nikoliša so obsežni zapis človeka, ki je razmišljal o svoji življenjski poti, jo podoživljal, se vračal v kraje, kjer je hodil, obiskoval ljudi, se z njimi pogovarjal, poizvedoval, a ne le zato, da bi bili njegovi spomini popolnejši in opisi resnični. Predstavil se je kot osebnost, ki mu je od mladih let vest nalagala dolžnosti in delo. Zato je kritičen do lastnih dejanj in misli ter do dejanj drugih, s katerimi je delal, se srečeval, a ne zato, da bi obsojal, ampak zato, da bi zapisal resnico, ki je lahko le njegova, a je to tudi njegova dolžnost in pravica.

Zal je G. Nikoliš, generalpolkovnik, narodni heroj in akademik, pisanje spominov zaključil z opisovanjem dogodkov konec maja 1945, saj je takrat prehodil komaj polovico življenjske poti. V oblikovanju novih družbenih razmerij je imel pomembno mesto, sodeloval in prihajal je v stik s pomembnimi osebnostmi doma in v tujini, čas pa je bil bogat dogajanje in sprememb.

Ludvik Čarni

Ksenija Levak, Gojmir Budal, **Lonjer** : sociogeografski vidiki naselja pri Trstu. Trst : Slovenski raziskovalni inštitut, 1981. 84 strani.

Delo Ksenije Levakove in Gojmira Budala je izšlo konec leta 1981; izdal ga je Slovenski raziskovalni inštitut, založilo pa Založništvo tržaškega tiska. Publikacija je obogatena z reprodukcijami fotografij ter s kar 22 razpredelnicami, ki podrobno prikazujejo določene aspekte naselja Lonjer.

V uvodu je med drugim zapisano: »Slovenski raziskovalni inštitut ima med svojimi nalogami tudi to, da skuša postopoma, a sistematično, analizirati prostor, na katerem živijo Slovenci v Italiji. Lonjer je ena izmed teh enot. Za Slovence je zelo pomembno, da se socioekonomski podatki analizirajo v luči jezikovnega in narodnostnega vidika. To nam odpira nove možnosti v razumevanju procesov, ki so v teku na tem prostoru. Dosedanji podrobnejši opisi tržaške pokrajine, ki so prišli izpod peres italijanskih raziskovalcev, so bili na žalost s tega vidika vse preveč pomanjkljivi.«

Iz navedenega razloga je izšla publikacija tudi v italijanščini z naslovom: »*Longera, lineamenti sociogeografici dell'abitato presso Trieste*«.

Delo sicer ni izredno obširno, vendar vsebuje veliko podatkov in seveda celo vrsto izvedenih analiz. Sloni na podatkih ankete, ki je bila izvedena novembra in decembra 1976, dopolnjena pa januarja leta 1977. Anketi so bili nato priloženi še mnogi drugi podatki in na tej podlagi je nastala omenjena publikacija.

Knjiga sama je razdeljena na celo vrsto poglavij ali bolje razdelkov. Že sam seznam nam precej pove o vsebini knjige: Starostna struktura prebivalstva. Narodnostna struktura prebivalstva. Migracije prebivalstva. Zaposlitvena struktura prebivalstva. Izobrazbena struktura prebivalstva. Demografska struktura gospodinjstev. Narodnostna struktura gospodinjstev. Socialnoekonomska struktura gospodinjstev. Izraba zemlje in kmetijska proizvodnja. Prodaja kmetijskih pridelkov. Zemljiška posest. Lastninske značilnosti zemlje. Zanimanje za nakup zemlje. Dajanje in jemanje zemlje v najem. Hiša in gospodarska poslopja. Opremljenost gospodinjstev. Nakupovanje živil in raznega blaga. Pogostnost in motivi odhajanja čez mejo. Časopisi in revije. Poslušanje radijskih oddaj in gledanje televizijskih programov. Včlanjenost v društva in organizacije. Kulturne prireditve. Preživljanje prostega časa. Glavni vaški problemi.

Iz vsega navedenega je razvidno, kako na široko je bila izvedena anketa. Na drugi strani pa se zdi, da je podnaslov »sociogeografski vidiki« odločno preozek, saj ne pove (oziroma ne napove) vse vsebine. Na vsak način je delo posrečen poizkus prikaza nekega naselja skozi več vidikov: socialni, ekonomski, geografski, kulturni, narodnostni, etnološki in deloma tudi zgodovinski. Besedilo je sintetično, a razumljivo, tu pa tam seveda suhoparno, vendar nam nudi verno sliko Lonjerja. Avtorja nam posredujejo slovarček nekaterih manj znanih izrazov, kar je hvalevredno, saj prevečkrat uporabljamo pri pisanju nepoznane besede, posebno ko gre za strokovne publikacije.

Avtorja se dotikata mnogih ključnih problemov, ki tarejo slovensko narodnostno skupnost: demografski padec, narodnostno mešanje, področja, lastništvo zemlje, kulturnoprosvetno delovanje ipd.

Objavljeno delo — raziskava — naj bi prispevalo k proučevanju deagrarizacije in urbanizacije v bližnji tržaški okolici. Lonjer je sklenjeno obmestno naselje. Domovi so še dandanes strnjeni in postavljeni so brez načrtna zasnove ob vaških poteh. Prvotna naselbinska oblika, ki je bila organsko povezana s prirodnim okoljem, z zgodovinskim razvojem, z načinom gospodarjenja, se polagoma razkrajja. Ohranila se je zunanja zgradba, drugačna pa je funkcija kraja, ki je pod vplivom urbanizacije doživel znatno preobrazbo. Vas se je spremenila v stanovanjsko ali spalno naselje, ker so njegovi prebivalci po večini zaposleni v mestu.

Iz zbranih podatkov je mogoče izluščiti za Slovence ugodno narodnostno sestavo, zrelo sestavo prebivalstva s potezami staranja, zmerno migracijo, drobno lastniško strukturo, opuščanje kmetijskega dela. Zemlja je kljub menjavam lastništva po večini ostala v slovenskih rokah.

Na podlagi omenjene knjige bi si želeli še več podobnih publikacij, ki bi nam dale stvarno podobo življenja Slovencev v Italiji. Prevečkrat smo o njem premalo seznanjeni, ali pa naša spoznanja slonijo na zastarelih podatkih in osnovah. Družba je v nenehnem razvoju (čeprav se nam ne zdi) in kot pripadniki slovenske narodnostne skupnosti smo podvrženi določeni logiki procesa. Samo dobro poznavanje lastnega življenja nam lahko omogoči obstoj, da sploh ne govorimo o razvoju. Ne smemo pozabiti, da se (v Italiji) še vedno borimo za enakopravnost z večinskim narodom in za globalni zaščitni zakon.

Milan Pahor

Lexikon des Mittelalters. München ; Zürich : Artemis, 1982. 2/3, 4 ; 450—895 strani.

Širšo oceno predhodnih zvezkov te enciklopedije srednjega veka bralec lahko najde v zadnjih številkah ZČ izpod peresa prof. F. Gestrina. V 3. in 4. zvezku druge knjige (Bordojski koncil — Buckingham) je le malo gesel, ki se tičejo jugoslovanske zgodovine (Borna, bosančica, Bosna, Branimir). Vidimo, da ima leksikon kljub svoji izčrpnosti vendar neke omejitve: karantanski knez Borut, bosanski ban Borić in panonski knez Braslav si na primer niso zaslužili samostojnega gesla, čeprav bi težko rekli, da so igrali manjšo vlogo na zgodovinskem odru kot Borna ali Branimir. Selekcija gesel je za sestavljalce leksikonov vedno velik problem.

Pri razmeroma dolgem tekstu o Bosni je S. Čirkovića treba pohvaliti, ker je napisal tako jedrnat pregled teritorialne, politične in cerkvene zgodovine Bosne, in ga pograjati, ker je povsem zanemarljivo njeno gospodarsko, demografsko in družbeno zgodovino. Zaradi pomanjkanja zanesljivih podatkov je brez dvoma težko pisati o Bosni v času od naselitve Slovanov do približno srede 12. stoletja. Kljub temu pa je avtor to obdobje najbrž opisal le nekoliko preveč po svoje, ali pa so napačne nekatere tozadevne trditve v Zgodovini narodov Jugoslavije (Ljubljana 1953), ki še vedno velja kot temeljni oris jugoslovanske zgodovine. Za balkanske zgodovinarje namreč prevečkrat drži pregovor: Quot capita tot sensus, včasih pa tudi parafraza: Ad maiorem gentis meae gloriam.

Janez Peršič

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že petnajst let. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

Zbral Miloš Rybář

ZGODOVINSKE PUBLIKACIJE V LETU 1980

Zgodovinopisje, priročniki

- GRAFENAUER, Bogo: Struktura in tehnika zgodovinske vede : (uvod v študij zgodovine) — V Ljubljani : Filozofska fakulteta, 1980. — 460 str. ; 22 cm. Strojev. avtogr.
- ILIČ, Ljubomir & Milan Katič: Seznam krajevnih skupnosti po občinah SR Slovenije s pripadajočimi naselji in ulicami : (stanje 30. 6. 1979) — Ljubljana : Zavod SR Slovenije za statistiko, 1980. — 367 str. ; 20 cm. — (Metodološko gradivo / Zavod SR Slovenije za statistiko ; 1980, št. 5)
- KATALOG rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani : inventarizirano gradivo / [priredil Jože Šifrer s sodelovanjem Branka Berčiča in Janeza Logarja]. — Ljubljana : NUK, 1980. — 327 str. ; 21 cm
- KATALOG rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani : Ms 100—Ms 399 / [priredil Marjan Ozvald s sodelovanjem Jožeta Šifrerja]. — Ljubljana : NUK, 1980. — 91 str. ; 21 cm
- KATALOG rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani : Ms 1000—Ms 1170 / [priredil Jože Šifrer s sodelovanjem Branka Berčiča]. — V Ljubljani : NUK, 1980. — 117 str. ; 21 cm
- MAURI, Božena: Seznam občin SR Slovenije z njihovimi naselji in šiframi ter seznam občin SFRJ za leto 1980 : po politično-teritorialnem stanju 1/1-1980. — Ljubljana : Zavod SR Slovenije za statistiko, 1980. — 88 str. ; 20 cm. — (Metodološko gradivo / Zavod SR Slovenije za statistiko ; 1980, št. 8)

Politična zgodovina, kulturna zgodovina

- ALATRI, Paolo: Oris zgodovine moderne politične misli / [prevedli Leopold Verbovšek, Neda Brglez in Aleš Rojec]. /1. natis/. — Ljubljana : Delavska enotnost, 1980. — 390 str. ; 21 cm. — Prevod dela: Lineamenti di storia del pensiero politico moderno
- AUROBINDO, Sri: Cloveški ciklus / [prevedel, predgovor, spremne besede in opombe napisal Janez Svetina]. — Ljubljana : Slovenska matica, 1980. — 380 str., [1] f. z avtorj. sl. ; 20 cm. — (Filozofska knjižnica ; zv. 23)

BORISOV, Peter: Pregled razvoja medicinske miselnosti in odkritij. — Ljubljana : Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, 1980. — 2 zv. (801 str.) ; 21 cm

BRITOVŠEK, Marjan: Carizem, revolucija, stalinizem : družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 2 zv. (494 str., [40] str. pril. ; 295 str., [40] str. pril.) ; 24 cm

BRITOVŠEK, Marjan: Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti v graditvi socializma. — Ljubljana : Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1980. — 117 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Novi vidiki ; 31)

CERKEV in njena zgodovina / zamisel in izvedba založbe Jaca Book ; ilustracije Franco Vignazia ; [slovenski prevod Franc Kralj]. — Koper : Og-njišče ; iz Zagreba : Krščanska sadašnjost, [1980] — [122] str. Zv. 3 : Poslednje obdobje starega sveta. : barvne ilustr. ; 32 cm

DAVIES, Nigel: Azteki [prevedel Bogomil Fatur]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 375 str., [16] str. pril. ; 21 cm. — (Dobe, narodi, dogodki), — Prevod dela : Die Azteken

JAMBREK, Peter: Od plemena do države : politične gibalne sile nacionalne in družbenoekonomske izgradnje zambijske družbe / [zemljevid izdelal Ciril Vojvoda]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 251 str. ; 21 cm. — (Moderna družba)

JUŽNIČ, Stane: Kolonializem in dekolonizacija — Maribor : Obzorja, 1980. — 357 str. ; 21 cm. — (Sociološka in politološka knjižnica ; 12)

JUŽNIČ, Stane: Novejša zgodovina : (izbrana poglavja) / [izdala] Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. — Ljubljana : Univerzum 1981. — 316 str. ; 22 cm

KONCILSKI odloki: konstitucije, odloki, izjave, poslanice 2. Vatikanskega vesoljnega cerkvenega zbora (1962—1965) / slovenski prevod s splošnim uvodom in posebnimi uvodi k posameznim dokumentom. — Ljubljana : Nadškofijski ordinariat, 1980. — 766 str. ; 21 cm. — Besedilo dokumentov, ki so v slovenskem

- prevodu prvič izšli v letih 1964—1966, izpopolnil, napisal splošni uvod in uvode k posameznim koncilskim dokumentom Anton Strle
- KOROŠEC, Viktor:** Rimsko pravo : splošni del, osebno, stvarno in obligacijsko pravo, rodbinsko, dedno in civilno [procesno] pravo / [izdala] Pravna fakulteta univerze Edvarda Kardelja. — 2. izpopolnjena izd., (reprint). — Ljubljana : Univerzum, 1980. — 512 str. ; cm
- LIPUŠČEK, Uroš:** Spopad na Šat el Arabu : zakaj je prišlo do vojne med Irakom in Iranom v jeseni 1980? — [1. natis.] — Ljubljana : Delavska enotnost, 1980. — 44 str. ; 19 cm. — (Aktualna tema)
- MOMMSEN, Theodor:** Rimski zgodovina : izbor / [izbral in prevedel Jože Kastelic]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 483 str., [1] f. z avtorjevo sl. : 22 cm. — (Nobelovci ; 58). — Prevod dela : Römische Geschichte
- PRIKRIL, Boris:** Tri tisoč let pomorskega vojskovanja : največje pomorske bitke v zgodovini / [prevedel Primož Šafar]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 417 str., [60] str. pril. ; 25 cm
- STEFANOVIČ, Dragan:** Poljsko poletje 1980 / [prevedel Stane Grahek]. — [1. izd. v Žepni knjigi]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 211 str. ; 18 cm. — (Žepna knjiga)
- ŠTANTE, Milan:** Indija — mit in realnost. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1980. — 405 str. ; cm cm. — (Potopis)
- ZGODOVINA v slikah. 15 : 1850—1918.** — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — Stolp. 6733—7214 1974 — . — 25 cm
- ZGODOVINA v slikah. 16 : 1918—1945.** — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1974 — . — 1980. — Stolp. 7229—7690
- Zemljepis, domoznanstvo**
- HERRMANN, Paul:** Davno pred Kolumbom : pustolovščine zgodnjih odkritij [prevedel Pavle Klinar]. — [1. izd. v Žepni knjigi]. — [Ljubljana] : Cankarjeva založba, 1980. — 2 zv. (246, 244 str.) ; 18 cm. — (Žepna knjiga). — Prevod dela: Sieben vortel und acht verweht
- LJUDSTVA sveta. Knj. 3 :** Severna Afrika in Arabski polotok, Tropska Afrika, Južna Afrika. / [urednik zbirke Edward Evans-Pritchard ; prevodi Branko Gradišnik... [et al.] ; zemljevidi Gordana Beltram ; fotografije Burt Glinn... et al.]. — [Slovenska izd.]. — V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1980. — 431 str. — 29 cm
- LJUDSTVA sveta. Knj. 4 :** Indijska podcelina s Sri Lanko, Kitajska, Japonska in Koreja, Jugovzhodna Azija. / [urednik zbirke Edward Evans-Pritchard ; prevodi Branko Gradišnik... [et al.] ; zemljevidi Gordana Beltram ; fotografije Burt Glinn... et al.]. — [Slovenska izd.]. — V Ljubljani : Mladinska knjiga 1980. — 431 str. : ilustr. — 29 cm
- LJUDSTVA sveta. Knj. 5 :** Severna Amerika, Atlantski otoki s Karibi, Arktika. / [urednik zbirke Edward Evans-Pritchard ; prevodi Branko Gradišnik... [et al.] ; zemljevidi Gordana Beltram ; fotografije Burt Glinn... et al.]. — [Slovenska izd.]. — V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1980. — 431 str. : ilustr. — 29 cm
- LJUDSTVA sveta. Knj. 6 :** Evropa, Sovjetska zveza vzhodno od Urala in Mongolija, jugozahodna in osrednja Azija. [urednik zbirke Edward Evans-Pritchard ; prevodi Branko Gradišnik... [et al.] ; zemljevidi Gordana Beltram ; fotografije Burt Glinn... et al.]. — [Slovenska izd.]. — V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1980. — 430 str. : ilustr. — 29 cm
- Jugoslavija**
- BILANŽIČ, Dušan:** Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije : glavni procesi / [prevedel Franček Šafar]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 430 str. : ilustr. ; 25 cm. — Prevod dela: Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije. — Fotografije so iz fotoarhiva Tanjuga in Dela
- BROZ, Josip:** Jugoslavija v boju za neodvisnost in neuvrščenoost / [priredila Vojo Čolović in Vladimir Đuro Degan ; redaktor slovenske izdaje Franček Šafar]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 483 str. ; 20 cm. — (Izbor iz del / Josip Broz Tito ; 5)
- JAKOVLJEVIČ, Stevan:** Velika zmeđa / [prevedel Stanko Janež]. — V Ljubljani : Prešernova družba, 1980. — 426 str. ; 20 cm. — Prevod dela: Velika zabuna. — Obravnava dogodke v aprilu 1941.
- JOKIČ, Gojko & Gojko Vrtunič:** Jugoslavija : turistični vodnik ; [prevedli Avgust Pudgar, Janko Lorenzi, Mojca Mihelič ; zemljevidi Brane Korošec ; načrti mest Jože Vilfan]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1980. — 316 str. : ilustr. ; 22 cm
- JUGOSLAVIJA :** republike in pokrajine / [avtorji besedila Vukašin Mićunović... [et al.] ; urednik izdaje Kosta Rakić ; fotografija Rafaelo Benčina... [et al.] ; slovenski prevod Stanka Rendla]. — Beograd : Jugoslovanska revija : Ljubljana :

Cankarjeva založba, 1980. — 256 str. ; ilustr. ; 31 cm

LJČINA, Đorđe: Dvajseti človek / [prevedel Boris Ziherl]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 380 str., [26] str. pril. ; 21 cm. — Prevod dela: Dvajseti čovjek

Slovenija in Slovenci

BOŽIČ, Branko: Oris zgodovine Slovencev / — [1. natis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 191 str., [32] str. pril. ; 24 cm

ČUČEK, Janez: Sramota umira počasi : slovenska politična emigracija. — Maribor : Obzorja, 1980. — 239 str., [22] str. pril. ; 21 cm

GOSPODARSKA in družbena zgodovina Slovencev : enciklopedična obravnava po panogah [1] : Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2 : Družbena razmerja in gibanja. / izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 793 str., [20] str. pril., [7] f. pril. : ilustr. + popravki + 5. —

KARDELJ, Edvard: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja — [5. izd.]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 496 str. ; 21 cm

Arhivi, arhivistika

BEZEK, Vanda: Analitični inventar fonda občine Izola D. 3 : obdobje od 1901—1918. Koper : Pokrajinski arhiv, 1980. — III, 209 str. — (Viri za zgodovino ; 1, 3)

I. [PRVO] posvetovanje, savjetovanje, Maribor / [Arhivsko društvo Slovenije]. — [Ljubljana] : Arhivsko društvo Slovenije : [Maribor] : Organizacijski odbor posvetovanja, [1980]. — 1 zv. (loč. pag.) ; 30 cm + obvestilo. — I. posvetovanje o opremitvi arhivskih skladišč in arhivskega ter registraturnega gradiva : Ov. naslov. — Besedilo slovensko ali srbohrvaško

SMOLE, Majda: Graščina Ribnica — Ljubljana : Arhiv SR Slovenije, 1980. — 127 str. ; 23 cm. — (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Graščinski arhivi ; zv. 4)

SMOLE, Majda: Graščina škofja Loka — Ljubljana : Arhiv SR Slovenije, 1980. — 100 str. ; 23 cm. — (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Graščinski arhivi ; zv. 1)

SMOLE, Majda: Graščina šrajbarski turn — Ljubljana : Arhiv SR Slovenije, 1980. — 156 str. ; 23 cm. — (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Graščinski arhivi ; zv. 2)

SMOLE, Majda: Graščina Turn ob Ljubljani. — Ljubljana : Arhiv SR Slovenije, 1980. — 110 str. ; 23 cm. — (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Graščinski arhivi ; zv. 3)

TEHNIČNA vprašanja arhivov / II. posvetovanje o opremitvi arhivskih skladišč v okviru splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite [tudi] Arhivi 80, Maribor 1980 ; [pripravilo] Arhivsko društvo Slovenije in organizacijski odbor posvetovanja ; uredil Peter Klasinc. — Maribor : ELKOM-Primat, [1980]. — 140 str. ; 30 cm. — Besedilo slov., srbohrv. ali nem.

VODNIK po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana. — Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1980. — 381 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Gradivo in razprave / Zgodovinski arhiv ; 2). — Abecedno kazalo fondov in zbirk. — Povzetki v nem., italij., angl., franc. in rušč.

Muzeji

ČEBELARSKI muzej v Radovljici / [tekste so pripravili Emilijan Cevc, Stane Mihelič in Anton Polenec ; povzetke sta pripravila Janko Golias (angleški in nemški jezik) in Narcis Dembskij (francoski in ruski jezik) ; fotografije Marjan Pfeifer, Janez Skok]. — [Ponat.]. — Radovljica : Muzej radovljiške občine, [1980]. — [44] str. : 24 ilustr. ; 21 × 23 cm

ERHATIČ-ŠIRNIK, Romana: Vodnik po slovenskem lovskem muzeju — [Bistra pri Vrhniki] : Tehnični muzej Slovenije ; [Ljubljana] : Lovska zveza Slovenije, 1980. — 141 str. : ilustr. ; 21 cm + popravki. — (Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije ; 16)

PETRU, Peter: Narodni muzej — blejske arheološke zbirke — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 99 [i. e. 101])

ŠMITEK, Janez: Kovaški muzej v Kropi / — [2. izd.]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 68)

ŽGAJNAR, Matija: Vodnik po Muzeju ljudske revolucije Slovenije / angleški in nemški prevod Janko Golias ; ruski prevod Emil Vogrič ; italijanski prevod Vinko Furlan]. — Ljubljana : Mestni muzej ljudske revolucije Slovenije, 1980. — [100] str. : ilustr. ; 17 × 18 cm

Arheologija

BENESCH, Kurt: Uganke preteklosti / [prevedla Nataša Golob]. — Ljub-

- ljana : Mladinska knjiga, 1979 (tiskano 1980). — 325 str., [42] barvnih pril., 22 cm. — Prevod dela: Rätsel der Vergangenheit
- CERAM, C. W.: Pokopane kulture : roman arheologije / [prevedel M. B. [i. e. Marjan Bregant] ; po 38. izdaji [izvirnika] pregledal in dopolnil Avgustin Pirnat]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 455 str., [30] str. pril. : ilustr. ; 24 cm. — Prevod dela: Götter, Gräber und Gelehrte, 1972. — Pravo ime avtorja Kurt Wilhelm Marek
- GUŠTIN, Mitja: Notranjska : k začetkom železne dobe na severnem Jadranu = zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria [prevod Adela Žgur]. — Ljubljana : Narodni muzej, 1979. — 80 str., 86 str. pril., str. pril. A-D : ilustr. ; 34 cm. — (Katalogi in monografije / Narodni muzej v Ljubljani : 17). — Besedilo slovensko in nemško
- KOLSEK, Vera: Šempetrska nekropola — [3. izd.]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije : 27). — Ov. stv. nasl. Šempeter
- KOS, Peter: Numizmatika antičnega Ptuja / [fotografije M. Pfeifer]. — Ptuj : Pokrajinski muzej, 1980. — 33 str. : ilustr. ; 16 cm
- REŠENA arheološka dediščina Slovenije : 1945—1980 / [razstavo prireja Narodni muzej v sodelovanju s slovenskimi muzeji in spomeniškovarstvenimi ustanovami ; avtorji prispevkov Bolta Janez... [et al.] odgovorni urednik kataloga Peter Petru ; fotografije Srečo Habič... [et al.] : risbe Roman Hribar in avtorji : povzetek Adela Žgur]. — Ljubljana : Narodni muzej, 1980. — 127 str. ; 21 cm. — Povzetek: The preserved archeological heritage of Slovenia
- STARE, Vida: Kranj : nekropola iz časa preseljevanja ljudstev / s prispevkoma Ovrednotenje grobnih pridatkov / Zdenko Vinski, in Antropološki pogledi / Istvan Kiszely ; [prevod iz nemščine Bogo Stopar, Adela Žgur ; prevod iz angleščine Alenka Goričan ; prevod v nemščino Linda Čenčič, Vida Stare ; risbe v katalogu Vida Stare ; fotografija Srečo Habič]. — Ljubljana : Narodni muzej, 1980. — 124 str., 136 str. pril., [2] f. pril. ; 34 cm. — (Katalogi in monografije = Catalogi et monographiae / Narodni muzej v Ljubljani : 18)
- ZBORNİK posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici. — Ljubljana : [Narodni muzej], 1980. — 522 str., 38 str. pril., [2] f. : ilustr. ; 24 cm. — (Situla : Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani = disertationes Musei nationalis Labacensis ; 20/21). — Ov. nasl. : Gabrovčev zbornik. — Besedilo slov., maked., nem., italij. ali srbohr. — Povzetki v nem., angl., italij. ali slov. jeziku
- ### Etnologija
- JANEZ Trdina — etnolog : zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine, Novo mesto, 29. 5. 1980 / organizatorji posvetovanja Pedagoško-znanstvena enota za etnologijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani [in] Občinska konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije v Novem mestu [in] Dolenjski muzej v Novem mestu. — Ljubljana : [Slovensko etnološko društvo], 1980. — 119 str., [4] str. pril. ; 21 cm. — (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 3)
- KREMENSEK, Slavko: Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejših dobe — Ljubljana : PZE za etnologijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja, 1980. — 87 str. ; 21 cm. — (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 2)
- NAČIN življenja Slovencev 20. stoletja : zasnova preučevanja, dosedanje raziskave in problemi / Posvetovanje Slovenskega etnološkega društva, Nova Gorica, 6. 6. 1980 ; [uredil uredniški odbor Glasnika SED... et al.]. SED, 1980. — 114 str. ; 21 cm. — (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 1)
- PREGOVORI in réki na Slovenskem / [uredil] Etbin Bojc. — 2. izd. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 404 str. ; 18 cm
- SLOVENSKO ljudsko izročilo : pregled etnologije Slovencev / uredil Angelos Baš. — Ljubljana : Cankarjeva založba : Institut za slovensko narodopisje, 1980. — 278 str. : ilustr. (delno v barvah) ; 30 cm
- ŠMITEK, Zmago: Občina Kočevje — Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1981. — 82 str., [12] str. pril. ; 21 cm. — (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje. — Elaborat je sestavni del projekta »Način življenja Slovencev 20. stoletja«
- ŠTRUKELJ, Pavla: Romi na Slovenskem / [fotografije Pavla Štrukelj ; risbe Sibila Knez in Ivan Romih]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 323 str. : ilustr. ; 25 cm
- ### Umetnost
- BABILONSKA, asirska in mezopotanska umetnost : Narodni muzej, Ljubljana 1980 / [razstavo sta pripravila

- Državna direkcija starin v Bagdadu in Iraški muzej v Bagdadu ; redakcija kataloga Stane Gabrovec, Grozdana Kozak in Peter Petru ; avtorji prispevkov Jaro Dolar... [et al.] ; prevod in priredba opisov predmetov Peter Petru ; fotografije Verlag Philipp von Zabern]. — Ljubljana : Narodni muzej, [1980]. — 62 str., [35] str. pril. ; 21 cm
- BERNIK, Stane:** Arhitekt Milan Mihelič : [monografija ob retrospektivni razstavi] / [fotografija Janez Kališnik... [et al.] ; prevodi Silva Mežnarič... et al.]. — Ljubljana : Arhitekturni muzej, 1980. — 138 str. ilustr. ; 25 cm. — Vzporedno slov. besedilo in prevod v srbohr. in angl.
- COBELJ, Štefka:** Jan Oeltjen : ob 100-letnici rojstva : Razstavni paviljon Dušana Kvedra v Ptuj u od 9. do 20. oktobra 1980 / fotografije Fotoarhiv Umetnostne galerije, Maribor in Alfred Bradač. — V Ptuj u : Pokrajinski muzej, 1980. — [12] str. : ilustr. ; 25 cm
- FRANCE KRALJ:** kiparstvo, grafika 1909—1960 : [Lamutov likovni salon], Kostanjevica na Krki, julij—september 1980 / [uvodna študija Andrej Smrekar ; literatura, izbor in seznam del Andrej Smrekar in Zlat Kralj ; prevod v francoščino Viktor Jesenik ; prevod v angleščino Mirjam Briški ; barvni posnetki in fotografije Igor Antič... et al.]. — Kostanjevica na Krki : Dolenjski kulturni festival, 1980. — 96 str. ; 20 cm
- HAUSER, Arnold:** Umetnost in družba / [poslovenila Helena Menaše]. — [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1980. — 278 str. ; 19 cm. — Prevod dela: Kunst und Gesellschaft
- JAKAC, Božidar:** Portreti kulturnih in javnih delavcev : Umetnostna galerija Maribor, november—december 1980 / [predgovor Maja Vetrh ; uvodno besedo Luc Menaše ; prevod v nemščino Bilda Volk ; fotografski posnetki Moderna galerija, Ljubljana in Marjan Pfeifer]. — Maribor : Umetnostna galerija, 1980. — [58] str. ; ilustr. ; 23 cm. — Uvodni besedili v slov. in nemšč.
- KOBE:** jubilejna razstava : risbe, slike in spomeniki NOB od 1930 do 1980 : Galerija Božidar Jakac — Lamutov likovni salon, Kostanjevica na Krki, [oktober, november 1980] / [predgovor Lado Smrekar ; Umetnik in družba Špelca Čopič ; življenjepis in seznam del Iztok Durjava ; fotografski posnetki Muzej ljudske revolucije Slovenije, Marjan Pfeifer, Miro Zdovc]. — Kostanjevica : Galerija Božidar Jakac, 1980. — 37 str. : ilustr. ; 17 cm
- MIHA MALEŠ / Galerija Kamnik,** Zbirka Miha Maleš ; [predgovor Mirina Zupančič ; uvod — življenje Mirko Juteršek ; uvod — delo Emilijan Cevc ; življenjski podatki Eva Gspan, Mirko Juteršek ; pregled razstav, literatura o umetniku iz umetnikove bibliografije Andreja Koblar ; prevedel v francoščino Viktor Jesenik, Nina Souvan]. — Kamnik : Kulturni center, [1980]. — 89 str. : ilustr. ; 21 cm + seznam prve postavitve. — Uvod in življenjski podatki tudi v francoščini
- POSLIKANE tarče:** razstava v Mestni galeriji, Ljubljana, januar 1980 / [pripravil] Mestni muzej Ljubljana ; [ureditev kataloga Marija Železnik ; prevodi iz nemščine Helena Menaše ; fotografije Miro Zdovc, Milan Pajk]. — Ljubljana : Mestni muzej, 1980. — 128 str. : ilustr. ; 23 cm
- SECESIJA na Madžarskem :** [Narodna galerija 29. oktober—14. december 1980]. / [razstavo je organizirala Madžarska narodna galerija, Budimpešta ; uvodna beseda Anica Cevc ; Secesija na Madžarskem, Katalog razstavljenih del Zsuzsa O. Jobbagyi ; fotografski posnetki Madžarska narodna galerija]. — Ljubljana : Narodna galerija, 1980. — 135 str. : 76 ilustr. ; 22 cm
- SLOVENSKI impresionisti /** [izbor slik in spremna beseda France Stehlé]. — [2. natis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — [197] str. : barvne ilustr. ; 30 cm
- TIHEC :** kronologija nekega nastajanja = chronologie d'une oeuvre en formation = chronology of a genesis = Chronologie einer Entstehung / [uvod] Zoran Kržišnik ; dvoje mnenj Billo Dorfles, Ina Stegen ; biografija Branko Avsenak ; literatura o umetniku Ljerka Menaše ; barvne fotografije Smiljan Pušenjak, Simon Tihec ; črno bele fotografije Jože Kovačič... [et al.] ; prevajalci Viktor Jesenik v francoščino, Mirko Jurak v angleščino, Lina Cenčič v nemščino]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 129 str. : ilustr. ; 25 cm
- ZORAN DIDEK, 1910—1975 :** retrospektivna razstava : Moderna galerija Ljubljana, Likovno razstavišče Rihard Jakopič 4. septembra—5. oktobra 1980 / [predgovor Jure Mikuž ; uvodna besedila Milan Butina... [et al.] ; fotografije Edo Gregorič in Lado Mlekuž]. — V Ljubljani : Moderna galerija, 1980. — 72 str. ilustr. ; 23 cm
- Jezikoslovje, slovstvo**
- BERNIK, France:** Problemi slovenske književnosti. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 591 str. ; 20 cm

- GRADIVO** za literarno mapo : 7 razred osnovne šole / [pripravila Alenka Kozinc]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Univerzum, 1980. — 1 mapa ([42] str., [2] f. zvd., [1] f. s slikami avtorjev) : ilustr. ; 30 cm
- GRAFENAUER, Ivan**: Literarno-zgodovinski spisi / [izbral in uredil, uvodno študijo in opombe napisal Jože Pogačnik ; življenjepis in bibliografijo sestavil Bogo Grafenauer]. — Ljubljana : Slovenska matica, 1980. — 724 str., [1] f. z avtorj. sl. ; 21 cm
- HAFNER, Stanislaus & Erik Prunč**: Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten : Grundsätzliches und Allgemeines. — Graz : [Institut f. Slawistik d. Universität], 1980. — 354 str. ; pril. ; 20 cm. — (Slowenistische Forschungsberichte)
- KITIČIČ, Božica**: Literarna ustvarjalnost Andreja Hienga [prevedel in za tisk pripravil Janez Rotar]. — V Ljubljani : Slovenska matica, 1980. — 155 str., [1] f. s sliko A. Hienga ; 23 cm. — (Razprave in eseji ; 23)
- KOS, Janko**: Pregled slovenskega slovstva — [5. izd., 6. natis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 440 str. ; 22 cm
- KOS, Janko**: Romantika — [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1980. — 87 str. ; 20 cm. — (Literarni leksikon ; zv. 6)
- OBDOBJE** razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi : (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu) : mednarodni simpozij v Ljubljani od 28. do 30. junija 1979 / uredil Boris Paternu s sodelovanjem Brede Pogorelec in Jožeta Koruze ; [prevodi Ljubica Črnivec... et al.]. — [Ljubljana] : Filozofska fakulteta, [1980] — 452 str. ; 24 cm. — (Obdobja ; 1). — Besedilo slovensko, nemško, poljsko ali srbohrvaško
- OCVIRK, Anton**: Evropski verzni sistemi in slovenski verz — [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1980. — 2 zv. (143, 153 str.) ; 20 cm. — (Literarni leksikon ; 9, 10)
- STAREJSE** slovensko slovstvo : od Brižinskih spomenikov do Linhartovega Matickega / [izbor, uredil in spremno besedo ter opombe napisal Jože Pogačnik]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 520 str., [8] f. barvnih pril. ; 19 cm. — (Iz slovenske kulturne zakladnice ; 22)
- VARL-PURKELJC, Francka**: Naši književniki in njihova dela : pomožni priročnik za pouk jugoslovanskih književnosti v osnovnih in poklicnih šolah. — [15. izd.]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 216 str. : ilustr. ; 20 cm
- ZADRAVEC, Franc**: Elementi slovenske moderne književnosti — Murska Sobota : Pomurska založba, 1980. — 644 str. ; 24 cm.
- ZBORNIK** predavanj / XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29. junij—12. julij 1980 : [uredil Jože Toporišič]. — Ljubljana : Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, 1980. — 214 str. ; 20 cm
- Glasba, film, gledališče**
- BRENK, Francè**: Slovenski film : dokumenti in razmišljanja — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 237 str. : ilustr. ; 25 cm
- JUGOSLOVANSKA** glasbena dela / Akil Koci... [et al.] : [prevedel Jože Stabej]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 553 str. ; 20 cm
- KALAN, Filip**: Hvalnica igri. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 340 str., [48] str. pril. ; 19 cm. — Pravo ime avtorja Filip Kumbatovič
- MORAVEC, Dušan**: Slovensko gledališče od vojne do vojne : (1918—1941). — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 492 str., [64] str. pril. ; 22 cm
- Delavsko gibanje, komunistična partija**
- BLATNIK, Vinko**: Rojstna leta in prvi boji delavskega razreda / [izdali] Zveza delavskih univerz Slovenije [in] Dopisna delavska univerza Univerzum — Ljubljana : Univerzum, 1980. — 3 zv. ; 17 cm. — (Družbeno izobraževanje ; 81—83)
- BOŽIČ, Branko**: Delavsko gibanje in socialistična revolucija v Jugoslaviji Od ideje do prakse samoupravljanja. [Ponatis]. — Ljubljana : Komunist, 1980. — 110 str., [2] f. pril. ; 19 cm. — (Dopisna šola marksizma).
- BROZ, Josip**: Delavski razred in Zveza komunistov Jugoslavije 1926—1977 / [priredila Franc Cengle in Blažo Mandić ; redaktor slovenske izdaje Franček Šafar]. [2. izd.]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 565 str. ; 20 cm. — (Izbor iz del / Josip Broz Tito ; knj. 2)
- BROZ, Josip**: Nacionalno vprašanje in revolucija / [priredil Kasim Suljevič ; redaktor slovenske izdaje Franček Šafar]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 510 str. ; 20 cm. — (Izbor iz del / Josip Broz Tito ; knj. 3)
- BROZ, Josip**: Referati s kongresov KPJ (ZKJ) / [priredila Muhamed Filipović in Arif Tanović ; redaktor slovenske izdaje Franček Šafar]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 532 str. ; 20 cm. — (Izbor iz del / Josip Broz Tito ; knj. 1)

- BROZ, Josip: Šestnajst let revolucionarnega boja ZK Jugoslavije : (Beograd 19. aprila 1979). Ob 40-letnici konstituiranja CK KPJ pod Titovim vodstvom : (Bohinj, 1. maja 1979) ; Demokratični centralizem : (Ljubljana, 14. aprila 1980) / Stane Dolanc. — Ljubljana : Komunist, 1980. — 115 str. ; 19 cm
- KOS, Janez: Spopad na Zaloški cesti 24. aprila 1920. — Ljubljana : Komunist, 1980. — [32] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem : zv. 13)
- MARINKO, Miha: Izbrana dela 1 : K zgodovini delavskega gibanja / [opombe Vida Deželak in Martin Ivanič ; dodatni prevod Bojan Samarin in Franček Brglez ; izbor slik Barbka Lukman]. — Ljubljana : Komunist, 1980. — 492 str., [32] str. pril. 25 cm
- MARX, Karl & Friedrich Engels: Manifest komunistične stranke : (komunistični manifest) / [prevod Cene Vipotnik, Božidar Debenjak]. — [Ponatis]. — Ljubljana : Komunist, 1980. — 65 str. ; 19 cm. — (Temelji ; zv. 1)
- NAPREDNO delavsko gibanje v Tržiču do leta 1941 : (dokumenti in spomini) / [uredniški odbor Lovro Cerar... et al.]. — Tržič : Odbor za praznovanje 60-letnice partijskih jubilejev pri OK ZKS : Zavod za kulturo in izobraževanje, 1979. — 68 str., XXII str. pril. ; 23 cm. — (Tržiški zbornik ; 1)
- SPOMINI na revolucionarno gibanje in upor v proletarskih Mostah / [uredil Fajdiga France]. — Ljubljana : Krajevna skupnost Moste, [1980]. 71 str. ; 20 cm
- USTANOVITEV komunistične stranke v Sloveniji 11. IV. 1920. — Ljubljana : Komunist, 1980. — [40] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem : zv. 12). — Vsebinska: Ustanovitev komunistične stranke v Sloveniji / France Klopčič. Podlaga za zedinjenje. Statut Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), pokrajinske sekcije za Slovenijo. Življenjepisi / Martin Ivanič
- VIRI za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919—1921 / [uredniški odbor Marjeta Adamič... et al.] ; izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 564 str. ; 24 cm
- ŽELEZNICARSKA in splošna stavka aprila 1920 / [uredil uredniški odbor Janez Kos... et al.]. — Ljubljana : Železniško gospodarstvo, 1980. — 331 str., [48] str. pril. ; 26 cm
- Antifašistični in narodnoosvobodilni boj**
- BOŽOVIČ, Saša: Tebi, moja Dolores / [prevedel France Šušteršič]. — Ljubljana : Borec, 1980. — 395 str., [6] str. pril. ; 21 cm
- BRATSKE vezi srbskega in slovenskega naroda : Muzej ustanka 1941, Titovo Užice [1978], Muzej ljudske revolucije. Slovenije, Ljubljana [1980] / [izdelava fotografij Anton Klančnik, Draga Skorič]. — [Ljubljana] : Muzej ljudske revolucije Slovenije, 1980. — 34 str. : ilustr. ; 20 cm. — Ovojni naslov
- CERKNO. — Ljubljana : Komunist, 1980. — [48] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ; zv. 16)
- DEAKIN, Frederick William Dampier: Gora trdnjava / [prevedel Janko Moder]. — [1. izd. v žepni knjigi]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 382 str. ; 18 cm. — (Žepna knjiga). — Prevod dela: The embattled mountain
- FTIČAR, Stefan: Spomeniki NOB in revolucionarnega delavskega gibanja v občini Lendava = A nápfelszabedito harcok és a forradalmi munkásmozgalom emlékművei a lendvai községben. — Lendava : Občinska kulturna skupnost, 1980. — 86 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Lendavski zvezki = Lendai füzetek ; 4—5)
- GODINA, Ferdo: Prekmurje 1941—1945 : prispevek k zgodovini NOB. — 2. dopolnjena izd. — Murska Sobota : Pomurska založba, 1980. — 292 str. : ilustr. ; 20 cm. — Priloga: Seznam padlih in umrlih udeležencev NOB, ki so bili rojeni ali so delovali v Prekmurju ter deloma udeležencev z desnega brega Mure / zbrali in uredili Jože Janež, Miro Štubel in Jožko Brumen ; iz knjige »Umirali so v boju za svobodo«, 1968
- HRIBERNIK, Rudolf: Opredelitev / Knj. 1 : [Država v državi]. — str. 5—11. Uvod / Stane Dolanc. — Ljubljana : Borec, 1980. — 413 str. ; 21 cm
- KOS, Janez: Tiskarna Podmornica in druge tiskarne KPS v Ljubljani in okolici v letih 1940—1943. — Ljubljana : Komunist, 1980. — [32] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ; zv. 14)
- KRVAVEC 1942 [tisoč devetsto dvainštirideset] / [fotografije in skice so prispevali Muzej ljudske revolucije... et al.]. — Ljubljana : Komunist, 1980. — 42 str. : ilustr. ; 16 cm. —

- (Gorenjska v NOB). — Vsebina: Krvavec in njegove naravne odlike / Marijan Masterl. Krvavec 1942 / Franc Štefe-Miško
- LUBEJ, France: Odločitve : boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem : ob 40-letnici procesa na Taboru. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 348 str. : ilustr. ; 26 cm
- OTROŠTVO v senci vojnih dni v Sloveniji : izročila NOB Titovim generacijam / [odgovorna urednica Olga Vipotnik... [et al.] ; prevodi v angleščino Barbara Pregelj ; v francoščino Narcis Dembskij ; v ruščino Emil Vogrič ; v španščino Armando Blažina]. — [Ljubljana] : Zveza prijateljev mladine, 1980. — 209 str. : ilustr. ; 23 cm
- PAHOR, Milan: Bazovica : (6. IX. 1930 — 6. IX. 1980). — Ljubljana : Komunist, 1980. — [44] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ; zv. 17)
- PO poteh osvoboditve Primorske: Zbor pionirjev Jugoslavije, Lipica 1980 / [uredil uredniški odbor, odgovorna urednica Ančka Čerin ; fotografije Slovenski šolski muzej in Muzej ljudske revolucije v Ljubljani, obč. konferenca SZDL Sežana]. — [Ljubljana] : Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1980. — 59 str. : ilustr. ; 20 cm
- PODNAR, Franc: Partizanske delavnice na Slovenskem / fotodokumentacija Franc Podnar, Zlata Sluga, Metka Zidanšek : izdelava fotografij Draga Skorič, Anton Klančnik]. — [Ljubljana] : Muzej revolucije Slovenije, [1980]. — [40] str. : ilustr. ; 21 cm. — Ovojni naslov
- QUELLEN zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slovenien 1941—1945 = Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945 = / zusammengestellt und erläutert von, zbral in uredil Tone Ferenc. — Maribor : Obzorja, 1980. — 714 str., [8] str. pril. ; 25 cm
- STEFANOVIČ, Momčilo: Podpis: Tito : »Bila sva Titova sifrant« : pripoved Branke in Pavleta Saviča / [prevedla Tanja Dolinar, Vlado Šlamberger]. — Zagreb : Globus, 1980. — 258 str., [48] str. pril. : 25 cm. — (Biblioteka »Za mir«). — Izv. stv. nasl. : Potopis Tito
- ŠELHAUS, Edi: Stotinka sreče — Ljubljana : Borec, 1980. — 307 str. : ilustr. ; 21 cm
- XXIV [ŠTIRINDVAJSETI] pohod po poteh partizanske Ljubljane / [uredila Vanda Škodnik]. — Ljubljana : Odbor za Pohod, 1980. — 95 str. : ilustr. ; 24 cm
- VALIČ, Aleksander: Frontniki — Ljubljana : Borec, 1980. — 283 str. : ilustr. ; 21 cm
- VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, Anka: Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini : oris nastanka in razvoja organizacije Osvobodilne fronte in oblike narodnoosvobodilnega boja na železnici 1941—1943 / [izdala] Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani [in] Železniško gospodarstvo Ljubljana. — Ljubljana : Železniško gospodarstvo : Partizanska knjiga, 1980. — 471 str. : ilustr. ; 21 cm. — (Knjižnica OF ; 7) (Slovenski železničarji v NOB 1941—1945 ; knj. 1)
- VSTAJA in socialistična revolucija narodov in narodnosti Jugoslavije 1941—1945 / [urednik Blagoje Svrčan ; prevod Tatjana Popov]. — Beograd : Narodna armija, 1980. — 139 str. : ilustr. ; 20 cm
- ZAKONJSEK, Rado: Štajerska 1941 [tisoč devet sto enainštirideset]. — Ljubljana : Borec, 1980. — 564 str., [24] str. pril. ; 21 cm
- ZBORNİK dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov D. 6, knj. 15 : Boji v Sloveniji 1944. / [pripravila za tisk] Vojaškozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ; [urednika slovenske izdaje Jože Novak in Jože Čertalič]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 797 str., [1] f. pril. — 24 cm
- ŽGAJNAR, Matija: Ljubljana v bodeči žici. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 99)
- Partizanske in prekomorske enote**
- DOBNİK, Jože: Vodnik po transverzali kurirjev in vezistov NOV Slovenije / [zemljevidi Institut za geodezijo in fotogrametrijo ; fotografije Jože Dobnik]. — Ljubljana : Domicilni odbor kurirjev in vezistov NOV Slovenije pri Združenih ptt organizacijah Slovenije, 1980. — 394 str., [43] str. pril. ; 16 cm
- FERLEŽ, Ivan: Vodič po poteh II. grupe NOV in POS od Pugleda do Pohorja. — [Ljubljana] : Odbor II. grupe odredov, 1980. — 79 str. : ilustr. ; 20 cm
- JAN, Ivan: Kokrški odred : narodnoosvobodilni boj pod Karavankami / [izdelava skic Vladimir Štimac]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 3 zv. (525, 577, 567 str.) : ilustr. ; 21 cm + popravki. — (Knjižnica NOV in POS ; 26 / 4)
- KLUN, Albert: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni. — Ljubljana : Ko-

- munist, 1980. — [52] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ; zv. 15)
- OB Soči : glasilo II. bataljona II. brigade VDV Slovenije / [uredniški odbor Kamilo Brešan, Karel Kumar, Cvetko Markič]. — Snežatno : [s. n.], 1980 (Nova Gorica : Soča). — 72 str. : ilustr. ; 20 cm
- PARTIZANSKA saniteta na Štajerskem / [uredila Pavla Jerina-Lah]. — Ljubljana : Zdravstveni vestnik, 1980. — 116 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Knjižnica Zdravstvenega vestnika ; zv. 6) Kazalo
- PERAT, Janko: Odločitev v puščavi / [skice Boris Leskovic]. — Koper : Lipa, 1980. — 231 str. : ilustr. ; 20 cm
- PETELIN, Stanko: Prešernova brigada / [skice izdelal Vlado Štimac]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Borec, 1980. — 650 str., [44] str. zvd. : ilustr. ; 21 cm
- PETELIN, Stanko: Vojkova brigada / [skice izdelal Vlado Štimac]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Borec, 1980. — 547 str., [24] str. zvd. : ilustr. ; 21 cm
- RENKO, Ivan: Vojkov vod / [ilustriral Branko Simčič]. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1973 [l. e.] 1980. — 139 str. : ilustr. ; 20 cm
- SLOVENSKI bataljon prve krajiške proletarske udarne brigade : oris bojne poti in spomini / [skice narisala Vida Zorn]. — Ljubljana : odbor Slovenskega bataljona 1. krajiške brigade, 1980. — 217 str. : ilustr. ; 25 cm
- STRES, Gvido: Pohod Štirinajste na Štajersko : [katalog] / [fotografije Viktor Berk]. — [2. izd.] — Celje : Muzej revolucije, 1980. — 29 str. : ilustr. ; 20 cm
- STRLE, Franci: Tomšičeva brigada 1 : Uvodni del / [skice narisal Severin Nemec-Teklo] — Ljubljana : SPUB Toneta Tomšiča : Partizanska knjiga, 1980. — 607 str. + popravki. : ilustr. ; 21 cm. — (Knjižnica NOV in POS ; 5)
- Taborišča in zapor**
- BILI so uporni : zaprti, pregnani, obesheni, ustreljeni na suženjskem delu : vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih, kjer so med drugo svetovno vojno nacifasistični okupatorji hoteli, a nikoli uničili svobodoljubnega duha našega človeka / [uredniški odbor Bojan Ajdič... [et al.] ; [izdala] Komisija za bivše politične zapornike, internirance in izgnance pri RO ZZB NOV Slovenije]. — Škofja Loka : Alpetour, 1980. — 174 str. : ilustr. ; 21 cm
- ČAMERNIK, Anton: Spomini na sodne zapore : pričevanje upravnika ljubljanskih sodnih zaporov v letih 1941 — 1942. — Ljubljana : Borec, 1980. — 236 str., [12] str. pril. ; 19 cm
- STARI pisar. — Ljubljana : Komunist, 1980. — [46] str. : ilustr. ; 16 cm. — (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ; zv. 18)
- UTOVIČ, Mato: Mauthausen : spomini iz taborišča. — Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980. — 219 str., [15] str. pril. ; 21 cm
- Pokrajinska in krajevna zgodovina, potopisi in vodniki**
- AVČIN, France: Kjer tišina šepeta / [izbral, uredil in spremno besedo napisal Tine Orel]. — [4. dopolnjena izd.]. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1980. — 587 str., [16] f. pril. ; 22 cm. — (Zbirka Potopisi)
- BISTRISKI zapisi. — št. 1 — Ilirska Bistrica : Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 1980. — 24 cm
- BLEGOŠ / [vodnik so napisali Jože Bole... [et al.] ; uredil Anton Ramovš]. — V Škofji Loki : Muzejsko društvo, 1980. — 120 str. : 36 ilustr. ; 17 cm + pril. — (Vodniki po loškem ozemlju ; 3)
- BONATTI, Walter: Moje gore — [prevedel Vitomir Smolej]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 254 str., [12] str. pril., [5] f. barvnih pril. ; 22 cm. — (Domače in tuje gore ; 20). — Prevod dela: Le mie montagne
- BURIAN, Christian: Madžarska : turistični vodnik / ilustracije Vera Solymosi-Thurzó ; karte in načrti Vera Solymosi-Thurzó, Franc Huber in Gert Oberländer] ; prevedla in priredila Slava Rakovec. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 80 str. : ilustr. ; 20 cm. — Predelava dela: Reiseführer Ungarn, Polyglott Verlag
- CURK, Jože: Mariborsko Pohorje. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki ; 105)
- DEŽELNOZBORSKI spisi kranjskih stanov 1 : 1499—1515. / pripravila Marija Verbič. — Ljubljana : Arhiv Socialistične republike Slovenije, 1980. — XX, 167 str. — zv. ; 29 cm. — (Publikacije Arhiva Socialistične republike Slovenije. Viri ; 1)
- DOLENC, Milan: Lipica [barvne fotografije Emilio Rossi ; črno bele Arhiv Kobilarne Lipice... et al.]. — [Ljubljana] : Mladinska knjiga ; Lipica : Kobilaria, 1980. — 96 str., [84] str. barvnih pril. ; 29 cm. — Izšlo tudi v angl. in nem.
- DOLHAR, Rafko: Moji kraški sprehodi. — Trst : Založništvo tržaškega tiska ; [Koper] : Lipa, 1980. — 109 str. : ilustr. ; 20 cm

- DULAR, Jože: Župančičeva Vinica. — [2. izd.]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 53). — Ovojni naslov: Vinica
- GORIŠKI letnik: zbornik Goriškega muzeja 7. — Nova Gorica : Goriški muzej, 1980. — 304 str. : ilustr. — 23 cm
- GOTOVLJE / [uredil Vili Vybihal]. — Žalec : Kulturna skupnost občine : Gotovlje : Krajevna skupnost, 1980. — 157 str. : ilustr. ; 20 cm
- GREGORI, Janez: Zelenci, izvir Save Dolinke. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 97)
- GREGORIČ, Jože: Cistercijani v Stični : ob 1500-letnici rojstva sv. Benedikta. — Ljubljana : Cistercijanski samostan, 1980. — 191 str. : ilustr. ; 20 cm
- HABE, France: Predjama : the castle and the cave / France Habe ; [translated by Rado and Vivienne Torkar ; photographs France Habe, Oldrich Kadrnka, Zvone Pelko]. — [1st. ed.]. — Postojna : »Postojnska jama«, 1980. — 48 str., [16] f. pril. ; 19 cm
- INDUSTRIJSKA in obrtna dejavnost na Gorenjskem po osvoboditvi. — Kranj : Gorenjski muzej, 1980. — 68 str. : ilustr. ; 17 × 21 cm
- JEKLO in ljudje : jeseniški zbornik. 4 / [glavni in odgovorni urednik Miha Klinar]. — Jesenice : Kulturna skupnost, 1980. — 512 str. : ilustr. ; 24 cm
- JEZERNIK, Maksimilijan: Ponikva : oris župnije sv. Pankracija na Ponikvi pri Žalcu / sodelovala Ivan Zupanc in Marjan Jezernik. — Ponikva : Župnijski urad, 1980. — 77 str. : ilustr. ; 17 cm
- KOKALJ, Jože: Iz sončne Zambije 2. — Dravljice : Župnijski urad, 1980. — 172 str., [4] str. barvnih pril. : ilustr. ; 17 cm
- KRAJEVNI leksikon Slovenije, Knj. 4 : Podravje in Pomurje / s sodelovanjem Franceta Planine pripravil in uredil Roman Savnik. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 643 str. + 15 zvd. — 30 cm
- KRANJC, Silvin: Sveta dežela / [fotografije avtor]. — Celje : Mohorjeva družba, 1980. — 218 str. : ilustr. ; 18 cm
- KRONIKA Senice in okolice / [gradivo so pripravili Andrej Bernard... et al.]. — [Ljubljana] : Javna tribuna, 1980. — 24 str. : ilustr. ; 20 cm
- MAHKOTA, Ante: Sfinga : zadnja skrivnost triglavske stene / [fotografije Ante Mahkota]. — [1. natis]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1979 (tiskano 1980). — 490 str., [12] str. pril. ; 20 cm
- LOŠKI razgledi 27 / [uredniški odbor Branko Berčič... France Leben, glavni in odgovorni urednik... et al.]. 340 str. : ilustr. — V Škofji Loki : Muzejsko društvo, 1980 (tiskano 1981). — 24 cm
- MARUŠIČ, Branko: Iz zgodovine Trente. — [2. izd.]. — Nova Gorica : Goriški muzej, 1980. — 20 str. : ilustr. ; 15 cm
- MARUŠIČ, Branko: Šentviška planota. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 29 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki ; 107)
- MIKUŽ, Janez: Stolnica v Kopru / [fotografije so delo avtorja]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 104). — Ov. stv. nasl. : Koprška stolnica
- MLINARIČ, Jože: Gradivo za zgodovino Maribora. Zv. 6 : Listine 1416—1445. — Maribor : Pokrajinski arhiv, 1980. — 1 mapa (112 f.) — 26 cm
- OROŽEN, Janko: Zgodovina Zagorja ob Savi 1. — Zagorje ob Savi : Občinska konferenca SZDL, 1980. — 319 str., [5] f. zvd. : ilustr. ; 25 cm
- 35 [PETINTRIDESET] let svobode : 1945—1980 : Porezen / [uredniški odbor Urbanc Janko... et al.]. — [S. l. : s. n., 1980] (Kranj : Gorenjski tisk). — 88 str. : ilustr. ; 21 cm. — Ovojni naslov
- PLETERSKI, Janko: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. / übersetzt von Marija und Feliks J. Bister ; [odgovorni urednik = verantwortlicher Redakteur Augustin Malle. — Klagenfurt = Celovec : Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches wissenschaftliches Institut, 1980. — 87 str., ; 21 cm. — (Disertacije in razprave = Dissertationen und Abhandlungen ; 5) — Iz knjige Koroški plebiscit, Ljubljana 1970
- POTRESNI zbornik / [uredniški odbor Janez Dolenc, glavni urednik... [et al.] ; povzetke prevedel v italijanščino Stanko Murovec] ; izdala Občinska konferenca SZDL Tolmin. — Tolmin : Temeljna kulturna skupnost : Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa, 1980. — 495 str., [24] str. barvnih pril. ; 24 cm
- PRAPROTNİK, Nada: Alpski botanični vrt Juliana v Trenti / [posnetki so delo Toneta Wrabra]. — [2. izd.]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 38 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 65)
- PUCKO, Ivan: Župnija Zavrc in njenih 550 let : 1430—1980. — [Zavrc, 1980]. — 48 str., [4] str. pril. : ilustr. ; 17 cm + popravki

- RADIŠE** včeraj. / [zbrala, pripravila in oblikovala Nužej Tolmajner in Zali Lampichler; odgovorni urednik Franc Kattinig]. — [Slovenski informacijski center, 1980]. — 192 str. : ilustr. ; 22 cm
- RODE**, Franc: Mesec dni na rdečem otoku / Franc Rode. — Ljubljana : »Knjižnice«, 1980. — 79 str. : ilustr. ; 15 cm. — (Knjižnice ; 73). — Obisk pri slovenskih misijonarjih na Madagaskarju
- SEVER**, Bela: Murska Sobota : občina in mesto / prevajalci besedila Drago in Käthe Grah... [et al.] ; avtorji fotografij Lado Klar, Jože Kološa-Kološ, Miško Kranjec]. — Murska Sobota : Pomurska založba, 1980. — 92 str. : ilustr. (delno v barvah) ; 31 cm
- SLABE**, Marijan: Polhograjska gora. — Maribor : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 103)
- SLOVENJ** Gradec / [glavni in odgovorni urednik Drago Zdunič ; zbiranje in obdelava gradiva ter oblikovanje integralnega besedila Tone Turčičnik ; fotografije Milan Babič... et al.]. — Slovenj Gradec : Skupščina občine : Izobraževalna skupnost ; Kulturna skupnost ; Zagreb : Spek-tar, [1981]. — XXXVI, 80 str. : barvne ilustr. ; 31 cm
- SOTESKA** Huda luknja / Franc Batič... [et al.]. ; [fotografije Valika Kuelesini ; geološke in morfološke skis-tor... [et al.]. ; zemljevid Vladoša ce Rado Gospodarič]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spome-niki Slovenije ; 102)
- STOPAR**, Ivan: Dobrna. — Maribor : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spome-niki Slovenije ; 98)
- Sv. [SVETI]** Jakob : zgodovinski raz-gledi po življenju Slovencev v tržaš-kem delavskem okraju / uredila Lida Debelli-Turk. — Trst : Založniš-tvo tržaškega tiska, 1980. — 325 str. : ilustr. ; 22 cm
- ŠKEDENJ** nekdanj in danes / [izdala osnovna šola v Škednju ob priliki poimenovanja po Ivanu Grbcu, maj 1980]. — V Škednju : osnovna šola, 1980. — 95 str. : ilustr. ; 24 cm
- SUMI**, Nace: Ljubljana / [fotografije Nicola Grifoni in drugi]. — Beograd : Jugoslovanska revija, 1980. — 182 str. : barvne ilustr. ; 30 cm
- TRIGLAV**, gora naših gora / [izbral in uredil Tone Strojini]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 393 str., [6] barvnih f. pril. : ilustr. ; 22 cm. — (Domače in tuje gore. ; 19)
- TRINKO**, Ivan: Beneška Slovenija ; Hajdimo v Rezijo! / [besedilo pri-pravil in spremni tekst napisal ter bibliografijo sestavil Marijan Bre-celj]. — Celje : Mohorjeva družba, 1980. — 192 str. : ilustr. ; 18 cm + zvd. — (Naši kraji ; 3)
- VALENČIČ**, Vlado & Rezka Traven: Ljubljanske ulice / uredil Stane Bernik. — Ljubljana : Geodetska uprava Skupščine mesta, 1980. — 153 str. ; 23 cm. — Priloge: Karte Ljub-ljane iz let 1840, 1910, 1942, 1978
- VRHNIKA** prečuden kraj. — [3. izd.]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 39 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije ; 63). — Ovojni naslov. — Vsebina: Can-kar in mlad človek / Beno Zupan-čič. Hiša na klancu in naslednja bi-vališča Cankarjeve družine / Vlasto Kopač. Vrhnika v najstarejših ob-dobjih / Iva Curk. Vrhnika / Vlasto Kopač
- WRABER**, Tone: Trenta / [posnetke je naredil avtor ; zemljevid po av-torjevi predlogi narisal France Var-djan]. — [2. izd.]. — V Mariboru : Obzorja, 1980. — 38 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spome-niki Slovenije ; 61)
- ZBORNİK** občine Grosuplje : gospo-darska, kulturna in zgodovinska kro-nika. 11. — Grosuplje : Občinska kon-ferenca SZDL, 1980. — 312 str. : ilustr. ; 24 cm
- ZBORNİK** predavanj = Almanach der Vorträge / 10. Koroški kulturni dne-vi = 10. Kärntner Kulturtag, 15.— 17. 2. 1979 ; [urednika Augustin Mal-le in Janko Zerzer]. — Celovec : J. Zerzer, 1979. — 145 str., [11] str. pril. ; 21 cm
- ŽELJEZNOV**, Dušan: Onstran Urala in Kavkaza : potopisni in drugi dnevniški zapiski. — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1980. — 380 str. ; 21 cm. — (Potopisi)
- ŽIGON**, Andreja: Cerkev sv. Martina v Šmartnem pri Litiji. — V Maribo-ru : Obzorja, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Kulturni in naravni spome-niki Slovenije ; 106). — Ov. nasl. : Šmartno pri Litiji
- ŽIROVNICA** : po poteh kulturne de-diščine / [risbe France Kreuzer]. — Zirovnica : Šolsko kulturno društvo »Prešernov rod«, [1980]. — 15 str. : ilustr. ; 18 cm
- Biografije, spomini, dnevniki, korespondenca**
- BARKER**, Elisabeth: Churchill in Eden v vojni / Elisabeth Barker ; [preve-del Jože Šircelj]. — Zagreb : Globus, 1980. — 279 str. ; 25 cm. — (Plava bi-blioteka). — Prevod dela: Churchill and Eden at war
- CVETKO**, Dragotin: Davorin Jenko — [Ljubljana] : Partizanska knjiga,

1980. — 224 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Znameniti Slovenci)
- DELPERRIÉ de BAYAC, Jacques: Karel Veliki / [prevedel Marjan Poljanec]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 271 str. ; 23 cm. — (Biografije). — Prevod dela: Charlemagne.
- Dr. [DOKTOR] Anton Fister v revoluciji 1848 : vloga in pogledi / [glavni urednik Marjan Britovšek]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 145 str. ilustr. ; 21 cm. — Hrbtna stran nasl. lista: Znanstveni seminar: Dr. Anton Fister v revoluciji 1848
- DULAR, Jože: Brata Navratila — [Metlika : Belokranjsko muzejsko društvo, 1980]. — 59 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Belokranjsko muzejsko društvo ; 3)
- EDVARD Kardelj : razstava o življenju in delu Edvarda Kardelja / [priređitelj Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj : glavni urednik Boris Majer]. — Ljubljana : Marksistični center CK ZKS, 1980. — [31] str. : ilustr. ; 20 × 24 cm. — Ovojni naslov
- FRIDERIK Baraga : zbirka rimskih dokumentov / [zbral] Maksimilijan Jezernik. — Ljubljana : Teološka fakulteta, 1980. — 231 str. ; 24 cm. — (Acta Ecclesiastica Sloveniae ; 2)
- GUJON, Pasquale & Marino Qualizza & Natale Zuanella: Ivan Trinko / Pasquale Gujon — [Udine] : Kulturno društvo Ivan Trinko, 1979. — 77 str. : ilustr. ; 24 cm. — Besedilo slov. in italij.
- HAFNER, Sebastian: Hitler / [prevedel Stanko Jarc]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 175 str. ; 23 cm. — (Biografije). — Prevod dela: Anmerkungen zu Hitler, 13 Aufl., 1978
- HUMAR, Jožko: Primož Trubar rodoljub ilirski. — [Koper] : Lipa ; [Trst] : Založništvo tržaškega tiska, 1980. — 572 str. ; 21 cm
- IRVING, David: Rommel / [prevedel Stanko Jarc po popravljeni in dopolnjeni nemški izdaji]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 603 str., [32] str. pril. ; 23 cm. — (Biografije). — Prevod dela: The trail of the fox
- JAVORNIK, Mirko: Pero in čas : izbor iz pisanja od 1927 do 1977. — Trst ; Washington ; Buenos Aires : Tabor, 1980. — 529 str. : z avtor. sl. ; 20 cm
- KANIN, Garson: Tracy in Hepburnova : intimni spomini / [prevedla Breda Pugljeva]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 376 str. ; 21 cm. — (Svet v knjigi ; 179). — Prevod dela: Tracy & Hepburn
- KARDELJ, Edvard: Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944 — 1957 : [spomini] / [uredniški odbor Bakarić Vladimir... [et al.]. ; dodatke in opombe pod črto v slovensčino prevedel Franček Šafar ; dokumente in fotografije izbrala Borisav Lazarević in Boris Tkačik]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije ; Beograd : Radnička štampa, 1980. — 265 str. [16] f. pril. ; 25 cm
- KIDRIČ, France: Prešernov album / [z uporabo Kidričevega gradiva dokončala Alfonz Gspan in Mirko Rupel]. — [Ponatis izd. iz leta 1948]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — VIII, 338 str. : ilustr. ; 29 cm + rodovniki pesnikovega sorodstva
- KLOPČIČ, France: Desetletja preizkušenj : spomini — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 767 str., [32] str. pril. ; 24 cm + popravki
- KOCBEK, Edvard: Pred viharjem — Ljubljana : Slovenska matica, 1980. — 210 str. ; 21 cm. — Dnevnik iz let 1938/1942
- LIKAR, Peter: Anton Trstenjak — pogled v človekovo dušo / [fotografija Marjan Smerke]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 76 str. ; 16 cm. — (Slovenski znanstveniki ; 4)
- LIKAR, Peter: Lev Milčinski — temna stran belega dne — Maribor : Obzorja, 1980. — 57 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Slovenski znanstveniki ; 3)
- LIKAR, Peter: Lojze Ude — moje bitke / [fotografije Marjan Smerke]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 43 str. : ilustr. ; 16 cm. — (Slovenski znanstveniki ; 2)
- LUKMAN, Fran Ksaver: Gregorij Veliki in njegova doba / [izvirni rokopis pregledali in dopolnili Ivan Pojavnik, Marijan Smolik in Jaro Šašel]. — Celje : Mohorjeva družba, 1980. — 283 str., [4] str. pril. ; 21 cm. — (Zbirka Studenci žive vode ; s. n. 16)
- MACGUIGAN, Dorothy Gies: Habsburžani privatno / [prevedel Lojze Uršič]. — Ljubljana : Cankarjeva založba, 1980. — 362 str., [32] str. pril. ; 21 cm. — Prevod dela: The Habsburgs
- MACGUIGAN, Dorothy Gies: Metternich in vojvodinja / [prevedel Lojze Uršič]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 761 str. ; 21 cm. — Prevod dela: Metternich and the Duchess
- MANDELŠTAM, Nadežda Jakovlevna: Spomini / [prevod, zapis o avtorici in seznam oseb Aleksander Skaza]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 462 str. ; 24 cm. — Prevod dela: Vospominanja

- MARENZI, Maria Isabella & Ester Massimiliana Coraduzzi: Slovenska plemiška pisma družin Marenzi — Coraduzzi s konca 17. stoletja / uredil in za tisk pripravil Pavle Merku. — Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1980. — 105 str., [90] str. faks. ; 25 cm. — Uvod v slovenščini in italijanščini
- MIHAJLO I. PUPIN — znanstvenik, politik, gospodarstvenik = Mihajlo I. Pupin — the scientist, the politician, the economist / [uredniški odbor Vladimir Klemenčič, Vasilij Melik in Gorazd Marinček ; angleški prevod Zorka Jakoš]. — [Ljubljana] : Institut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja : Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, 1980. — 85 str. : ilustr. ; 21 cm
- MLAKAR, Janko: Spomini D. 2. / [ilustriral Slavko Pengov]. — Celje : Mohorjeva družba, 1980. — 273 str. — 20 cm. — (Nova Mohorjeva knjižica ; knj. 6)
- MUGGERIDGE, Malcolm: Nekaj lepega za Boga : (Mati Terezija iz Kalkute) / [iz italijanščine prevedel Anton Moder ; po izvirniku preveril Janko Moder]. — [2. izd.]. — Ljubljana : Zadruga katoliških duhovnikov, 1980. — 116 str. : ilustr. ; 17 cm. — (Resnica in življenje ; 12). — Prevod dela: Something beautiful for God
- MUŠIČ, Marjan: Jože Plečnik / [pregled dogodkov sestavljal Damjan Prelovšek]. — [Ljubljana] : Partizanska knjiga, 1980. — 251 str. : ilustr. ; 20 cm. — (Znameniti Slovenci)
- NEDOG, Alenka: Tone Tomšič — [2. izd. / spremna beseda in opombe Miroslav Stiplovšek]. — Ljubljana : Borec, 1980. — 433 str., [7] f. pril. : ilustr. ; 19 cm
- NEKROLOGIJ svetnih in redovnih duhovnikov mariborske škofije : od 1. januarja 1930 do 1. januarja 1980. — V Mariboru : škofijski ordinariat, 1980. — 84 str. ; 22 cm
- OSOLNIK, Vladimir: Josip Murn-Aleksandrov : v besedi in sliki — Ljubljana : Mladinska knjiga, 1980. — 33 str. : ilustr. ; 31 cm. — (Obrazi)
- PIPAN, Franci: Alojz Kolman-Marok — Sevnica : [s. n.], 1980 (Krško : Papir-konfekcija). — 63 str. : ilustr. ; 21 cm
- PRAČEK-KRASNA, Ana: Moja ameriška leta — Koper : Lipa, 1980. — 267 str., [8] str. pril. ; 21 cm
- REBULA, Alojz: Duh velikih jezer : lik Ireneja Frederika Baraga / [fotografije Tone Zrnc in Baragov arhiv]. — Celje : Mohorjeva družba, 1980. — 309 str., [1] f. zvd. : ilustr. ; 18 cm. — (Slovenske večernice ; 131)
- SITAR, Sandi: Jurij Vega v besedi in sliki / fotografije Milan Kumar... [et al.]. — [Ljubljana] : Mladinska knjiga, 1980. — 24 str. : ilustr. ; 30 cm. — (Zbirka Obrazi)
- SLOVENSKI biografski leksikon Zv. 12 : Táborská — Trtnik. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980. — 203 str. — 27 cm
- STROJIN, Tone: Jakob Aljaž v slovenskem planinskem izročilu / [fotoreprodukcija Jože Rant]. — Mojstrana : Planinsko društvo, 1980. — 77 str. : ilustr. ; 20 cm
- VANDENBERG, Philipp: Nofretete : arheološki življenjepiš / [prevedel Jože Košar]. — Maribor : Obzorja, 1980. — 329 str., [8] str. pril. ; 21 cm. — (Svet v knjigi ; 174)
- SULZBERGER, Cyrus Leo: Sedem celin in štirideset let: izbrani memoari / [prevedel Božidar Pahor]. — Zagreb : Globus, 1980. — 497 str. ; 25 cm. — (Plava biblioteka). — Prevod dela: Seven continents & forty years
- VIDMAR, Josip: Obrazi / — [2. natis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 451 str. ; 21 cm
- ZIHERL, Boris: Zbrana dela Knj. 1 — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980. — 267 str. — 25 cm
- ŽELJEZNOV, Dušan: Rupnikov proces — Ljubljana : Cankarjeva založba, 1980. — 316 str. ; 24 cm
- ZUKOV, Georgij Konstantinovič: Spomini in premišljanja / [prevedel Tit Doberšek]. — Zagreb : Globus, 1980. — 2 zv. (369 str., [56] str. pril., [3] f. zvd. ; 337 str., [52] str. pril., [5] f. zvd.) ; 25 cm. — (Plava biblioteka). — Prevod dela: Vospominanija i razmyšlenija

Publikacije o Titu

- JOSIP Broz Tito / [fotografije Svetozar Busić... et al.]. — Ljubljana : Delo, 1980. — 47 str. : pretežno ilustr. ; 30 cm. — Tiskano 9. maja 1980 kot ilustrirana sobotna priloga Dela
- JOSIP Broz Tito : ilustrirani življenjepiš / [uvod Josip Vidmar ; besedilo Rajko Bobot ; likovni urednik Miodrag Vartabedijan ; fotografije Branibor Debeljaković... [et al.] ; kartograf Živojin Janković ; prevedla Ksenja Dolinar]. — Beograd : Jugoslovanska revija : »Vuk Karadžić« ; Ljubljana : Cankarjeva založba, [1980]. — 185 str. : ilustr. ; 30 cm
- MATOŠEC, Milivoj: Heroj Tito / [prevedla Franček Slokan in Majda Jeglič ; fotografije Dragutin Grbić... et al.]. — Zagreb : Zagreb film, 1980. — 171 str. : ilustr. (delno v barvah) ; 25 cm

- NAŠ Tito / [prispevke zbral in uredil Drago Zdunič ; pesmi zbral in uredil Tone Pavček ; pesmi prevedel Tone Pavček, Mile Klopčič, Bogdan Gjud ; avtorji tekstov Ivo Andrić... [et al.] ; likovne priloge Marijan Detoni... [et al.] ; fotografije Milan Babić... [et al.]. — [3., dopolnjena in predelana izd.]. — Zagreb : Spektar, 1980. — 240 str. : barvne ilustr. ; 24 cm
- ŠTAUBRINGER, Zvonko: Maršal miru / [prevedla Sonja Likar, Dušan Merhar]. — Zagreb : Globus, 1980. — 327 str., [47] str. pril. ; 25 cm. — (Biblioteka »Za mir«). — Izv. stv. nasl.: Maršal mira
- ŠTAUBRINGER, Zvonko: Ne stalinizmu / [prevedel Aljoša Vrečar]. — Zagreb : Globus, 1980. — 268 str., [40] str. pril. ; 25 cm. — (Biblioteka »Za mir«). — Izv. stv. nasl.: Ne stalinizmu
- ŠTAUBRINGER, Zvonko: Plamenica iz Kumrovcia / [prevod Bojan Samarin, Miha Štukelj ; fotografije Miroslav Pondelak]. — Samobor : »Zagreb« ; Ljubljana : Univerzum, 1980. — 227 str., 142 str. pril. ; 25 cm. — Izv. stv. nasl.: Kumrovečka baklja
- ŠTAUBRINGER, Zvonko: Po Titovi poti 1945 / [prevedla Majda Jeglič]. — Zagreb : Globus, 1980. — 214 str., [32] str. pril. ; 25 cm. — (Biblioteka »Za mir«). — Izv. ; nasl.: Titovim putem 1945
- TITO : izbor Titovih govorov in član-kov o revoluciji, samoupravljanju in neuvrščenosti, misli njegovih sodelavcev in tujih državnikov, mislecev in umetnikov o njem, ljudske in umetne pesmi o Titu / [pripravili Pero Damjanović... [et al.] ; Titov portret Božidar Jakac]. — 2., dopolnjena in razširjena izd. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 694 str., [1] f. Titova slika ; 15 cm
- TITO : življenjepisni podatki / [prevod Vera Mačkici]. — Beograd : Aktualna vprašanja socializma, 1980. — 18 str. ; 21 cm
- TITO in Rdeči križ Jugoslavije / [glavni in odgovorni urednik Ivica Znidaršič ; prevod Mirko Orehovec]. — [Beograd] : Skupščina Rdečega križa Jugoslavije, 1980. — 159 str. : ilustr. ; 24 cm. — Ovojni naslov
- TITO pri nas / [glavni in odgovorni urednik Jošt Pirc]. — Radovljica : Skupščina občine : družbenopolitične organizacije občine, 1980. — 94 str. : ilustr. ; 26 cm
- TITOVA poslednja bitka / [uredil Miro Poč ; likovno uredil Matjaž Vipotnik ; avtorji besedil Stane Ivanc... et al.]. — V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1980. — 271 str. : ilustr. ; 30 cm
- TITOVA srečanja z Gorenjsko / [katalog pripravili ranec Drole... et al.]. — V Kranju : Gorenjski muzej, [1980]. — 56 str. : ilustr. ; 30 cm. — Katalog razstave v Gorenjskem muzeju v Kranju, 1980
- TOVARIŠ Tito / [glavni urednik Drago Zdunič ; avtorji besedil Josip Broz Tito... [et al.] ; avtorji likovnih del Moša Pijade... [et al.] ; avtorji fotografij Valent Grobenski... et al.]. — Ljubljana : Partizanska knjiga ; Spektar ; Rijeka : Otakar Keršovani, 1980. — 400 str. : ilustr. str. (pretežno v barvah) ; 34 cm
- Šolstvo, pedagogika in učbeniki**
- BOŽIČ, Branko & Janko Prunk & Tomaž Weber : Zgodovina 2 / [zemljevidi Peter Svetik]. — [2. natis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 208 str. : ilustr. ; 24 cm. — (Srednje usmerjeno izobraževanje. Novejša zgodovina). — Podnaslov v kolofonu: preizkusno gradivo za učence
- BOŽIČ, Branko & Tomaž Weber : Zgodovina : za osmi razred ; [zemljevide izdelal Peter Svetik]. — [6. ponatis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 149 str. : ilustr. ; 22 cm
- BOŽIČ, Branko & Tomaž Weber : Zgodovina : za šesti razred ; [zemljevide izdelal Peter Svetik]. — [4. ponatis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 159 str. : ilustr. ; 22 cm
- BOŽIČ, Branko & Štefan Trojar : Zgodovina za tehniške šole — [5. ponatis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 266 str. : ilustr. ; 23 cm
- GROBELNIK, Ivan : Zgodovina 1 — [3. natis]. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 166 str. : ilustr. ; 24 cm. — Podnaslov na hrbtu nasl. lista : poskusno gradivo za učence
- GROSS, Mirjana : Zgodovina : za tretji razred gimnazije / [prevedla M. Mihelič ; slovensko izdajo dopolnil Bogo Grafenauer]. — [3. natis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 349 str. : ilustr. ; 20 cm
- MELIK, Vasilij : Zgodovina : za sedmi razred / [zemljevide izdelal Uroš Lokošek]. — [5. ponatis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 150 str. : ilustr. ; 22 cm
- MELIK, Vasilij & Ferdo Gestrin : Zgodovina : za sedmi razred / [zemljevide izdelal Uroš Lokošek]. [6. ponatis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1981. — 150 str. : ilustr. ; 22 cm
- 35 [PETINTRIDESET] let osnovne šole Janka Premrla-Vojka : 1945—1980 / [uredili Alberta Poles in Angela Podlessek]. — Koper : Osnovna šola Janka Premrla-Vojka, 1980. — 60 str. : ilustr. ; 24 cm

SEDEMDESET let od trgoveške šole do ekonomskega šolskega centra : 1909—1979 / [zbral in uredil Gustav Grobelnik]. — Celje : Ekonomski šolski center, 1980. — 60 str. ilustr. ; 21 cm

VOUK, Rudolf: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 = Bestandaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — Klagenfurt = Celovec : Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches wissenschaftliches Institut, [1980]. — 83 str., zvd. : 20 cm. — (Disertacije in razprave = Dissertationen und Abhandlungen ; 6)

VOVKO, Andrej: Popotnik — Sodobna pedagogika : (ob 100-letnici pedagoške revije) : 1880—1950—1980. — Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1980. — 34 str. : ilustr. ; 21 cm. — Razstavni katalog

WEBER, Tomaž: Zgodovina 6 : delovni zvezek za 6. razred osnovne šole / ; [kartografska obdelava Peter Svetik]. — [4. natis]. — [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1980. — 15 str. : ilustr. ; 29 cm

WEBER, Tomaž: Zgodovina 7 : delovni zvezek za 7. razred osnovne šole / ; [kartografska obdelava Peter Svetik]. — [7. natis]. — [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 29 cm

WEBER, Tomaž: Zgodovina 8 : delovni zvezek za 8. razred osnovne šole / ; [kartografska obdelava Peter Svetik]. — [6. ponatis]. — [Ljubljana] : Državna založba Slovenije, 1980. — 31 str. ilustr. ; 29 cm

ZGODOVINSKA čitanka : za 6. razred osnovne šole / sestavil Milko Kos, Ferdo Gestrin in Vasilij Melik. — [7. ponatis]. — Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980. — 71 str., [15] str. pril. ; 22 cm

Sport

32 [DVAINTRIDESET] let / Rokometni klub Olimpija. — [Ljubljana] : Olimpija, 1980. — [22] str. ilustr. ; 21 cm

KRONIKA : 1955—1980 / RD [Ribiška družina] Šempeter ; [uredniški odbor Boris Debič, Vladimir Štiglic, Franc Smukavec ; fotografije Jože Hropot]. — Šempeter : Ribiška družina, 1980. — 88 str., [1] f. pril. ilustr. ; 24 cm

PASTERNJAK, Aleksander: Almanah ob proslavi 30-letnice RK »Slovan« / fotografije Marjan Zaplatil, Janez Zrnec, Miško Kranjec. — [Ljubljana] : Rokometni klub Kolinska-Slovan [1980]. — 69 str. : ilustr. ; 21 cm + slika moštva

25 [PETINDVAJSET] let rokometna v črnomlju : [1953—1978] / [tekst Marjan Črne]. — Črnomelj : Partizan, 1980. — 19 str. : ilustr. ; 20 cm

50 [PETDESET] let DTV Partizan Železničar Maribor : 1930—1980 / [urednik Milan Čilenšek]. — Maribor : Partizan Železničar, 1980. — 96 str. : ilustr. ; 24 cm

STEPIŠNIK, Drago: Od ŠK Hermesa do ŽSD Ljubljana : ob 60-letnici. — Ljubljana : ŽSD [Železničarsko športno društvo] Ljubljana, 1980. — 59 str. — ilustr. ; 24 cm

60 [ŠESTDESET] let nogometa / [gradivo zbrali Ratko Stevančević, Drago Kostanjšek, Jože Kranjc ; za objavo pripravil in uredil Jože Kranjc]. — Šoštanj : TVD Partizan, nogometni klub Usnjar, [1980]. 24 str. : ilustr. ; 21 × 23 cm. — Naslov v kolofonu: 60 let nogometa v Šoštanju

30 [TRIDESET] let Lovske družine Jamnica Prevalje. — Prevalje : Jamnica, [1980]. — [24] str. : ilustr. ; 22 cm

Gasilstvo

KEK, Ivan: 75 [petinsedemdeset] let Gasilskega društva Pobrežje : 1905—1980 — Pobrežje : Gasilsko društvo, [1980]. — 26 str. : ilustr. ; 21 cm

MAUER, Franjo: Sto let Gasilskega društva Vojnik : 1880—1980. — Vojnik : Gasilsko društvo, [1980]. — 62 str. : ilustr. ; 21 cm

STO deset let Gasilskega društva Ljubljana-mesto / [zbral in uredil Franci Tomše : fotografije Arhiv GD Ljubljana-mesto... et al.]. — Ljubljana : Gasilsko društvo, [1980]. — 164 str. : ilustr. (delno v barvah) ; 23 cm

STRAŽAR, Stane: Na pomoč — razvoj gasilstva v občini Domžale / [barvne fotografije Vili Majhenič in Miloš Starbek]. — Domžale : Samoupravna interesna skupnost za varstvo pred požarom, 1980. — 700 str., [5] f. pril. : ilustr. ; 21 cm

Kulturna in prosvetna društva

KULTURNA društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914 : razstava Gorenjskega muzeja Kranj, 1980 / [reprodukcije in povečave Drago Holynski]. — Kranj : Gorenjski muzej, 1980. — 70 str. : ilustr. ; 18 × 20 cm. — Vsebina: Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društva / Vasilij Melik. Razvoj kulturnih društev na Gorenjskem 1860 do 1914 / Majda Zontar

NAŠIH 60 [ŠESTDESET] let / Delavsko kulturnoumetniško društvo Angel Besednjak Maribor ; [avtorji objavljenih prispevkov Milan Podkrižnik... et al.]. — Maribor : [DKUD Angel Besednjak], 1980. — 33 str. ilustr. ; 20 cm

OB otvoritvi kulturnega doma »Danica«, Sentprimoz v Podjuni / [izdaja-

- telj Slovensko prosvetno društvo »Danica« ; za vsebino odgovarja Stanko Wakounig]. — Šentprimoz : Slovensko prosvetno društvo »Danica«, 1980. — 149 str. : ilustr. ; 21 cm
- 75 [PETINSEDEMSEST] let / S[lovensko] P[rosvetno] D[ruštvo] Radiše ; [za vsebino odgovarja Tomaž Ogris]. — Radiše : SPD, [1980]. — [20] str. : ilustr. ; 20 cm
- 35 [PETINTRIDESET] let Amaterskega gledališča na Jesenicah / [uredniški odbor Igor Škrlić... et al.]. — Jesenice : Amatersko gledališče, [1980]. — 34 str. : ilustr. ; 30 cm
- SPOMINSKA brošura : 35 let DKD Svoboda Brestanica / [sodelovali Vera Alegro... et al.]. — Brestanica : Svoboda, 1980. — 30 str. : ilustr. ; 21 cm
- Godbe in pevski zbori**
- DULAR, Jože: Metliška mestna godba : ob 130-letnici — V Metliki : Mestna godba, 1980. — 77 str. : ilustr. ; 17 cm
- JELERČIČ, Ivo: Pevsko izročilo Primorske : slovenska zborovska pesem na Primorskem do druge svetovne vojne — Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1980. — 220 str. ; 22 cm
- SMERDEL, Inja: Kapelska godba. — Kapele : Pripravljalni odbor za proslavo 130-letnice, [1980]. — 65 str. : ilustr. ; 12 × 18 cm. — Prednji naslov: Ob 130-letnici Kapelske godbe 315 [TRISTOPETNAJST] let idrijske rudarske godbe / [zbral Cvetko Koder]. — Idrija : Pihalni in zabavni orkester rudarjev, 1980. — [28] str. : ilustr. ; 23 cm
- Podjetja in ustanove**
- NAŠ praznik : 1900—1980 / Center za rehabilitacijo sluha in govora v Ljubljani : [glavni urednik Bogo Jakopič]. — Ljubljana : Center za rehabilitacijo sluha in govora, 1980. — 120 str., [6] str. pril. : ilustr. ; 24 cm
- 120 [STODVAJSET] let Steklarne Hrastnik / [komisija za pripravo brošure Kosm Jasna... et al.]. — Hrastnik : Steklarna, 1980. — 40 str. : ilustr. ; 23 cm
- ŠORN, Jože & Meta Matijevec & Matija Žargi: Železarna na Dvoru pri Žužemberku : zgodovina, tehnologija, izdelki / [razstavo pripravil] Dolenjski muzej Novo mesto v sodelovanju z Narodnim muzejem Ljubljana ; [prevodi v nemščino Hanka Štular ; fotografije Srečo Habič]. — Novo mesto : Dolenjski muzej, 1980. — 95 str. : ilustr. ; 21 cm. — Povzetki v nemščini

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Člani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Metod Mik u ž, Ljubljana — mesto heroj	5—13
Ljubljana — the Heroic Town	
Любляна — город герой	
Bogo Grafenauer, Ob stoletnici slovenskega znanstvenega zgodovinopisja	15—27
On the Occasion of One Hundred Years Since the Rudiments of the Slovene Scientific Historiography	
К столетой годовщине словенской историографии	
Štefan Trojar, Zasnovanost pouka zgodovine v 3. in 4. razredu usmerjenega izobraževanja	29—35
Conception of the Lessons in History in the 3rd and 4th Class of the Oriented Education	
Концепция обучения истории в 3 и 4 классах направленного образования	
Branko Špacapan, Izkušnje pouka zgodovine na gimnaziji pedagoške smeri v Ljubljani	37—43
Experiences of the Lessons in History on the Pedagogical Grammar School in Ljubljana	
Опыт обучения истории в гимназии педагогического направления в Любляне	
Marija Kremenšek, Odnos učencev do pouka zgodovine na gimnaziji	45—49
The Attitude of the Pupils towards the Lessons in History in Grammar School	
Отношение учащихся к обучению истории в гимназии	
Dragutin Pavličević, Prvi višezidovni (multimedijski) sklop za nastavo povijesti u osnovnoj školi	51—56
The First multimedial Set for the Lessons in History in Elementary School	
Первый мультимедиаальный состав для обучения истории в начальной школе	
Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni	57—81
Slovenes and the economic Situation during the First World War	
Словенцы и экономическое положение во время первой мировой войны	
Momčilo Zečević, Slovenci u politici između dve jugoslovenske države	83—92
Slovenes in the Politics in the Period between the two Yugoslav States	
Словенцы в политике между двумя югославскими государствами	
Irma Čremošnik, Nalazi prvih ranoslovenskih naselja u Bosni i Hercegovini	93—99
The Findings of the Early Slavic Settlements in Bosnia and Hercegovina	
Находки первых раннеславянских поселений в Боснии и Герцеговине	
Jože Mlinarič, Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem	101—119
The Estate of the Vetrinj Monastery in Carniola	
Имение ветриньского монастыря в Краньской земле	
Franc Šebjanič, Šolnik in domoljub Adam Farkaš	121—141
School-master and Patriot Adam Farkaš	
Учитель и патриот Адам Фаркаш	
Rajko Bratož, Kratak opis zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki	205—221
A Short Survey of the history of Christianity in Slovenia in the late Antiquity	
Краткий очерк истории христианства в позднеантичный период в Словении	
Ferdo Gestrin, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja	223—241
The Italians in the Slovene Countries from the 13th until the 17th Century	
Итальянцы в словенских краях с 13 по 17 вв.	
Vlado Valenčič, Tovorništvo na Kranjskem	243—277
The Packhorse transport in Carniola	
Система транспорта товаров караванами в Краньской	
Albina Nečak-Lük, Oris položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v obdobju od 1918 do 1945	279—286
Some Features of the Situation of the Hungarian National Minority in Prekmurje in the Period from 1918 to 1945	
Положение венгерского национального меньшинства в Прекмурье за период с 1918 по 1945 гг.	
Boris Mlakar, General Rupnik in slovensko domobranstvo	287—305
General Rupnik and the Slovene "domobranstvo" (collaborationistic home-guard)	
Генерал Рупник и словенские домобранцы	

Vasilij Melik, Dvajset zborovanj slovenskih zgodovinarjev Twenty Meetings of the Slovene Historians Двадцать собраний словенских историков	325—331
Peter Štih — Janez Peršič, Problem lagobardske vzhodne meje The Question of the Langobardian East Frontier Проблема лангобардской восточной границы	333—341
Milan Pahor, Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu Contribution to the History of the Liberation Front (OF) in Trieste К истории Освободительного фронта в 1941 г. в Триесте	343—353
Dušan Nečak, Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje The Austrian Emigration 1941—1945 and the Yugoslav Question Австрийская эмиграция в 1941—1945 гг. и югославский вопрос	355—369

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

Sedemdesetletnica tovarišice Lidije Šentjurg (Metka Gombač, Miroslav Stiplovišek) The 70th Anniversary of Lidija Šentjurg Семьдесят лет со дня рождения т. Лидии Шентюрц	143—146
Jože Šorn — šestdesetletnik (Vasilij Melik) Jože Šorn — Sextagenarian Йоже Шорн шестьдесят лет	146—148

IN MEMORIAM

Dr. Miroslav Pahor (Ferdo Gestrin) Д-р Мировслав Пахор	149—152
Bibliografija dr. Miroslava Pahorja (Ferdo Gestrin) Bibliography of Dr. Miroslav Pahor Библиография д-р Мировслава Пахора	152—156

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Zgodovinsko društvo v Ptuj (Štefka Cobej, Kristina Šamperl) Historical Society in Ptuj Историческое общество в Птуе	157—159
I. jugoslovansko srečanje mladih zgodovinarjev v Novem Sadu, 23. in 24. februarja 1979 (Damjan Guštin) The First Yugoslav Meeting of the young historians in Novi Sad (February 23.—24., 1979) I-ая югославская встреча молодых историков в Новом Саде, 23 и 24 февраля 1979 г.	159
Delovanje centra za proučevanje zgodovine imigracije v ZDA (Matjaž Klemenčič) ... The Activities of the Immigration History Research Center in the U.S.A. Работа центра по исследованию истории иммиграции в США	159—160
Študijsko srečanje »Politična in družbena vprašanja v Julijski Krajini v letih 1920/1930« (Damjan Guštin) Symposium "Political and social problems in the Julian March 1920/1930" Научная встреча »Политические и общественные проблемы в Юлийской Крайне за гг. 1920—1930«	307—309
Seminar »I cattolici isontini nel XX secolo« (Branko Marušič) Symposium "The catholics of the Soča / Isonzo-river region in the 20th Century" Симпозиум »Католики в области Сочи в XX-веке«	309—310
Zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino (Ferdo Gestrin) Meeting of the jugoslav-italian Historical Commission Заседание югославско-итальянской комиссии по истории	311—312
13., 14. in 15. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije (Peter Vodopivec) 13th, 14th and 15th Meeting of the Czechoslovakian-Yugoslav Historical Commission 13-ое, 14-ое и 15-ое заседания чехословацко-югославской исторической комиссии	371—374
Peti kolokvij o razsvetljenstvu v Matrafüred (Madžarska) (Peter Vodopivec) Fifth Colloquium on the 'Enlightenment (Matrafüred — Hungary) Пятый коллоквиум об эпохе просветительства в Матрафюреде (Венгрия)	375—376

Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana (Andrej Vovko)	161
Goriški letnik, 7 (Andrej Vovko)	161—162
Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 2—4 (Eva Holz)	162—163
Lexikon des Mittelalters (Ferdo Gestrin)	164—165
Ilija Hadžibegović, Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine (Martin Grum)	166—170
Vatroslav Grill, Med dvema svetovoma (Matjaž Klemenčič)	170—172
Chester Wilmont, Boj za Evropo (Andrej Vovko)	172—173
Rudolf Hribernik-Svarun, Dolomiti v NOB (Franc Škerl)	173—177
Dušan Bilandžić, Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije (Avgust Lešnik)	177—178
Dennison Rusinow, The Yugoslav Experiment 1948—1974 (Marjeta Čampa)	178—179
Diplomatie zwischen Parteiproporz und Weltpolitik (Dušan Nečak)	179—181
Trieste 1945—1949, Nascita del movimento politico autonomo sloveno (Andrej Vovko)	181—182
Stjepan Antoljak, Izvori za historiju naroda Jugoslavije. Srednji vek (Peter Štih)	313
Deželnozborski spisi kranjskih stanov I (1499—1515) (Vasko Simoniti)	313—314
Zbornik za historiju školstva i prosvjete, 13 (Andrej Vovko)	314—315
Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem 1868—1980 (Dušan Nečak)	315—316
France Filipič, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939 (Miroslav Stiplovšek)	316—318
Tone Ferenc, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945 — Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945 (Dušan Nečak)	318—319
Theodor Veiter, Die Kärntner Ortstafelkommission (Tone Zorn)	319—321
Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (Vasilij Melik)	377—378
Helfried Valentinitich, Das Landesfürstliche Quecksilberwerk Idria 1575—1659 (Ferdo Gestrin)	378—382
Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovega vprašanja v letih 1875—1878 (Martin Grum)	382—385
Mihailo Dinić, Srpske zemlje u srednjem veku (Ignacij Vojc)	385—387
Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća (Ignacij Vojc)	387—389
Gojko Nikoliš, Korijen, stablo, pavetina (Ludvik Čarni)	389—391
Ksenija Levak, Gojmir Budal, Lonjer (Milan Pahor)	391—392
Lexikon des Mittelalters (Janez Peršič)	392

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša Stergar — Miloš Rybář — Marjeta Čelović — Irena Mazi, Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1980	183—197
New Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1980	
Новые иностранные исторические публикации в центральных библиотеках г. Любляны в 1980 г.	
Miloš Rybář, Zgodovinske publikacije v letu 1980	393—408
Historical Publications in 1980	
Исторические публикации в 1980-ом году	

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Poročilo glavnega urednika (Vasilij Melik)	199
Obvestila o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	199—201

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvillečki iz razprav in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 35, 1981, 1—2	I.—VI.
Izvillečki iz razprav in bibliografije v Zgodovinskem časopisu 35, 1981, 3 in 35, 1981, 4	VII.—XII.

UDK 281.1 (497.12) »63/05«

Bratož Rajko, mag., asistent, Oddetek za zgodovino, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Kratek pregled zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 3, s. 205—221, cit. 106
Sn. (De., Sn., En.)

Avtor skuša podati kratek opis zgodovine krščanstva v pozni antiki za slovensko ozemlje. Okvirno zajame dobo od prvih začetkov (okoli 300) do propada starega krščanstva ob prihodu Slovanov (okoli 600). V razpravi, ki je napisana na podlagi dosedanjega poznavanja problematike, skuša avtor kritično sooditi različne poglede slovenske, avstrijske in italijanske historiografije.

Avtorski izvleček

UDK 325.14 (497.12=50) »12/16«

Gestrin Ferdo, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 3, s. 223—241, cit. 92
Sn. (It., Sn., En.)

Povezave slovenskih in italijanskih dežel so pripeljale do medsebojnih migracijskih tokov, tudi italijanskega v slovenske dežele. Do konca srednjega veka je bilo italijansko doseljevanje predvsem sporadično, imelo je bolj začasen kakor stalni značaj in je bilo povezano s prehodno trgovino na velike razdalje; izjema so pri tem bila primorska mesta. Od konca 15. stoletja dalje pa so se italijanski doseljenci naseljevali v večjem številu in za stalno; višek je proces dosegel do okoli sredine 17. stoletja. Usmerjali so se predvsem v mesta Ptuj, Ljubljana in Gorica, na podeželje z izjemo fužinarjev njihovo naseljevanje ni seglo. Stevilo doseljencev je bilo sorazmerno majhno in so se tudi hitro asimilirali, večji pa je bil njihov vpliv v slovenskih deželah, zlasti v gospodarstvu, vsakdanjem življenju in kulturi.

Avtorski izvleček

UDK 656.145 (497.12) »14/17«

Valentčič Vlado, dr., znanstveni sodelavec v pokojju, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 13

Tovorništvo na Kranjskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 3, s. 243—277, cit. 136
Sn. (De., Sn., En.)

Od konca srednjega veka pa do 18. stoletja je bilo razširjeno tovarništvo na nekaterih območjih Kranjske. Tovorniki so opravljali pretežno del trgovskega prometa, ki je potekal v glavnem s primorskimi mesti. Kolonizirano največje postavke so bile v izvozu žito in železo, v uvozu pa sol, ki je močno prevladovala, ter vino in olje. Kneški tovarniki se niso ukvarjali le s transportom blaga, temveč so imeli znaten delež tudi pri trgovanju z blagom, ki so ga tovorili, zlasti velja to za žito in sol. Tovorjenje in trgovanje sta kmečkemu prebivalstvu v območjih, kjer ga zemlja ni mogla preživljati, dajala potrebni postranski zaslužek. Obseg tovarjenja se je začel krčiti potem, ko je z uvedbo monopola bilo omejeno tovarjenje s soljo in ko je nazadovaj izvoz žita iz dežele v obmorska mesta. V okoliših, kamor so vodila le za tovarno živino prehodna pota, se je tovarjenje ohranilo v začetek preteklega stoletja.

Avtorski izvleček

UDK 323.15 (497.12=945.11) »1918/1945«

Nečak Lük Albina, višji raziskovalni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Oris položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v obdobju od 1918 do 1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 3, s. 279—286, cit. 23
Sn. (En., Hu., Sn., En.)

Orisane so osnovne poteze položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v času, ko je doživljala sistemske asimilacijske pritiske in v čast druge svetovne vojne, ko so Prekmurje zasedli Madžari. Označene so njene gospodarske težave ter možnosti za njen kulturni in jezikovni razvoj.

Avtorski izvleček

Valentič Vlado, Dr., Retired Scientific Collaborator, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 13

The Packhorse-transport in Carniola

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 3, pp. 243—277, 136 notes
Sn. (De., Sn., En.)

From the end of the Medieval Age up to the 18th century the packhorse-transport was quite popular in some parts of Carniola. The transporters performed the general part of the trade, which was going on mostly with the coastalland cities. They mainly exported corn and iron and imported salt (which predominated), as well as wine and oil. The farmer-transporters did not only transport the goods, but also had a considerable share by the business making with the goods they transported, which goes especially for corn and salt. The transport and trade however, also meant an extra gain for the farmers, whose farms did not give them enough to survive. The intensity of the transport began to diminish, when the monopoly was established — the trade with salt was limited, the corn export from the country to the coastal cities declined. In the parts, where the roads were passable only for the packhorses, this transport was preserved until the beginning of the 19th century.

Author's Abstract

UDC 323.15 (497.12=945.11) *1918/1945-

Necak Ljilj Albina, Senior Research Collaborator, Institute for Ethnic Problems, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

Some Features of the Situation of the Hungarian National Minority in Prekmurje in the Period from 1918 to 1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 3, pp. 279—286, 23 notes
Sn. (En., Hu., Sn., En.)

After the First World War Prekmurje belonged to the state of Yugoslavia. Systematic nationalist pressure on the Hungarian national minority practised by the Slovene authorities lasted till the beginning of the Second World War. Then Prekmurje was occupied by the Hungarian troops but the Hungarian minority felt no substantial changes of its economic situation.

Author's Abstract

Bratovž Rajko, M. A., Assistant, Pedagogical Unit for History, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

A Short Survey of the History of Christianity in Slovenia in the Late Antiquity

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 3, pp. 289—321, 106 notes
Sn. (De., Sn., En.)

The author tries to give a short survey of the history of Christianity in the Late Antiquity in Slovenia: from the first beginnings (approximately in the year 300), until the decline of the Old Christianity after the arrival of the Slavs (approximately in the year 600). In his report, which is written on the basis of the problems, known hitherto, the author tries critically to confront the standpoints of the Slovene, Austrian and Italian historiography.

Author's Abstract

UDC 325.14 (497.12=50) *12/16*

Gestirn Ferdo, Dr., Ordinary University Professor, University Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Italians in the Slovene Countries from the 13th Until the 17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 3, pp. 223—241, 92 notes
Sn. (It., Sn., En.)

The mutual contacts of the Slovene and Italian countries led to the reciprocal migrations, consequently also of the Italians to the Slovene countries. Until the end of the Medieval Age this migration was mostly sporadic, having more a temporary than a permanent character, and connected with the transitional long distance trade; with the exception of the coastalland cities. From the end of the 15th century onwards the Italians, however, immigrated in larger groups and permanently. The process reached the climax in the middle of the 17th century. Their destinations go to the country, with the exception of the ironworkers. The absolute number of the immigrants was comparatively small. They assimilated pretty fast, nevertheless, they influenced the economy, culture and everyday life in the Slovene countries.

Author's Abstract

UDK 940.531.63 (497.12) :929 Rupnik

Mikar Boris, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

General Rupnik in Slovensko domobranstvo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 3, s. 287—305, cit. 74
Sn. (Fr., Sn., En.)

Razprava govori o vlogi generala Leona Rupnika v okviru kolaboracionističnega tabora na Slovenskem v letih okupacije, predvsem pa o njegovem odnosu do Slovenskega domobranstva, ki je predstavljalo glavno vojaško formacijo, ki jo je nacistični okupator ustanovil iz Slovencev za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Rupnik je skupaj z vodstvom klerikalne stranke pomagal Nemcem pri ustanovitvi domobranstva, nato pa je kot predsednik pokrajinske uprave ter kot generalni inšpektor in komandant skrbel tudi za njegov razvoj. Pri tem je izoblikoval nekako ideologijo, katere bistvo je bilo, da mora domobranstvo postati vsenarodno gibanje, ki bo premagalo boljševizem ter odpravilo ostanke buržoazne demokracije. To naj bi privedlo do slovenske nacionalsocialistične stranke ter do formiranja nove Slovenije v okviru nove Evrope pod okriljem Velike Nemčije.

Avtorski izvleček

UDK 341.222 (497.12—15.363.5) :0568/0776

Sih Peter, študent, YU-65220 Tolmin, Zagarjeva 5
Persig Janez, asistent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Vprašanje langobardske vzhodne meje

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 4, s. 333—341, cit. 107
Sn. (It., Sn., En.)

V prvem delu avtorja na podlagi kritične analize virov in literature ugotavlja, da je v okvir langobardske države spadal vsaj spodnji del Vipavske doline, močnejša slovanska naselitev tega prostora pa je verjetno sledila v seki v frankovski dobi. V zgornjem Posočju so se Slovani naseljevali v zadnji tretjini 7. in v začetku 8. stoletja; v tem času pa je prenehala tudi langobardska oblast nad tem prostorom. V drugem delu dajeta avtorja pregled tozadevne slovanske literature.

Avtorski izvleček

UDK 061.3:930 (497.12) :1939/1980

Melik Vasilij, dr., redni univ. profesor, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Dvalet zborovanj slovenskih zgodovinarjev

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 4, s. 325—331, cit. 5
Sn. (De., Sn., En.)

Na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev je podal avtor kratek pogled nazaj na začetke, kroniko, vsebino in dosežke dosedanjih zborovanj.

Avtorski izvleček

UDK 940.534.533.3 :1941

Pahor Milan, vodja odseka za zgodovino, Narodna in študijska knjižnica v Trstu; I-34137 Trst/Trieste, Ul. Petronio 4

Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 4, s. 343—353, cit. 47
Sn. (It., Sn., En.)

Narodnoosvobodilni boj se je na Tržaškem začel istočasno kot v ostalih slovenskih pokrajinah. Temeljni cilji so bili isti kot za ostalo slovensko narodno ozemlje: izgon okupatorjev, združitev vseh Slovencev, socialna preobrazba slovenskega naroda. Sestavek prikazuje začetke OF na Tržaškem v letu 1941. Zgoditve so bili skromni, vendar je nastala in se obdržala misel o narodnoosvobodilnem boju. Na tej osnovi se je razširilo nadaljnje delovanje OF, ki je v maju 1945 privedlo do osvoboditve.

Avtorski izvleček

UDC 061.3:930 (497.12) :1939/1980*

Melik Vasilij, Dr., University Professor in Ordinary, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Twenty Meetings of the Slovene Historians

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 4, pp. 323—331, 6 notes

Sn. (De., Sn., En.)

At the 20th Meeting of the Slovene Historians the author gave a short survey of the beginnings, chronicle, contents and achievements of the previous meetings.

Author's Abstract

UDC 940.534.533.3 :1941*

Palzor Milan, Head of the Department for History, (Slovenian) National and Studies Library in Trieste, I-34137 Trst/Trieste, Ul. Petronio 4

Contribution to the History of the Liberation Front (OF) in Trieste in the Year 1941

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 4, pp. 343—353, 47 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The national liberation war in Trieste began at the same time as in other parts of Slovenia. The main targets were the same as for the Slovene national territory: the expulsion of the enemy, the uniting of the Slovenes, the social transformation of the Slovene nation. The author describes the first beginnings of development of the OF in Trieste in 1941, which, however, were relatively modest, but gradually grew over into the basis for the activity of the Liberation Front in the national liberation war in Trieste and finally led to the liberation in May 1945.

Author's Abstract

UDC 940.531.63 (497.12) :929 Rupnik

Markar Boris, M. A., Assistant, Institute for the History of the Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

General Rupnik and the Slovene »domobranstvo« (collaborationist home-guard)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 3, pp. 287—305, 74 notes

Sn. (Fr., Sn., En.)

The author deals with the role of the General Leon Rupnik within the collaborationist forces in Slovenia in the years of occupation, mostly, however, with his relationship to the Slovene »domobranstvo« (home-guard), the main military formation, the nazi occupier made of the Slovenes to fight against the national liberation movement. Together with the leaders of the Clerical Party he helped the Germans to establish the »domobranstvo« and later on, as President of the provincial administration, but also as general inspector and commander, took care for its development. The essence of his ideology which would defeat the Bolshevism and become an altnational movement, which would defeat the Bolshevism and abolish the remains of the bourgeois democracy. This should lead to the establishment of the Slovene National-Socialist Party and foundation of a new Slovenia in the frame of a new Europe under the patronage of the Great Germany.

Author's Abstract

UDC 341.222 (497.12—15:363.5) :0568/0770*

Štih Peter, Student, YU-65220 Tolmin, Zagorčeva 5
Persič Janez, Assistant, University Edvard Kardelj, Ljubljana, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Question of the Langobardian East Frontier

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 4, pp. 333—341, 107 notes

Sn. (It., Sn., En.)

In the first part the authors on the basis of the critical analysis of sources and literature state that at least the lower part of the Vipava valley belonged to the Langobardian state, whereas the stronger Slavonic settling of that territory probably took place only during the period of the Frankish Empire. The Slavs were settling the upper part of Posočje during the last third of the 7th and at the beginning of the 8th century; at that time, however, that territory was no longer under the authority of the Langobards. In the second part the authors give a survey of the referring Slovene literature.

Author's Abstract

UDK 325.254 (100:436) »1941/1945« :940.534.971.2

Nečak Dušan, dr., docent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Avstrijska emigracija 1941—1945 in jugoslovansko vprašanje

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 4, s. 355—369, cit. 97
Sn. (De., Sn., En.)

V prvem delu gre za prikaz politične raznolikosti, organizacijskega razvoja in geografske razprostranjenosti avstrijske politične emigracije od 1932 dalje. V drugem delu je opisan odnos prokomunistične emigrantske organizacije v Londonu FAM-Free Austrian Movement do jugoslovanskega vprašanja, v tretjem delu pa je osvetljena ista problematika na primeru avstrijske emigracije v Sovjetski zvezi. Pozitiven odnos ni našel pravega odmeva ne v času vojne in ne po njej.

Avtorski izvečjek

UDK 016:930 (497.12) »1980«

Rybář Miroslav, bibliotekarski svetovalec, Narodna in univerzitetna knjižnica,
YU-61000 Ljubljana, Turjaška 1, p. p. 259

Zgodovinske publikacije v letu 1980

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 35/1981, št. 4, s. 333—408
Sn. (Sn., En.)

Bibliografija prinaša publikacije, ki so bile natisnjene v letu 1980 v slovenščini tako na področju SR Slovenije kakor tudi v inozemstvu in obnavljajo zgodovino, biografijo in memoare, arheologijo, muzeologijo, arhivistiko, bibliografijo, leksikografijo, etnologijo, slovstvo in umetnostno zgodovino. Bibliografski popis je sestavljen po pravilih Mednarodne bibliografske kontrole (ISBD).

Avtorski izvečjek

Necak Dušan, Dr., Lecturer, University of Edvard Kardelj, Faculty of Philosophy, YU-61000 Ljubljana, Askerceva 12

The Austrian Emigration 1941—1945 and the Yugoslav Question

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 4, pp. 355—369, 97 notes
Sn. (De., Sn., En.)

In the first part of the report the author describes the political diversity, organizational development and geographical expansion of the Austrian political emigration from 1932 onwards. In the second part he describes the relation of the FAM (Free Austrian Movement), the pro-communist emigrant organization in London to the Yugoslav Question. In the third part the author deals with the same problems, using as an example the Austrian emigration in the Soviet Union. The positive relation of the Austrian emigration found no real echo neither during the war nor after it.

Author's Abstract

UDC 016.930 (497.12) :1980*

Rybař Miroš, Bibliographical Advisor, National and University Library, YU-61000 Ljubljana, Turjaška 1, P. O. B. 259

Historical Publications in 1980

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 35/1981, No. 4, pp. 383—408
Sn. (Sn., En.)

The present Bibliography lists publications, which were printed in Slovene language in Slovenia, as well as abroad in 1980 and which deal with history, biography, memoirs, archeology, museology, archive studies, bibliographies, lexicology, ethnology, history of literature and history of arts. The bibliography is prepared according to the regulations of the International Standard Bibliographic Description.

Author's Abstract

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1981

941/949

120030136,4

COBISS •